

શ્રી સુધર્માસ્વામી ગ્યાનબંધાર-ઉમરા
૪૪૪ ગ્રંથમાળા
સદાશાહી, ભાવનગર.
ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨
૩૦૦૪૮૪૬

૪૬૦૬

પાદલિપ્તસૂરિ

[ઇતિહાસિક નોંધ અને ટિપ્પણ સાથે]

અને

૫૩૮૪

તરંગવતી

[ચતુર્થ સંસ્કરણ]

: પ્રકાશક :

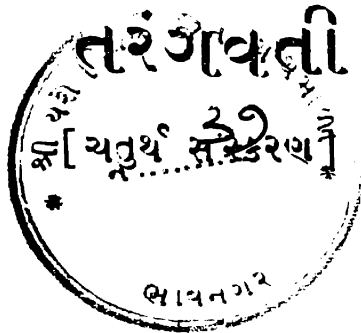
“જૈન” પત્રની ઓફિસ

ભાવનગર (સૌરાષ્ટ્ર)

શ્રી પાદલિપ્તસૂરિ

[પ્રગન્ધ-સંકલન, ઐતિહાસિક નોંધ અને ટિપ્પણ સાથે]

અને

: સંપાદક :

ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ.

૩૧-૧-૧૯૦૦

પ્રકાશક : “જૈન” પત્રની ઓફીસ : ભાવનગર : સૌરાષ્ટ્ર

: પ્રકાશક :
આનંદ પ્રકાશન મંદિર
ભાવનગર.

મૂલ્ય. ૨-૮-૦
સં. ૨૦૦૭

: મુદ્રક :
આનંદ પ્રી. પ્રેસ.
ભાવનગર

અનુક્રમ

ઉપોદ્ધાત

જીવનકથા

(૧) ગૃહસ્થજીવન,	૯
(૨) દીક્ષા અને આચાર્યપદ .	૧૨
(૩) મથુરા અને પાટલિપુત્રમાં	૧૩
(૪) શત્રુંજયની યાત્રા.	૧૯
(૫) વિવિધ વિદ્યાઓની પ્રાપ્તિ	૨૦
(૬) પુનઃ પાટલિપુત્રમાં	૨૫
(૭) નાગાર્જુનને વિદ્યાદાન.	૨૬
(૮) પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં	૩૧
(૯) અંતિમ આરાધના.	૩૪

નોંધ અને ટિપ્પણ

(૧) જન્મસ્થાન	૩૫
(૨) માતાનું નામ	૩૫

(૩) વૈરોટ્યાનું પૂજન	૩૬
(૪) 'વિદ્યાધર' ગચ્છ, કુલ કે વંશ ?	૩૭
(૫) સમય-નિર્ણય	૩૯
(૬) મુરુંડ કોણ હતો ?	૪૪
(૭) આર્યનાગહસ્તીએ શું કહ્યું હશે ?	૪૫
(૮) પાદલિપુત્રનો વસવાટ અને સંબંધ	૪૬
(૯) ઘીની વાટકી ક્યાં મોકલી હતી ?	૪૭
(૦) આવશ્યકટીકામાં પાદલિપ્તસૂરિનો ઉલ્લેખ	૪૭
(૧૧) નિશીથભાષ્યની ગાથા	૪૭
(૧૨) વિશેષાવશ્યક ભાષ્યની ગાથા	૪૮
(૧૩) લાટમાં ક્યારે વિચર્યા ?	૪૯
(૧૪) માનખેટપુર અને કૃષ્ણરાજ	૪૯
(૧૫) રૂદ્રદેવસૂરિ અને શ્રમણસિંહ	૪૯
(૧૬) આર્યખપુટાચાર્ય અને ઉપાધ્યાય મહેન્દ્ર	૪૯
(૧૭) શાલિવાહન શું સમકાલીન હતો ?	૫૦
(૧૮) સિદ્ધનાગાર્જુન	૫૨
(૧૯) પાદલિપ્તસૂરિએ રચેલું સાહિત્ય	૫૩
(૨૦) તરંગવતી સંબંધી કેટલાક ઉલ્લેખો	૫૪

ઉપાદધાત

‘ તરંગવતીનું સર્જન કરીને અમર નામના મેળવનાર આચાર્ય શ્રીપાદલિપ્તે પોતાની જીવનકથા પોતાના જ શબ્દોમાં લખી હોત તો જગતને કેટલું બધું જાણવાનું મળત ! ’ એવો વિચાર લાણુબર મનમાં ઝબકી જાય છે, પરંતુ નિર્ઐશ્ય-મુનિઓનો આચાર જેતાં તેમ જીવવાનું શક્ય ન હતું, એ સુસ્પષ્ટ છે. જે મહાપુરુષોએ માતા-પિતાની મહોક્ષત છોડી, પત્ની-પરિવારનો પ્રેમ છોડ્યો, તન અને ધનની આસક્તિને તિલાંજલિ આપી તથા સર્વ સ્થૂલ ભાવોને ‘ વોસિરે, વોસિરે ’ કરીને આત્મારામમાં રમણ કસ્વાની મહાપ્રતિજ્ઞાઓ ધારણ કરી, તે પોતાનો જીવનકથા પોતે કેમ લખે ? સંભવ છે કે તેથી અભિમાનનો સુતેલો સાપ ફરીને જાગે; સંભવ છે કે તેથી દ્વર ભાગેલી માયા પિશાચિણી ફરીને પોતાનો પિછો પકડે; સંભવ છે કે તેથી પૂર્વજીવનની ઘટનાઓ સ્મૃતિ-પટ પર તરી આવીને ચિત્તની સમાધિનો ભંગ કરે. એ કારણે નિર્ઐશ્ય-મુનિઓ પોતાની જીવનકથા પોતાના હાથે લખતા નહિ, કે જે પરંપરા આજસુધી તેમનામાં મહદઅંશે જળવાઈ રહી છે. પરંતુ ગુણીનો ગુણાનુવાદ કસ્વાથી જીવનદષ્ટિ નિર્મલ અને છે અને પરંપરાએ પરમપદને પાર્શ્વ શકાય છે, એવી માન્યતા તેમના હૃદયમાં દૃઢ હતી-આજે પણ છે. તેથી તેઓ મહાપુરુષોનાં ગુણગાન મુક્ત કંઠે કરતા હતા અને તેમની જીવનકથાઓને પતિતપાવની સરિતા ગણીને તેમાં પુનઃ પુનઃ અવગાહન કરતા હતા. આ કારણે તેમના સમકાલીન કે નજીકના સમયમાં થઈ ગયેલા કોઈ નિર્ઐશ્ય મુનિવરે તેમની વિસ્તૃત જીવનકથા રચી હોય તે જાનવાજોગ છે, પરંતુ તેવી કોઈ કથા કાલની કરાળ દષ્ટ્ટ્રામાંથી અચીને આપણા સુધી પહોંચી હોય તેમ ઉપલબ્ધ થતાં સાધનો પરથી જણાતું નથી.

શ્રીપાદલિપ્તસુરિના જીવનની માહિતી આપનારા સાહિત્યમાં શ્રી ભદ્રેશ્વરસૂરિની કથાવલી, શ્રીપ્રભાચંદ્રસુરિનું પ્રભાવક ચરિત્ર, શ્રી મેરુતુંગાચાર્યનો પ્રખ્યન્ધ-ચિન્તામણિ અને શ્રી રાજશેખરસુરિનો ચતુર્વિંશતિ પ્રખ્યન્ધ મુખ્ય છે. જેમાં કથાવલીનું પ્રકાશન ૯૭ સુધી થયું હોય તેમ જણાતું નથી. તે ઉપરાંત પાટણના જૈન ભંડારમાં પાદલિપ્તચાર્ય કથા નામનું એક પ્રાકૃત-ભાષાગ્રંથ ચરિત્ર પણ જોવામાં આવે છે, પરંતુ તે તુટક છે અને તેના પર ૯૭ સુધી કોઈ સુયોગ્ય વિદ્વાનની નજર પડી હોય તેમ જણાતું નથી. આ કથા તાડપત્ર પર લખાયેલી છે અને તેનો લેખનસંવત્ ૧૨૯૧ છે, તેથી પ્રભાવક ચરિત્ર, પ્રખ્યન્ધચિન્તામણિ અને ચતુર્વિંશતિ-પ્રખ્યન્ધ એ ત્રણે કરતાં તે જૂની જણાય છે, કારણ કે પ્રભાવક ચરિત્રની રચના સંવત્ ૧૩૩૪માં પૂર્ણ થયેલી છે, પ્રખ્યન્ધ-ચિન્તામણિની રચના સંવત્ ૧૩૬૧માં પૂર્ણ થયેલી છે અને ચતુર્વિંશતિ-પ્રખ્યન્ધની રચના સંવત્ ૧૪૦૫માં પૂર્ણ થયેલી છે. પરંતુ શ્રી પ્રભાચંદ્રસૂરિ જેવા એક બાહોશ પ્રખ્યન્ધ-નિર્માતાના ધ્યાનમાં આ કથા નહિ આવી હોય, તેમ માનવાને કશું કારણ નથી, કારણ કે તે એમની પૂર્વે બહુ બહુ તો પચાસ-પોણાસો વર્ષ અગાઉ જ રચાયેલી હશે. એટલે પ્રસિદ્ધ થયેલા સાહિત્ય પૈકી પ્રભાવક-ચરિત્ર, પ્રખ્યન્ધ-ચિન્તામણિ અને ચતુર્વિંશતિ-પ્રખ્યન્ધ એ શ્રી પાદલિપ્તસુરિની જીવનકથાનો મુખ્ય આધાર છે.

આ ત્રણ પ્રખ્યન્ધોમાં ચતુર્વિંશતિ-પ્રખ્યન્ધની રચના મોટા ભાગે પ્રભાવક ચરિત્ર અને પ્રખ્યન્ધ-ચિન્તામણિ પરથી થયેલી છે. તે સંબંધી પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડીઆ તેના ગુજરાતી અનુવાદની પ્રસ્તાવનામાં જણાવે છે કે ‘અહીં આપેલા પ્રખ્યન્ધોમાંથી કેટલાક પ્રભાવક-ચરિત્રમાં પણ નજરે પડે છે. જેમકે (૧) આર્યનન્દિલ પ્રખ્યન્ધ, (૨) પાદલિપ્તસૂરિ-પ્રખ્યન્ધ, (૩) વૃદ્ધવાદિ-પ્રખ્યન્ધ, (૪) મલ્લવાદિસૂરિ-પ્રખ્યન્ધ, (૫) હરિભદ્રસૂરિ-પ્રખ્યન્ધ, (૬) બપ્પભદ્રિસૂરિ પ્રખ્યન્ધ અને (૭) હેમ-

ચન્દ્રસુરિ-પ્રબન્ધ, પ્રબન્ધકોશ (ચતુર્વિંશતિ પ્રબન્ધનું બીજું નામ)ના રચનારા સામે પ્રબન્ધચિન્તામણી નામનો ગ્રંથ હતો, એ હકીકત આ ગ્રંથના એક વિભાગરૂપ શ્રી હેમચન્દ્રસુરિજી પ્રબન્ધ (પૃ. ૯૮) ઉપરથી તરી આવે છે.*

આ ઉપરથી એમ અનુમાન કરાય છે કે (૧) વરાહમિહિર. (૨) વૃક્ષવાદી, (૩) મલ્લવાદી, (૪) સાતવાહન, (શાલિવાહન), (૫) વિક્રમાદિત્ય, (૬) નાગાર્જુન, (૭) આભડ અને (૮) વસ્તુપાલને લગતા પ્રબન્ધો રચવામાં પણ રાજશેખરસુરિએ પ્રબન્ધચિન્તામણિનો ઉપયોગ કર્યો હોવો જોઈએ. આ હકીકત ધ્યાનમાં લેતાં એ ફલિત થાય છે કે ૨૪ પ્રબન્ધોમાંથી ઉપર્યુક્ત સાત અને આ આઠ એમ કુલે પંદર પ્રબન્ધો તો એક યા બીજા ગ્રંથને આધારે રચાયેલા છે.* આ સંયોગોમાં ચતુર્વિંશતિ-પ્રબન્ધમાં પ્રભાવક-ચરિત્ર અને પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિ કરતાં વધારે વિગતો ન હોય તે સમજી શકાય તેવું છે.

પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિમાં શ્રી પાદલિપ્તસુરિની જે જીવનકથા આપવામાં આવી છે, તે પ્રમાણમાં ટૂંકી અને ગૌણ પ્રબન્ધ તરીકે આપવામાં આવી છે, જ્યારે પ્રભાવચરિત્રકારે તેનો ખાસ પ્રબન્ધ રચેલો છે અને માહિતીમાં તે પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિ કરતાં ચડિયાતો છે; એટલે શ્રીપાદલિપ્તસુરિની જીવનકથાનો ખાસ આધાર પ્રભાવક-ચરિત્ર છે, એમ કહેવું જરા પણ અનૃચિત નથી.

પ્રભાવક-ચરિત્રની રચના શ્રી પાદલિપ્તસુરિના સ્વર્ગગમન પછી લાંબા કાળે એટલે ઓછામાં ઓછા એક હજાર વર્ષ પછી થયેલી છે અને તેમાંની હકીકતો જુદા જુદા ગ્રંથો ઉપરાંત ગુરુ-સંપ્રદાય કે વૃક્ષ-સંપ્રદાયમાં ચાલી આવેલી કથાઓ પરથી લેવામાં આવેલી છે.

* ‘એ (બધો વૃત્તાન્ત) પ્રબન્ધ-ચિન્તામણિથી અણી કેવો’ ચાલેલું ચાવવાથી શું ?

અમારું આ મંતવ્ય કલ્પનાના પરિપાકરૂપ નથી, પણ આચાર્ય પ્રભાચન્દ્રે પોતે જ જણાવેલી હકીકતના આધારે રચાયેલું છે, જે તેમણે પ્રભાવક ચરિત્રની પ્રશસ્તિના ૧૭મા પદમાં નિર્દિષ્ટ કરેલી નીચેની પંક્તિઓ પરથી જાણી શકાશે. ‘આ ભિન્ન ભિન્ન પ્રયત્નો જિજ્ઞાસુઓને એક કેદાણે મળવા મુશ્કેલ હતા, તેથી જાણવા નિમિત્તે શ્રી વજ્રસ્વામી અને તે પછીના ધુરંધર આચાર્યોનાં જ્ઞાનંતો તે તે ગ્રંથોમાંથી અને શાસ્ત્રના જાણુ આચાર્યોના મુખેથી સાંભળીને આચાર્ય પ્રભાચન્દ્રે તે બધાનો આ સંગ્રહ કર્યો.’

શ્રી મેસ્તુંગાચાર્ય પણ પ્રયત્નચિન્તામણીની પ્રશસ્તિમાં તેવો જ ઉલ્લેખ કરેલો છે. તે જણાવે છે કે-‘યદપિ મારી ખુદ્ધિ અલ્પ હતી, તો પણ મેં ગુરુમુખથી જેવી રીતે પ્રયત્નો સાંભળ્યા છે, તેવી રીતે પ્રયત્નપૂર્વક સંગ્રહ કરીને આ ગ્રંથ રચ્યો છે; માટે મોટી ખુદ્ધિ-વાળા ગુણગ્રાહી પંડિતોએ મત્સરનો ત્યાગ કરીને આ ગ્રંથની કિન્નતિ કરવી.’

આ રીતે પ્રયત્નકારોએ રજૂ કરેલી હકીકતો પૂરા પ્રામાણિક આશયક્ષણી હોવા છતાં તેમાં કાલાંતર-દોષ આવી ગયો હોય કે દંતકથાઓનો કેટલોક ભાગ ભળી ગયો હોય તે બનવાભેગ છે. તાત્પર્ય કે-શ્રીપાદલિખતસૂરિની વાસ્તવિક જીવનકથા જાણવા માટે પ્રયત્નમાં રજૂ થયેલી હકીકતોનું પૃથક્કરણ તથા પર્યાલોચન જરૂરી બને છે.

આ દષ્ટિબિંદુ લક્ષ્યમાં રાખીને અમે પાદલિખતાચાર્ય-પ્રયત્નનું પુનઃસંકલન કર્યું છે અને તે પર નોંધ તથા જરૂરી ટિપ્પણો આપેલાં છે. આશા છે કે શ્રીપાદલિખતસૂરિની જીવનકથા જાણવા માટે તે સહાયભૂત થશે.

ધીરજલાલ ટા. શાહ

જીવનકથા*

: ૧ :

શુદ્ધસ્થ જીવન

સરયૂ અને ગંગાનદીના જળાનુ સેવન કરનારા મનુષ્યોથી યુક્ત, વિસ્તૃત મુખથી ભરેલી અને ભૂમિતલ ઉપર સ્વર્ગલોક ઉતરી આવ્યું હોય તેવી કોશલા નામે એક વિશાળ નગરી હતી. ત્યાં હસ્તી અને અશ્વોની સેનાથી શત્રુઓને પરાસ્ત કરનાર તથા નીતિ અને પરાક્રમના સમુદ્રરૂપ વિજયબ્રહ્મા નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે નગરીમાં ગુણોન્મ સ્થાનકરૂપ, પરમધનિક, વિચક્ષણ, દાનપરાયણ અને યશસ્વી એવો કુલ્લ નામનો એક જૈન શ્રેષ્ઠ વસતો હતો. તેને રૂપ, શીલ અને સત્યના ભંડાર સમી પડિમા-પ્રતિમા નામની પત્ની હતી. પ્રતિમા પતિને અતિવલ્લભ હતી પણ તેને સંતાન ન હતું. આથી તેણે હસ્તરેખાઓ જોવરાવી, લખરાશિના મહામંત્રો કરાવ્યા, વંધ્યાને સંતાન થાય તેવાં અનેક ઔષધોનો ઉપયોગ કર્યો અને ઘણી ઘણી માન્યતાઓ કરીને ક્ષેત્રદેવતા અને પાદરદેવતાને આરાધ્યા,

• પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રબંધ-ચિંતામણિ અને ચતુર્વિંશતિ-પ્રબંધમાં જણાવેલી હકીકતોને સંકલિત કરીને આ જીવનકથા તૈયાર કરેલી છે.

પણ તેની એ બધી ક્રિયાઓ નિષ્ફળ ગઇ. વળી તેણે લૌકિક શાસ્ત્રોમાં કહ્યા મુજબ તીર્થસ્નાનના પ્રયોગો પણ કર્યા; છતાં તેનો મનોરથ સિધ્ધ ન થયો. એટલે તેણે પ્રગટ પ્રભાવી શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના ચૈત્યમાં રહેલી વૈરાટયા નામની શાસનદેવતાનો આશ્રય લીધો.

પ્રતિમાએ કપૂર, કસ્તૂરી વગેરે ભોગ—સામગ્રીથી વૈરાટયાની પૂજા તથા ઉપવાસની તપશ્ચર્યાપૂર્વક એકાગ્ર મન રાખીને અઠ્ઠાઈ મહોત્સવ શરૂ કર્યો. ત્યારે આઠમે દિવસે તે દેવીએ પ્રત્યક્ષ થઈને કહ્યું કે ‘હે ભદ્રે ! વર માગ.’ એટલે તેણે કુલદીપક પુત્રની યાચના કરી. તે વખતે દેવીએ તેને જણાવ્યું કે ‘હે વત્સે ! જો તને પુત્રની જ ઇચ્છા હોય તો પૂર્વે નમિ—વિનમિ નામના વિદ્યાધરોના વંશમાં શ્રુતસાગરના પાંચામી એવા કાલક નામે સૂરિ થઈ ગયા, તેમનો વિદ્યાધર નામે ગચ્છ છે, તેમાં ખેલાદિક લબ્ધિસંપન્ન અને ત્રિભુવનને પૂજનીય એવા આર્ય નાગહસ્તિસૂરિ વિદ્યમાન છે, તેમના ચરણોદકનું પાન કર.’

આવા પ્રત્યુત્તરથી પ્રસન્ન થયેલી પ્રતિમા પ્રભાતનો પહોર થતાં જ તે નગરમાં બિરાજતા આચાર્ય આર્યનાગહસ્તિના વસતિ—સ્થાને ગઈ. હવે બનવાભોગ કે તે જ વખતે એ આચાર્યના એક શિષ્ય તેને સામા મળ્યા કે જેના હાથમાં ગુરુના ચરણોદકનું પાત્ર હતું. આ જોઈને પ્રતિમાએ તેમને પૂછ્યું કે ‘હે તપોધન ! આ શું છે ?’ શિષ્યે કહ્યું કે ‘ગુરુનું ચરણોદક.’ એટલે પ્રતિમાએ પ્રાર્થના કરીને તેની પાસેથી એ ચરણોદક પ્રાપ્ત કર્યું અને તેનું અતિ હર્ષભરે અટલ શ્રદ્ધાપૂર્વક પાન કર્યું. પછી તેણે આચાર્યની સમીપે જઈને તેમને ભક્તિભાવથી વન્દન કર્યું.

આચાર્ય મહાજ્ઞાની અને નિમિત્તના જાણકાર હતા, એટલે

કાંઈક હસીને બોલ્યા કે ‘હે ભદ્રે ! તેં અમારાથી દશ હાથ દૂર બિલા રહીને જળપાન કર્યું છે, તેથી તારો પુત્ર પણ દશ યોજનના અંતરે જ વૃદ્ધિ પામશે અને પ્રભાવના સ્થાનરૂપ તે પુત્ર યમુના નદીના તીરે મથુરા નગરીમાં રહેશે, તેમજ તને બીજા પણ મહા તેજસ્વી નવ પુત્રો થશે.’

તે વખતે ચંપકપુષ્પના રસપાનથી ઉન્મત્ત થયેલા બ્રમરના ધ્વનિ જેવી કોમલ વાણીથી પ્રતિમાએ કહ્યું કે ‘હે ભગવન્ ! જો એમ જ હોય તો પ્રથમ પુત્ર મેં તમને અર્પણ કર્યો. તે ભક્ષે આપની સેવામાં રહીને જિંદગી ગાળે, કારણ કે તે દૂર રહે તેથી મને શો લાભ ?’

આચાર્યે કહ્યું : ‘હે ભદ્રે ! તારો તે પુત્ર શ્રીસંઘ તથા પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરવામાં વરાહરૂપ અને બુદ્ધિમાં બ્રહ્મસ્પતિ સમાન થશે.’

આચાર્યનું આવું વચન સાંભળીને પ્રતિમા સંતુષ્ટ થઈ અને શકુનની ગાંઠ બાંધીને ઘેર આવી. અહીં તેણે પોતાના પતિને બધી હકીકતથી વાકેફ કર્યો, એટલે તે પણ ઘણા સંતોષ પામ્યો.

આ બનાવ પછી એક રાત્રિએ પ્રતિમાને નાગેન્દ્રનું સ્વપ્ન આવ્યું અને તેણે ગર્ભ ધારણ કર્યો. પછી ઉચિત નિયમોનું પાલન કરતાં તે ગર્ભ ક્રમશઃ વૃદ્ધિ પામ્યો અને પ્રતિમાના મનોરથો પણ ક્રમશઃ વૃદ્ધિ પામ્યા.

દ્વિસો પૂર્ણ થતાં પ્રતિમાએ એક સુલક્ષણા પુત્રને જન્મ આપ્યો કે જે રૂપમાં કામદેવ કરતાં પણ અધિક અને તેજમાં સૂર્ય સમાન હતો.

મંગલ-ઉત્સવોનો પ્રસાર થયો. દુલ્લ શ્રેષ્ઠીએ દૂટા હાથે મરી-બોને દાન કર્યું. પછી યોગ્ય સમયે પ્રતિમાએ વૈરોટ્યાની પૂજા કરીને

તે પુત્રને તેના ચરણે ધર્યો અને તતપ્રસ્થાત્ તેને આચાર્યના ચરણે મૂકીને તેમને અર્પણ કર્યો. ત્યારે આચાર્યે કહ્યું કે ‘આ બાળક અમારો થઈને વૃદ્ધિ પામે.’ અર્થાત્ ‘આ બાળકને તમે હાલ પાછો લઈ જાઓ અને અમારી વતી ઉછેરીને મોટો કરો.’

પ્રતિમા તે બાળકને અતિવાત્સલ્યથી તેમજ ગુરુના ગૌરવથી ઉછેરવા લાગી. તેણે તેનું નામ નાગેન્દ્રના સ્વમ્ પરથી નાગેન્દ્ર પાડવામાં આવ્યું. પછી તે આઠ વર્ષનો થયો, ત્યારે આચાર્યે આવીને તેને પોતાની પાસે લીધો.

: ૨ :

દીક્ષા અને આચાર્યપદ

આચાર્ય મહારાજને સંગમસિંહ નામે એક ગુરુભાઈ હતા. તેમને ભવિષ્યને માટે શુભકારી એવો દીક્ષાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો, એટલે તેમણે શુભ લગ્ને અને મંગલ મુહૂર્તે નાગેન્દ્રને દીક્ષા આપી. પછી તે ગચ્છના મંડનરૂપ એવા મંડનગણિને તે બાલસાધુની શુશ્રૂષા તથા અધ્યાપનનું કામ સોંપવામાં આવ્યું.

યોગ્ય વિદ્યાગુરુના હાથ નીચે અભ્યાસ કરતા નાગેન્દ્રમુનિ પોતાની અપૂર્વ ધારણશક્તિથી એક જ વર્ષમાં વ્યાકરણ, સાહિત્ય અને ન્યાયશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ થયા, તેમજ ઉત્તમ ગુણો વડે બધાને આશ્ચર્ય પમાડતા અધિક અધિક શોભવા લાગ્યા.

એક વાર ગુરુ મહારાજે તેમને પાણી વહોરવા મોકલ્યા, એટલે ‘ગોખાતું’ એસામણુ વિધિપૂર્વક ગ્રહન કરીને ઉપાશ્રયે પાછા આવ્યા અને ધરિશમ્ભી-પૂર્વક આલોચના લેતાં નીચેની ગાથા મોલ્યા :

“ અંબંતં-વચ્છીય અપુષ્કિય-પુષ્કદંતપંતીય ।

નવસાલિકંજિયં નવવહ્નૃ કુરુણ મે વિશ્નં ॥ ”

‘ રાતા ’ વસ્ત્રવાળી, પુષ્પની કળીઓ જેવા દાંતની પંક્તિવાળી, એવી નવવધૂએ નવી ડાંગરના ચોખ્ખાતું ઓસામણ મને ફૂડક વડે આપ્યું.’

આવી ઋંગારગભિંત ગાથા સાંભળીને ગુરુએ કહ્યું કે ‘તું પલિત છે, અર્થાત્ રાગરૂપ અગ્નિ વડે પ્રદીપ્ત થયેલો છે.’

ત્યારે તેમણે ગુરુને કહ્યું કે ‘હે ભગવન્! તેમાં એક કાના ઉમેરી આપવાની કૃપા કરો. એટલે કે મને પલિત ન કહેતાં પાલિત કહેા. પાલિતનો અર્થ પાદલિપ્ત થાય છે અને પાદલિપ્ત એટલે પગે લેપ કરીને આકાશમાં ઊડનાર. તાત્પર્ય કે—આ શબ્દના સૂચન વડે નાગેન્દ્રે ગુરુની આગળ આકાશગામિની વિધાવાળો થાઉં એવો આશીર્વાદ માગ્યો.

નાગેન્દ્રમુનિના આવા પ્રજ્ઞાતિશયથી ગુરુમહારાજ ભારે સંતુષ્ટ થયા અને બોલ્યા કે ‘તથાસ્તુ.’ ત્યારબાદ ગુરુએ તેમને પાદલેપ-વિધા આપી કે જેના લીધે તેઓ આકાશમાં ઊડવાને શક્તિમાન થયા. આ વખતથી તેઓ પાદલિપ્ત નામે ઓળખાવા લાગ્યા.

દશમે વર્ષ, ભારે ગૌરવપૂર્વક, ગુરુએ તેમને લેજસ્વી પુરુષોના ક્ષપપદ (કસોટી) સમાન એવા પોતાના પદ (પદ) પર સ્થાપન કર્યા, એટલે કે તેમને આચાર્યપદ આપીને પોતાના ઉત્તરાધિકારી બનાવ્યા અને તેઓ આચાર્ય પાદલિપ્ત કે પાદલિપ્તસૂરિ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા.

: ૩ :

મથુરા અને પાટલિપુત્રમાં

એકદા ગુરુ મહારાજે શાસનની પ્રભાવના માટે તથા સંઘના હિપકાર નિમિત્તે તેમને મથુરાનગરીએ ભેકલ્યા. ત્યાં કેટલાક દિવસો

રહીને તેઓ પાટિલપુત્ર ગયા કે જ્યાં ચંડના દુશ્મન મુંડને ખંડિત કરનાર મરુંડ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો.

મરુંડ રાજાના દરબારમાં અનેક પંડિતો રાજાનો પગાર ખાતા હતા. તેમણે સાંભળ્યું કે પાદલિપ્ત નામે જૈનોના બાલ આચાર્ય નગરના સીમાડે આવીને ઉતર્યા છે અને તેઓ ધણા વિદ્વાન છે. તેથી પરીક્ષા કરવા માટે તેમણે મરુંડ રાજાની સંમતિથી થીણા ઘીથી ભરેલી એક સોનાની વાટકી તેમની પાસે મોકલી. શ્રી પાદલિપ્તસરિએ તેમાં આવળની એક મોટી શૂળ ઊભી ખોસી દીધી અને તે પાછી મોકલી. આથી રાજા અને પંડિતો સમજી ગયા કે તેઓ જરૂર વિદ્વાન હોવા જોઈએ. પછી પંડિતોની સલાહથી રાજાએ તેમનો ગાજતેવાજતે નગર-પ્રવેશ કરાવ્યો.

ઉપાશ્રયે પહોંચ્યા પછી રાજાએ શૂળ ધાલીને વાટકી પાછી મોકલવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે પાદલિપ્તસરિએ જણાવ્યું કે ‘હે રાજા ! સોનાની વાટકીમાં થીણું ઘી ભરીને અમારી પાસે મોકલવામાં તારો હેતુ એ હતો કે-આ નગર પંડિતોથી પૂરેપૂરું ભરેલું છે, માટે વિચારીને પ્રવેશ કરજો. તેના પ્રત્યુત્તરમાં અમે તને એમ કહેવડાવ્યું કે જોમ ઘીની વાટકીમાં શૂળ સોંસરી નીકળી જાય છે, તેમ હું પણ પંડિતોના અંતઃકરણમાં સોંસરો નીકળી જઈશ.’ રાજા મરુંડને તેમના આ ખુલાસાથી ધણા સંતોષ થયો.

એક વખત કોઈ પુરુષે મરુંડરાયને એક આશ્ચર્યકારી દડો ભેટ કર્યો. આ દડો ગોળાકાર ગુંથેલો હતો અને તેનો છેડો ક્યાં છે, તે શોધવું મુશ્કેલ હતું. આથી રાજાએ તે દડો પાદલિપ્તગુરુ આગળ મોકલ્યો અને કહેવડાવ્યું કે ‘આનો છેડો શોધી આપજો.’ ગુરુએ તેને માથુથી મેળવેલો જોઈને ગરમ પાણીમાં રગડ્યો કે તેનો ધુપા-

ચેલો છેડો મળી આવ્યો. પછી તે હાને ઉક્ષીને રાજની પાસે મોકલી આવ્યો. આથી રાજને તેમની અપ્રતિમ બુદ્ધિ માટે ઘણું માન પેદા થયું.

એક બીજા પ્રસંગે મુરુંડરાયે ગંગાનદીના કિનારે ઉગેલા વૃક્ષની એક લાકડી ખંતે બાળુ બરાબર ઘસાવી, સમાન કરીને, તેનું મૂળ અને અગ્રભાગ જાળુવાને માટે ગુરુ આગળ મોકલી, એટલે ગુરુએ તેને પાણીમાં નાખી. તે વખતે મૂળવાળો ભાગ પાણીમાં ડૂબ્યો અને અગ્રભાગ તરતો રહ્યો. આ રીતે તેનું મૂળ અને અગ્રભાગ જાળુને તે લાકડી રાજને પાછી મોકલી.

વળી જેના સાંધા જાળુવામાં ન આવે તેવી એક ડાબલી રાજએ ગુરુ આગળ મોકલી અને તેને ખોલી આપવા જાણાવ્યું, ત્યારે ગુરુએ તેને ગરમ પાણીમાં નાખીને તેના સાંધા શોધી કાઢ્યા અને તે ડાબલી બિઘાડીને રાજ આગળ પાછી મોકલી.

એકદા રાજને મસ્તકમાં વેદના ઉત્પત્ત થઇ. તે મંત્ર, તત્ર અને ઔષધના અનેકવિધ પ્રયોગો કરવા છતાં મટી નહિ. આખરે તેણે પ્રધાન પુરુષોને પાદલિપ્તગુરુ આગળ મોકલ્યા. તેમણે કહ્યું ‘હે ભગવન્! રાજધિરાજની મસ્તકની વેદના દૂર કરો અને તેમ કરીને કીર્તિ અને ધર્મનો સંચય કરો.’ એટલે ગુરુએ રાજકુળમાં જન્મે મંત્ર બોલતાં ઢીંચણુ પર તર્જની આંગળી ત્રણ વાર ફેરવી કે રાજની મસ્તક-વેદના શાંત થઇ ગઇ. તેથી આજે પણ કહેવાય છે કે-

‘જહ જહ પપસિણિ જાણુયંમિ પાલિત્તં મમાહેહ ।

તહ તહ સિસિરવિયણા પણસ્સહ મુરુંડરાયસ્સ ॥

“જેમ જેમ પાદલિપ્ત ઢીંચણુ પર ટચલી આંગળી ફેરવતા જાય છે, તેમ તેમ મુરુંડરાયની શિરોવેદના દૂર થતી જાય છે.”

આ બનાવથી રાજ અત્યંત રાજ થયો, કિસવો મંડાયા અને શ્રી પાદલિપ્તસૂરિની કીર્તિવડે ભૂલોક, ભૂવલોક આદિ સાતે ભુવનો પવિત્ર થયાં.

એક વખત ગુરુ પાસે એકાંતમાં બેઠેલા રાજએ પ્રશ્ન કર્યો કે 'હે ભગવન! અમારા સેવકો તો પગાર ખાઈને પોતાનું કર્તવ્ય બળવે છે, પણ માત્ર ભિક્ષાવૃત્તિના આધારે રહેલા એવા તમારા શિષ્યો તમારું કર્તવ્ય શી રીતે બળવે છે?'

ગુરુએ કહ્યું: 'હે રાજન! કંઈ પણ આપ્યા વિના માત્ર જીવ્યસોકના હિતની ધ્યક્ષાથી એ શિષ્યો અમારાં કાર્યો બળવવાને સદા તત્પર રહે છે.'

રાજએ કહ્યું: 'આ વાત મારા મોનવામાં આવતી નથી.' ત્યારે ગુરુએ કહ્યું કે 'તમારો જે સેવક વધારેમાં વધારે વંદાદાર હોય તેને બોલાવો અને કહો કે 'ગંગા પૂર્વ તરફ વહે છે કે પશ્ચિમ તરફ?' એ જોઈ આવે. એટલે રાજએ એક સેવકને બોલાવ્યો અને ગંગા જોવાને મોકલ્યો. સેવક મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'રાજ ઘેસો થયો છે, તેથી આવું કામ બતાવે છે. નહિ તો ગંગા કયા મુખે વહે છે, તેની તપાસ કરાવવાનું પ્રયોજન શું? એ વાત તો આ-બાલક સહ કોઈ જાણે છે કે ગંગા પૂર્વ તરફ વહે છે.' એટલે તે જુગાર રમતા ચાલ્યો ગયો અને ચાર-પાંચ ઘડી વ્યતીત થયા પછી પાછો આવીને કહેવા લાગ્યો કે 'ગંગા પૂર્વ તરફ વહે છે.' એવામાં ગુપ્તચરોએ આવીને જે કંઈ બન્યું હતું, તેનાથી રાજને વાકેફ કર્યો.

પછી ગુરુએ પોતાના એક નમદીક્ષિત શિષ્યને બોલાવ્યો, એટલે તે અત્યંત વિનયપૂર્વક ગુરુની સમક્ષ આગ્યો અને કીર્તિનું જમીન

પર સ્થાપતાં મુખ આજળ મુઠમત્તી રાખીને કહેવા લાગ્યો કે ‘હે ભગવન્ ! આપના આદેશને ધ્વિષ્ઠું છું.’

ગુરુએ કહ્યું: ‘હે વત્સ ! ગંગા કદ તરફ વહે છે, તેનો નિર્ણય કરીને કહે.’

એ પ્રમાણે ગુરુનો આદેશ મળતાં તે ઉપાશ્રય બહાર નીકળ્યો અને ગુરુનો પ્રશ્ન અનુચિત છે, તેમ જાણવા છતાં તેણે બાળ, વૃદ્ધ અને સ્ત્રીઓને એ બાબતનો ખુલાસો પૂછ્યો અને છેવટે મધ્યમ વયના એક પ્રવીણ પુરુષને પ્રશ્ન કર્યો કે ‘હે ભદ્ર ! ગંગા કદ દિશા ભણી વહે છે?’ ત્યારે તે પુરુષે જવાબ આપ્યો કે ‘પૂર્વાભિમુખ વહે છે.’ એ પ્રમાણે એ ત્રણ વાર પૂછવા છતાં એકજ જવાબ મળ્યો, તો પણ વધારે ખાતરી કરવા તે નવદીક્ષિત શિષ્ય ગંગાના પ્રવાહ આગળ ગયો અને પોતાના હાથમાં રહેલો દંડ પાણીના પ્રવાહમાં મૂક્યો, તે વખતે દંડ પૂર્વ તરફ તણાયો. આથી તેને પૂરેપૂરી ખાતરી થઈ કે ગંગા પૂર્વાભિમુખ વહે છે. પછી તેણે ઉપાશ્રયમાં આવી ઇરિયાવહી પૂર્વક પોતાના ગમનાગમનાદિ દોષની આલોચના કરીને ગુરુને જણાવ્યું કે ‘ગંગા પૂર્વાભિમુખ વહે છે. આ બધો ઘટાંત ચરપુરુષો દ્વારા રાજના જાણવામાં આવ્યો, એટલે તેણે કહ્યું કે ‘ખરેખર, રાજકુળ કરતાં ગુરુકુળમાં વધારે વિનય રહેલો છે. તે ઉપરથી કહેવાય છે કે—

“નિવપુચ્છિણ મળિઝ ગુરુણા ગંગા કુઝમુહી વહહ ।

મંપાહય વંસી સો જહ તહ સવ્વચ્છ કાયવ્વં ॥”

‘રાજના પૂછવાથી ગુરુએ શિષ્યને પૂછ્યું કે ગંગા કદ તરફના મુખે વહે છે, ત્યારે તેણે જોમ ક્યું તેમ સર્વત્ર કરાવું જોઈએ.’

આ રીતે પાટલિપુત્રમાં જૈન શાસનની પ્રભાવના કરીને શ્રી મહાવિપ્ત સ્થિર પદ્મ મથુરા આવ્યા અને ત્યાં રહેલા સુપાર્શ્વજિન તથા

શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને વંદન કરીને જૈન ધર્મની ઉન્નતિ કરવા લાગ્યા.

એક વખતે શરીરમાંના યાળપણના માહાત્મ્યને જાણે વિસ્તારતા હોય તેમ વિશ્વવત્સલ યાળસૂરિ એકાંતમાં યાળકો સાથે રમવા લાગ્યા; તેવામાં તેમને વંદન કરવાની ભારે ઉત્કંઠા ધરાવનાર કેટલાક આવકો દેશાંતરથી ત્યાં આવ્યા અને શિષ્ય સમાન ભાસતા તે યાળ-ગુરુને જ પૂછ્યું કે ‘યુગપ્રધાન શ્રી પાદલિપ્તસૂરિનો ઉપાશ્રય ક્યાં છે ?’

ત્યારે તાત્કાલિક બુદ્ધિયુક્ત એવા પાદલિપ્ત ગુરુએ તેમને દ્વંરથી આવેલા જોધને ઉપાશ્રય ખતાવ્યો અને પોતે વસ્ત્ર વિસ્તારીને, પોતાનો આકાર ગોપવીને એક ઉન્નત આસન પર બેસી ગયા. એવામાં આવકો આવ્યા અને તેમણે અતિભક્તિથી ગુરુવંદન કર્યું. ત્યારે દક્ષપણાથી તેમણે બાલસૂરિને ઓળખીને વિચાર કર્યો કે ‘આ તો આપણે જોને રમત કરતા જોયા, તે જ છે.’ શ્રી પાદલિપ્ત ગુરુએ તેમને વિદ્યાવૃદ્ધ, શ્રુતવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધના જેવી ધર્મદેશના આપી અને છેવટે જણાવ્યું કે ‘ચિરકાલથી સાથે વસતા જનોએ યાળકોને બાલકીડા માટે અવકાશ આપવો જોઈએ.’ એટલે બધા આવકોના મનનું સારી રીતે સમાધાન થયું.

એક વાર કેટલાક વાદીઓ વાદ કરવાને માટે આવ્યા, ત્યારે ગુરુએ તેમના આવવાનું પ્રયોજન જ્ઞાન વડે જાણી લઈને ઉપાશ્રયનાં દ્વાર બંધ કરી દીધાં અને પોતે કંપડું ઓઢીને સૂઈ રહ્યા. પછી વાદીઓએ ત્યાં આવતાં જોયું કે ઉપાશ્રયનાં દ્વાર બંધ છે અને આચાર્ય અંદર સૂઈ રહ્યા છે, એટલે તેમણે ‘કૂકકૂક’ એવો અવાજ કર્યો. તાત્પર્ય કે-હવે ઊંધવાનો સમય વ્યતીત થઈ ગયો છે, માટે બેઠા થાઓ. આ સાંભળીને ગુરુએ ‘આ-ઉ’ એવો બિલાડીના જેવો

અવાજ કર્યો. મતલબ કે ‘તમે ફૂડા થયા છો, તો હું ખિલાડી જેવો તમારી સામે ઊભેલો છું.’ પછી ગુરુએ દ્વાર ઉઘાડતાં તે વાદીઓ અંદર આવી અને તેમની ભવ્યાકૃતિને વંદન કરતાં બોલ્યા કે ‘અહો તમારી પ્રત્યુત્પન્ન પ્રતિભા ! બાલભારતી ચિરંજીવ !’ ત્યાર બાદ વાર્તાલાપ થતાં તે વાદીઓએ ગુરુને જીતવાની ઇચ્છાથી એક દુર્ઘટ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે—

‘પાલિતય કહલ્લુ ફુડ, સચલં મહિમંડલં ભમંતેજ ।

દિદ્ધો સુઓ વ કત્થવિ, ચંદનરસસીયલો અગ્ગી ? ॥’

‘હે પાદલિપ્તક ! સમગ્ર મહીમંડળમાં ફરતાં તમે અગ્નિને ચંદનના રસ જેવો શીતળ કોઈ સ્થળે સાંભળ્યો કે જોયો હોય તો અમને સ્પષ્ટ કહો.’

ગુરુએ તરત જ ઉત્તર આપ્યો કે—

“અયસામિઉંગ અભિદૂમિયસ્સ પુરિસસ્સ સુદ્ધહિયયસ્સ ।

હોઈ વહંતસ્સ ફુડં ચંદનરસસીયલો અગ્ગી ॥”

‘અપકીર્તિના અભિયોગથી દુઃખી બનેલા અને શુદ્ધ હૃદયવાળા પુરુષને દુઃખ વહન કરતી વેળા અગ્નિ ચંદનના રસ જેવો શીતળ લાગે છે.’ આ સાંભળી સંતોષ પામેલા વાદીઓએ તેમની સ્તુતિ કરી કે તમે સાક્ષાત્ બૃહસ્પતિ છો અને બ્રાહ્મી ધન્ય છે કે જે તમારા વહનક્રમમાં વાસ કરે છે. પછી તેઓ સ્વસ્થાને ગયા.

: ૪ :

શત્રુજયની યાત્રા

મથુરા અને તેની આસપાસના પ્રદેશમાં લાંબો સમય વિચર્યા પછી શ્રી પાદલિપ્તગુરુએ મરુભૂમિ તરફ વિહાર કર્યો અને ત્યાંથી

લાટદેશમાં વિચરતાં ઝોંકારપુર નગરે પધાર્યા, જ્યાં ભીમરાજએ તેમનું સુંદર સ્વાગત કર્યું. ત્યાંથી ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતા તેઓ સૌરાષ્ટ્રમાં દાખલ થયા અને ત્યાં આવેલા તીર્થાધિરાજ શત્રુંજયની યાત્રા કરીને પરમ પ્રભોદ પામ્યા.

: ૫ :

વિવિધ ત્રિધાઓની પ્રાપ્તિ

પછી અર્હતશાસનનો મહિમા વધારતા શ્રી પાદલિપ્ત ગુરુ દક્ષિણદેશમાં વિચરવા લાગ્યા અને અનુક્રમે માનખેટપુર પધાર્યા કે જે તે સમયનું એક પ્રસિદ્ધ નગર હતું. ત્યાંનો રાજા કૃષ્ણરાય સાહિત્યપ્રેમી તથા ગુણાનુરાગી હતા; એટલે ગુરુની અદ્ભુત શક્તિઓનો પ્રશંસક બન્યો અને નિરંતર તેમના ચરણકમળની સેવા કરવા લાગ્યો.

એવામાં પ્રાશુપુરથી વિહાર કરીને શ્રી રૂદ્રદેવસૂરિ ત્યાં આવ્યા કે જેઓ યોનિપ્રાભૂત નામના શ્રુતતત્ત્વનો જ્ઞાતા હતા. એક દિવસ પ્રસંગોપાત્ત તેમણે પોતાના શિષ્યોની આગળ મત્સ્યોત્પત્તિની વ્યાખ્યા કહી બતાવી કે જે એક મચ્છીમારે ભીંતને આંતરે રહીને બૂરાબર સાંભળી લીધી. પછી દુષ્કાલ પડતાં મત્સ્યોની ઉત્પત્તિ અંધ થઈ એટલે તે મચ્છીમારે પૂર્વે સાંભળેલ શ્રુતપ્રયોગથી ઘણા મત્સ્યો બનાવીને પોતાનો તથા બંધુવર્ગનો નિર્વાહ કર્યો. આમ આચાર્યના ઉપકારથી દયાયેલ તે મચ્છીમાર એકવાર તેમની આગળ આવીને નમસ્કારપૂર્વક કહેવા લાગ્યો કે ‘હે પ્રભો ! તમે કહેલ યોગથી મેં મત્સ્યો બનાવ્યા અને તે ખાઈને દુકાલ દરમિયાન અમારો નિર્વાહ ચલાવ્યો.’

મચ્છીમારના આવ્યા શબ્દો સાંભળીને આચાર્ય અશ્વત્થામા કરવા લાગ્યા કે ‘અહા ! આ મેં શું કર્યું ? હિંસાના ઉપદેશથી મેં પાપ

ઉપાર્જન કર્યું ! આ માછીમાર હવે જીવતાં સુખી જીવવધથી ભારે પાપ ઉપાર્જન કરશે, માટે હવે કાંઈ એવો ઉપાય કરું કે જેથી એ પોતે પાપ કરવાનું તજી દે.' પછી તેમણે એ મચ્છીમારને કહ્યું કે 'હે ભદ્ર ! તેં જે પ્રયોગ જાણ્યો તે કાંઈ નથી. ખીજો રત્નનો પ્રયોગ છે, તે સાંભળ કે જેથી તારું દારિદ્ર્ય દૂર થાય, પણ એ પ્રયોગ ત્યારે જ સિદ્ધ થાય છે કે જ્યારે જીવવધ અને માંસભક્ષણનો ત્યાગ કરવામાં આવે.'

ત્યારે મચ્છીમાર બોલ્યો કે 'જીવવધથી પાપ થાય છે, એ હું પણ સારી રીતે જાણું છું, પણ તે વિના કુટુંબનો નિર્વાહ મળે નથી તેથી શું કરું ? હે નાથ ! હવે આપ કહો તેમ રત્નપ્રયોગથી મારું દારિદ્ર્ય દૂર થતું હોય તો હવે પછી હું જીવવધ કે માંસ-ભક્ષણ કરીશ નહિં.' પછી આચાર્યે તેને રત્નનો પ્રયોગ બતાવ્યો એટલે તે મચ્છીમારે જીવહિંસા કરવાનું તથા માંસભક્ષણ કરવાનું છોડી દીધું, અને રત્નયોગથી પુષ્કળ ધન પામતો બકો સુખી થયો.

આ આચાર્યોના સંપર્કમાં રહેતા શ્રીપાદલિપ્તગુરુને યોગિ-પ્રાભુતનું વિશદ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું.

એક વાર અમણસિંહ નામના અમર્યા ત્યાં આવ્યા કે જેઓ નિમિત્તાવિદ્યામાં અતિ નિપુણ હતા. શ્રી પાદલિપ્ત ગુરુએ તેમની પાસેથી નિમિત્તાવિદ્યાનું જ્ઞાન કરી લીધું અને પ્રશ્નપ્રકાશ નામે એક ગ્રંથની રચના કરી કે જે અદ્યાપિ વિદ્વાનોની પ્રશંસા પામે છે.

અહીંથી લાટદેસમાં વિચરતા શ્રીપાદલિપ્તગુરુને ઉપાધ્યાય મહેન્દ્રનો મેળાપ થયો. તેઓ આર્યખપુટાચાર્યના શિષ્ય હતા અને સિંધપ્રાભુત વિદ્યાના જાણકાર હતા. તેમણે જૈન શાસનની સુંદર સેવા બજાવી હતી. તે એ રીતે કે પાટલીપુત્રમાં દાહડ નામે રાજા હતો, જે જુદા જુદા દર્શનોના વ્યવહારનો લોપ કરીને પ્રમોદ પામતો હતો. તેણે નગરમાં

વસતા જૈન સંઘને હુકમ કર્યો કે ‘તમારે હમેશાં આહારોને નમસ્કાર કરવો, નહિ તો તમારો વધ કરવામાં આવશે.’

આ આજ્ઞાથી જૈન મુનિઓ વિચાર કરવા લાગ્યા કે ‘દેહનો ત્યાગ થાય, તેથી આપણને કંઈ દુઃખ થતું નથી, પણ શાસનની હિંસનાથી આપણું હૃદય અત્યંત દુઃખાય છે.’ તે વખતે ત્યાં રહેલા આચાર્યે કહ્યું કે ‘આચાર્ય અપુટાચાર્યના મહેન્દ્ર નામે મુખ્ય શિષ્ય સિદ્ધ પ્રાભુત વિદ્યાથી અલંકૃત છે, માટે શ્રી સંઘ ભૂગુણેશ્વરમાં બે ગીતાર્થ મુનિઓને મોકલી તેમને અહીં લઈ આવે. જો તેઓ અહીં આવશે તો આ બાબતનો પ્રતિકાર થઈ શકશે.’

શ્રી સંઘે તે પ્રમાણે કયું. એટલે આચાર્ય અપુટાચાર્યે ઉપાધ્યાય મહેન્દ્રને પાટલિપુત્ર જવાની આજ્ઞા કરી અને જતી વખતે કણેસ્ત્રી બે સોટીઓ મંત્રી આપી.

ઉપાધ્યાય મહેન્દ્રે પાટલિપુત્રમાં આવીને દાહડ રાજાને કહ્યું કે ‘તમારી આજ્ઞા અમને પ્રમાણ છે, પરંતુ જ્યોતિષીઓએ એવું મુદ્દત જોવું જોઈએ કે-જે ભવિષ્યમાં સુખકારી નીવડે.’ તેમનું આવું વચન સાંભળીને રાજા દાહડ મનમાં અભિમાન લાવીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે ‘અહો ! આવા અપૂર્વ કાળમાં પણ મારી સત્તા કેવી ચાલે છે ?’

પછી જ્યોતિષીઓએ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર મુદ્દત કાઢતાં ત્યાં બિરાજતા બધા સાધુઓ અને શ્રી સંઘસમેત ઉપાધ્યાય મહેન્દ્ર સભામાં આવ્યા. તે વખતે-સુશોભિત સિંહાસનો ઉપર યાગિકો, દીક્ષિતો વેદોપાધ્યાયો, હોમ કરનારાઓ, સંધ્યા અને પ્રભાતનું વ્રત કરનારાઓ, સ્માર્ત, ગોર વગેરે અનેક પ્રકારના આહારો ખેઠેલા જોવામાં આવ્યા. એટલે મહેન્દ્ર મુનિએ કહ્યું કે ‘હે રાજા ! આ કાળ અમને અપૂર્વ

લાગે છે. અમે પ્રથમ પૂર્વ ભણી બેઠેલાઓને નમસ્કાર કરીએ કે પશ્ચિમ ભણી બેઠેલાઓને ?' એમ કહીને તેમણે પ્રથમ પ્રકારની કણેસ્તી સોટી બ્રાહ્મણોની સામે ધરી કે તેઓ નિગ્રેષ્ટ બનીને જમીન પર પડી ગયા. આ દ્રશ્ય જોતાં જ રાજાનું મુખ ઉતરી ગયું અને તે મહેન્દ્ર મુનિના ચરણે પડીને કહેવા લાગ્યો કે 'હે મહાવિદ્યાશાળી ! અમારું રક્ષણ કરો અને કૃપા કરીને અમારો આ એક અપરાધ ક્ષમા કરો, કારણ કે સંતપુરુષો વિનતિ-વત્સલ હોય છે. તમે આ બ્રાહ્મણોને જીવિતદાન આપો.'

એ સાંભળી મહેન્દ્ર મુનિએ કહ્યું: 'પોતાની શક્તિને નહિં જાણનાર હે રાજા ! તને આ મિથ્યા કદાચ્છ કેવો લાગ્યો ? જો કે આનંદ અને જ્ઞાનસ્વરૂપ શ્રી જિનેશ્વર દેવો મોક્ષપદને પામ્યા છે, તો પણ તેમના અધિષ્ઠાયક દેવો સદા જાગૃત હોય છે. એક પંચમહા-વ્રતધારી સાધુ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા એવા સામાન્ય બ્રાહ્મણોને કેવી રીતે પ્રભુભ કરે ? તેથી કોપાયમાન થયેલા દેવોએ આ શિક્ષા કરેલી છે, તેમાં મેં કંઈપણ પ્રકોપ કરેલો નથી, કારણ કે મારા જ્ઞેવાનું ભૂષણ તો ક્ષમા જ છે.'

સારે રાજાએ પુનઃ વધારે આચ્છ કરીને કહ્યું કે 'હે ભગવાન ! તમે જ મારા દેવ, ગુરુ, પિતા, માતા, અને શરણરૂપ છો. વિશેષ કહેવાથી શું ? હે જીવોના જીવનરૂપ ! અમને જીવાડવાની કૃપા કરો.'

એટલે મહેન્દ્ર મુનિએ કહ્યું: 'હે ભૂપાલ ! કુપિત થયેલા દેવોને હું શાંત કરીશ.' પછી તેઓ દેવ-દેવીઓને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા કે 'હે વિદ્યાદેવીઓ ! હે યક્ષો અને યક્ષિણીઓ ! હું તમને કહું છું કે આ રાજાના અજ્ઞાનથી બ્રાહ્મણોએ જિનશાસનનો જે અપરાધ કર્યો છે, તેને તમે ક્ષમા આપો.'

મુનિએ બ્યારે આ પ્રમાણે કહ્યું, ત્યારે દિવ્યવાણી પ્રગટ થઈ કે ‘એ બ્રાહ્મણો દીક્ષા ગ્રહણ કરે તો જ મુક્ત થઈ શકે, અન્યથા નહીં. પછી પાણી છાંટતા તે બ્રાહ્મણોની વાચા ઉધડી અને વ્રતની વાત પૂછતાં તેમણે એ વચન અંગીકાર કર્યું, કારણ કે પોતાના જીવિતને કોણ નથી ધ્વિંછતું?’ ત્યારે મહેન્દ્ર મુનિએ કણેરની બાજુ સોટી ફેરવીને કહ્યું કે ‘ઉઠો,’ એટલે બધા ઉઠીને ઊભા થયા.

પછી રોમાંચિત થએલ શ્રીસંઘ સાથે રાજ્યએ કરેલ મહોત્સવ-પૂર્વક મહેન્દ્ર મુનિ ઉપાશ્રયે આવ્યા.

હવે તે બ્રાહ્મણો દીક્ષા લેવાને તત્પર થયા, ત્યારે મહેન્દ્ર મુનિએ કહ્યું કે ‘એ બધું આર્ય ખપુટાચાર્ય કરશે.’ તે સાંભળીને શ્રીસંઘે કહ્યું કે ‘તમે પોતે આવા પ્રભાવશાળી છો, ત્યારે તમારા ગુરુ કેવા હશે?’ એટલે મહેન્દ્ર મુનિએ જણાવ્યું કે ‘તેમની આગળ હું કોણ માત્ર ?’

પછી શ્રીસંઘે અનુમતિ આપતાં ઉપાધ્યાય મહેન્દ્ર તે બ્રાહ્મણોને લઈને તેમના ગુરુ આર્ય ખપુટાચાર્ય પાસે આવ્યા, એટલે તેમણે દીક્ષા આપી. એ પ્રમાણે આર્ય ખપુટાચાર્યે જિન શાસનની પ્રભાવના કરી અને ઉપાધ્યાય મહેન્દ્ર અદ્ભુત પ્રસિધ્ધિ પામ્યા.

આ પરમ પ્રભાવક ઉપાધ્યાય પાસેથી શ્રી પાદલિપ્ત ગુરુને સિધ્ધ-પ્રાપ્ત વિધાની પ્રાપ્તિ થઈ.

આમ અનેક વિદ્યાર્થી અલંકૃત થએલા શ્રી પાદલિપ્ત ગુરુ જનતાને જૈન ધર્મનો બોધ પમાડતાં પુનઃ માનખેટપુર પધાર્યા અને ત્યાં જ ચાતુર્માસ રહ્યા. અહીં તેમણે પાદલિપ્ત-પાલિત્તી નામની એક ગૂઢ ભાષા બનાવી કે જેનો મર્મ પડિતજનો પણ મહામુશ્કેલીથી પામવા લાગ્યા.

: ૬ :

પુન : પાટલિપુત્રમાં

શ્રીપાદલિપ્તગુરુ ચાતુર્માસ દરમિયાન ધર્મ-ધ્યાનનો અનેરો ઠાઠ જમાવી રહ્યા છે, ત્યાં પાટલિપુત્રના સંઘે વિનંતિ કરી કે ‘અહીં પૂર્વે’ આહ્વાણેને બળાત્કારે દીક્ષા :અપાર્ધ હતી, તે કારણે તથા જાતિ-વૈરથી આહ્વાણે સત્તામણી કરી રહ્યા છે, માટે પધાસ્વાની કૃપા કરો.’ ત્યારે ગુરુએ જવાબ આપ્યો કે ‘હું કાર્તિક પૂર્ણિમાના દિવસે ત્યાં આવીશ.’

પછી માનખેટપુરમાં ચાતુર્માસ પૂરું કરીને દિવસના પૂર્વભાગમાં નીકળેલા ગુરુ આકાશમાર્ગે જીડીને થોડા વખતમાં ભરૂચ આવ્યા અને શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના મંદિરમાં ઉતર્યા. તેમનું આ પ્રકારનું આશ્રમન જાણીને શ્રીસંઘ ત્યાં એકઠો થયો અને તે નગરને; રાજા પણ દર્શન કરવાને આવ્યો. આ વખતે ગુરુના ઉપદેશથી શ્રીસંઘે ગરીબોને ધણું દાન દીધું. પછી રાજાએ તેમને ભરૂચમાં થોભી જવાની વિનંતિ કરતાં ગુરુએ જણાવ્યું કે ‘અમોએ આપેલા વાચદ મુજબ અમારે દિવસના પાછલા પહેરે પાટલિપુત્ર પહોંચવું જોઈએ. વળી ત્યાંથી સમેતશિખર, અષ્ટાપદ અને શત્રુઞય-ગિરનાર વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરવાની પણ ભાવના છે, તો હે ભૂપાલ ! હાલ તો તું જૈનધર્મ પર પ્રેમ રાખજો.’ એમ કહીને તેઓ આકાશમાર્ગે યથાસ્થાને આવ્યા ગયા.

ન્યારે પાટલિપુત્રના આહ્વાણેએ જાણ્યું કે શ્રી પાદલિપ્તસરિ માનખેટપુત્રી નીકળીને આકાશમાર્ગે એકજ દિવસમાં અહીં આવી

પહોંચ્યા છે, ત્યારે તેઓ ભય પામીને શાંત થઇ ગયા અને તેમણે જૈન સંઘની સત્તામણી કસ્વાનું છોડી દીધું.

શ્રી પાદલિપ્તસૂરિનો સર્વાત્ર જયજયકાર થયો.

: ૭ :

નાગાજ્ઞાનને વિદ્યાદાન

વિવિધ તીર્થોની યાત્રા કરીને શ્રી પાદલિપ્ત ગુરુ સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા અને અનુક્રમે ટંકાપુરી પધાર્યા. ત્યાં રસસિદ્ધિ જાણનારાઓમાં મુખ્ય એવો સિદ્ધનાગાજ્ઞાન વસતો હતો. તેનું પૂર્વવૃત્તાંત આ પ્રમાણે છે;

ક્ષત્રિયોમાં મુગટ સમાન અને યુદ્ધકર્મમાં કુશલ એવો સંત્રામ નામે એક ક્ષત્રિય હતો. તેને સુવ્રતા નામે પત્ની હતી. તેણે સહસ્રશ્લોક શેષનાગના સ્વપ્નથી સૂચિત થયેલા એક પુત્રને જન્મ આપ્યો, જેનું નામ નાગાજ્ઞાન પાડવામાં આવ્યું. તે ત્રણ વરસનો થયો ત્યારે બાળકો સાથે રમત કરતાં એક બાળસિંહને વિદારી તેમાંથી કંઈક ભક્ષણ કરતો તે પોતાને ઘેર આવ્યો, ત્યારે પિતાએ કહ્યું કે “હે વત્સ! આપણા ક્ષત્રિયકુળમાં નખવાળા પ્રાણીનું ભક્ષણ કરવાની મનાઈ છે.” એવામાં ત્યાં એક સિદ્ધપુરુષ આવ્યા, તેમણે કહ્યું કે ‘હે નરોત્તમ! તું આ પુત્રના કર્મથી વિષાદ ન પામ. જેનું રહસ્ય પામવું અશક્ય છે, એવા સૂત્રના રહસ્યનો એ જ્ઞાતા થશે.’

પછી તેજ વડે સૂર્ય સમાન, ઉદયમી અને સાવધાન એવો નાગાજ્ઞાન બાલ્યવયમાં જ અદ્ભુત કળાવાળા વૃદ્ધ પુરુષોનો સંગ કરવા લાગ્યો અને જરા મોટો થયો કે પર્વતો અને જંગલમાં જઈને વનસ્પતિઓને ઓળખવા લાગ્યો. એમ કરતાં તે વનસ્પતિઓનો ભારે રહસ્યજ્ઞાતા થયો અને રસસિદ્ધિ કરનાર ઔષધિઓનો સંગ્રહ કરવા

લાગ્યો. અનુક્રમે હરતાલનું સત્ત્વ, ગંધકનું ચૂર્ણ, અબ્રકનો દ્રવ તથા પારાનું જરણુ-મારણુ જાણવામાં તે અસાધારણ નીવડ્યો અને સહસ્ત્રી, લક્ષ અને કોટિપુટ રસાયન બનાવવામાં નિપુણ નિવડ્યો.

આ નાગાર્જુને શ્રીપાદલિપ્તગુરુની ખ્યાતિ સાંભળી હતી અને એ પણ જાણ્યું હતું કે તેઓ કેટલાક પ્રકારની ઔષધિઓનો પણ ઉપર લેપ કરીને તેના બળથી આકાશમાર્ગે ગમન કરતા હતા. આવા સમર્થ સિદ્ધ પુરુષનું પોતાના નગરમાં આગમન થયેલું જાણીને તે અત્યંત રાજી થયો અને તેમની પાસેથી કોઈ પણ પ્રકારે આકાશ-ગામિની શક્તિનો લેપ મેળવી લેવો એવા નિર્ણય પર આવ્યો. પછી તેણે એક ઉત્તમ પાત્રમાં સિદ્ધરસ ભરીને પોતાના એક શિષ્યને તેમની આગળ મોકલ્યો.

એટલે ગુરુ બોલ્યા-‘ મને આપવા માટે આ સિદ્ધરસ મોકલ્યો છે? અહો ! તેનો મારો પ્રત્યે કેટલો બધો રોષ ! ’ પછી તેઓ જરા હસ્યા અને તે પાત્ર હાથમાં લઈને તેને સામી બીંતે અકાળ્યું એટલે તેના ટૂંકડેટૂંકડા થઈ ગયા. આ જોઈને પાત્ર લઈ આવનારો નાગાર્જુનનો શિષ્ય અતિ ખેદ પામ્યો. ત્યારે ગુરુએ તેને કહ્યું કે ‘ હે ભદ્ર ! તું ખેદ ન પામ. તને શ્રાવક પાસેથી સારું ભોજન અપાવીશ. ’ પછી તેને શ્રાવકો પાસેથી સારું ભોજન અપાવ્યું અને જ્યારે તે પાછો જવા લાગ્યો, ત્યારે ગુરુએ એક કાચનું પાત્ર મૂત્રથી ભરીને-તેનું મોઢું બંધ કરીને-તેને આપ્યું અને જાણાવ્યું કે ‘ આ પાત્ર નાગાર્જુનને આપજો. ’

નાગાર્જુનનો શિષ્ય માર્ગમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે ‘ મારો ગુરુ ખરેખર મૂર્ખ લાગે છે કે જે આની સાથે રોષ કરવાને ઇચ્છે

છે ! ' પછી તેણે ઘેર પહોંચીને બધો વૃતાન્ત નાગાજીનને કહી સાંભળાવ્યો અને પેલું પાત્ર હાથમાં મૂક્યું.

નાગાજીને અતિ ઉત્સુકતાથી તે પાત્ર જોઈયું તો તેમાંથી મૂત્રની વાસ આવી; તેથી ખેદ પામીને તેણે એ પાત્રનો પથર પર ધા કર્યો અને તે ભાંગીને બૂકો થઈ ગયું.

પછી ભોજન બનાવવા માટે દૈવયોગે શિષ્યે ત્યાં જ અગ્નિ સળગાવ્યો, કારણ કે સિદ્ધપુરુષને પણ ક્ષુધા સહન કરવી દુર્લભ છે. એવામાં અગ્નિનો યોગ થતાં પેશો પથર કે જેના પર મૂત્ર પડ્યું હતું. તે સુવર્ણનો બની ગયો. આ જોઈને શિષ્ય ભારે આશ્ચર્ય પામ્યો અને તેણે ગુરુને જણાવ્યું કે—'આ આચાર્ય પાસે અદ્ભુત સિદ્ધિ છે કે જેના મૂત્રાદિનો સંગ થતાં પથર પણ સુવર્ણરૂપ થાય છે.'

એ પ્રમાણે સાંભળતાં સિદ્ધ નાગાજીન મનમાં અતિશય આશ્ચર્ય પામ્યો અને ચિંતવવા લાગ્યો કે 'મારી સિદ્ધિ શું માત્ર છે ? ક્યાં ચિત્રાવેલી અને ક્યાં કૃષ્ણમુંડી ? ક્યાં શાંકભરીતું લવણ અને ક્યાં વજ્રકંદ ! દૂર દેશમાં ફરતાં અને ઔષધો એકત્ર કરતાં સર્વદા ભિક્ષાના ભોજનથી મારો દેહ પણ મ્હાન થઈ ગયો છે, અને એ આચાર્ય તો બાલ્યાવસ્થાથી જ લોકોમાં પૂજ્ય છે અને આકાશગામિની વિદ્યાથી મનના મનોરથો સિદ્ધ કરે છે. વળી તેમના દેહમાં પણ એવી લખ્ધિ રહેલી છે કે જેના મૂત્રાદિકના યોગથી પથર પણ સુવર્ણનો બની જાય છે, તો એની શી વાત કરવી ?' એમ વિચારી તેણે પોતાના રસ-ઉપકરણોને બાજુએ મૂકી દીધાં અને ગુરુ પાસે ગયો તથા મદરહિત બનીને પૂર્ણ વિનયથી નમસ્કાર કરતાં જોઈને કે 'હે નાથ ! દેહસિદ્ધ અને સ્પૃહાને જીતનાર એવા આપને જોવાથી મારો સિદ્ધિનો ગર્વ સર્વથા ગળી ગયો છે, માટે હું આપના

ચરણકમલમાં સદા લીન થવાને કૃત્યું છું. મિદાન પ્રાપ્ત થતાં તૃપ્ત ભોજન કોને લાવે ?' અને તે શ્રીપાદલિપ્તગુરુની નિરંતર સેવા કરવા લાગ્યો.

એક વખત ગુરુ અષ્ટાપદ વગેરે તીર્થોની મુદ્દત માત્રમાં યાત્રા કરીને પાછા આવ્યા, ત્યારે અન્ય સાધુઓ ત્યાં હાજર નહિ હોવાથી નાગાર્જુન તેમની સેવામાં હાજર થયો અને અતિ ભક્તિભાવથી તેમના ચરણો ધોવા લાગ્યો. પછી તે ચરણોદક પરઠવવા ચાલ્યો. ત્યાં એકાંતમાં જઈને તે ચરણોદકને બરાબર સુધ્યું તથા તેનો સ્વાદ પણ ચાખી જોયો. એ રીતે ચરણોદકની વાસ તથા તેના સ્વાદ પરથી તેણે તેમાં વપરાયેલી ૧૦૭ ઔષધિઓ શોધી કાઢી. પછી તે ઔષધિઓનો લેપ કરી પોતાના પગે ચોપડીને ગુરુની માફક જીવવાનો આરંભ કર્યો, પણ તેમાં જોઈએ તેવી સફળતા મળી નહિ; એટલે કે થોડુંક જીડીને તે નીચે પડ્યો. આમ છતાં તે હિમ્મત હાર્યો નહિ, તેણે ફરી જીવવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને ફરી વાર પણ તે જ હાલ થયા. આ રીતે ઉડાડ કરતાં તે ધીમોધીમ કુટાયો, એટલે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે રખેને 'કોઈ ઔષધિમાં ન્યૂનતા રહી ગઈ હોય !' એટલે જે ઔષધિ જે કાલે અને જે નક્ષત્રે લાવવી ઘટે તે કાલે અને તે નક્ષત્રે લઈ આવ્યો અને તેનો લેપ તૈયાર કરી પગે લગાડીને ઉડવા લાગ્યો, પરંતુ તે જરા જીએ ગયો ન ગયો કે ચકરી ખાઈને એક જોડા ખાડામાં ગળાડી પડ્યો કે જેમાંથી અહાર નીકળતાં ઘણી મુશ્કેલી પડી.

પછી તે ગુરુ આગળ ગયો કે ગુરુએ કૃત્યું: 'અહો ! ગુરુ વિના પણ પાદલેપ સિદ્ધ થયો કે શું ?' ત્યારે તેણે હસીને ઉત્તર આપ્યો કે 'ગુરુ વિના સિદ્ધિ ન થાય પણ મેં મારા બુદ્ધિમળની પરીક્ષા કરી છે,' તેના આવા સત્ય ઉત્તરથી ગુરુ પ્રસન્ન થયા અને બોલ્યા કે

‘હે ભદ્ર ! સાંભળ, હું તારી રસસિધ્ધિ કે શુશ્રૂષાથી સંતુષ્ટ થયો નથી, પણ તારા પ્રસાદથી પ્રસન્ન થયો છું’, કારણ કે પાદપ્રક્ષાલન માત્રથી વસ્તુનાં નામ કોણ જાણી શકે ? માટે હું તને વિદ્યા આપીશ પણ તું મને ગુરુદક્ષિણામાં શું આપીશ ?’

નાગાર્જુને કહ્યું કે ‘હે ભગવન્ ! આપને ફરમાવો તે આપવાને હું તૈયાર છું.’

ત્યારે ગુરુએ કહ્યું કે ‘હે નાગાર્જુન ! તું વિદ્યાસિક્ષ થાય તેથી મારા મનને સંતોષ છે. હવે તને સત્ય અને પથ્ય કહીશ, માટે આ ગાથા સાંભળ:-

**દીહરફણિંદનાલે, મહિહરકેસર દિસાવહુ દલિલે ।
ઉપિયહ કાલમમરો, જળમયરંદં તુમુહહ પડમે ॥**

‘ફણિંદ્રરૂપ લાંબા નાળવાળા, પર્વતરૂપ કેસરા અને દિશારૂપ અનેક પત્રવાળા એવા જગતરૂપ પદ્મ પર મોહ પામેલ કાલરૂપ ભ્રમર મનુષ્યરૂપ મકરંદનું પાન કર્યા કરે છે.’

માટે તું વિશ્વ-હિતકારી એવા જૈન ધર્મનું શરણ સ્વીકાર’ નાગાર્જુને એ વચન અંગીકાર કર્યું. એટલે ગુરુએ તેને એક ખૂટતા ઔષધનું નામ કહ્યું તથા બધી ઔષધિઓને પાણીના બદલે ઓખાના ધોવણમાં વાટવાનું જણાવ્યું. એ પ્રમાણે કરતાં સિક્ષ નાગાર્જુન ગરુડની જેમ આકાશમાર્ગે જીડીને યથેચ્છ સ્થાને જવા લાગ્યો.

પછી કૃતચ વિદ્યાસિક્ષ એવા તેણે શત્રુજય પર્વતની તળેટીમાં પાદલિપ્ત નામે નગર વસાવ્યું અને તેને પોતાના ગુરુના નામથી પાદ-લિપ્ત એવું નામ આપ્યું, જે આજે પાલીતાણુના નામથી મશહૂર

છે. પછી તે વિદ્યાસિદ્ધ સાહસિકે પર્વત ઉપર વીર પ્રભુની પ્રતિમાથી અધિષ્ઠિત એવું ચૈત્ય કરાવ્યું અને ત્યાં ગુરુની મૂર્તિને સ્થાપન કરી, ખીજા પક્ષે જિનચિંત્રોની ગુરુમહારાજ આગળ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. એ વખતે ગુરુએ વીર પ્રભુની સમક્ષ ગાહાજ્ઞાલેણ નામની સ્તુતિ કરી અને જણાવ્યું કે ‘ આ ગાથાથી સુવર્ણસિદ્ધિ અને આકાશગામિની વિદ્યા અત્યંત ગુપ્ત રહેશે, તે આજ કાલના નિર્ભાગી મનુષ્યો જાણી શકવાના નથી. ’

પછી ગુરુ મહારાજના મુખથી શ્રી નેમિનાથ પ્રભુનું ચરિત્ર સાંભળીને નાગાજીને શ્રી રૈવતાચલની નીચે દુર્ગ પાસે દશાઈ મંડપ, ઉગ્ર-સેનનું રાજભવન તથા વેદિકા પર વિવાહાદિકની વ્યવસ્થા કરાવી કે જે અત્યારે પણ ત્યાં ગયેલા ધાર્મિક જનોના જોવામાં આવે છે.

ગુરુ અહીંથી વિહાર કરીને પુનઃ માનખેટપુર પધાર્યા કે જ્યાં કૃષ્ણરાજ તેમના ચરણની સેવા વડે પોતાના જીવનને કૃતાર્થ કરવા લાગ્યો.

: ૮ :

પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં

તે વખતે દક્ષિણમાં આવેલા પ્રતિષ્ઠાનપુરમાં સાતવાહન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો કે જે ગુણોના સ્થાનરૂપ હતો. તેના દારે એકદા ચાર સંક્ષેપકવિઓ આવ્યા, એટલે પ્રતિહારે નિવેદન કરતાં રાજાએ તેમને અંદર બોલાવ્યા અને તે દરેક કવિ રાજાની આગળ અંકેકું ચરણ બોલતાં નીચેનો શ્લોક તૈયાર થયો:

‘ જીર્ણે ભોજનમાત્રેયઃ, કપિલઃ પ્રાણીર્નાં દયા ।
 વૃદ્ધસ્પતિરવિશ્વાસઃ, પાત્રાલઃ સ્ત્રીષુ માર્દવ્ય ॥ ’

‘હે રાજન્ ! આયુર્વેદમાં નિષ્ણાત એવા આત્રેયઋષિ એમ કહે છે કે-પ્રાચેનું પચી ગયા પછી ભોજન કરવું. ધર્મશાસ્ત્રમાં પારંગત એવા કપિલમુનિ કહે છે કે-પ્રાણી પર દયા રાખવી. નીતિશાસ્ત્રમાં નિપુણ બૃહસ્પતિનો એવો અભિપ્રાય છે કે સહુને શંકાની નજરે જોવા અને કામશાસ્ત્રમાં કાબેલ એવા પાંચાલ કવિ કહે છે કે-સ્ત્રીઓની સાથે મૃદતા રાખવી.’

એ સાંભળી રાજાએ તેમની ખૂબ પ્રશંસા કરી અને તેમને ધણું દાન આપ્યું, પરંતુ પાસે બેઠેલી ભોગવતી નામની વિદ્વંસી વારાંગના તે વિશે એક અક્ષર પણ બોલી નહિ. આ જોઈને તે સંક્ષેપ-કવિઓએ કહ્યું કે ‘હે રાજન્ ! તમે અમારી પ્રશંસા કરી, પણ તમારા પરિવાર બિલકુલ ચૂપ કેમ છે ?’ એટલે રાજાએ ભોગવતીને કહ્યું કે ‘હે ભદ્રા ! તું આ કવિઓનાં વખાણ કર.’ ત્યારે ભોગવતીએ મુખ મચકોડીને કહ્યું કે ‘હું તો મહાકવિ, વિદ્યાસિદ્ધ અને આકાશગામી એવા શ્રીપાદલિપ્તાચાર્ય વિના ખીજા કોઈની સ્તુતિ કરતી નથી.’

એ સાંભળીને ત્યાં બેસેલા કોઈ સંધિવિચરકે કહ્યું કે ‘ગગનમાં ચાલનારા શુક્રપક્ષીઓ જેવા તો ધણા વિદ્વાનો પડ્યા છે, પણ મરણ પામીને જે જીવતો થાય તેના પાંડિત્યને અમે માનીએ છીએ.’

ત્યારે ભોગવતી બોલી કે ‘એ કલા પણ એમનામાં સંભવે છે, કારણ કે જૈન મહર્ષિઓ દેવોની જોમ અતુલ્ય પ્રભાવવાળા હોય છે.

એ કૌતુક જોવા સાતવાહન રાજાએ માનખેટગુસ્તા કૃષ્ણસાગરને કહેવડાવીને શ્રી પાદલિપ્તગુરુને પ્રતિજ્ઞાનપુર બોલાવ્યા અને એક સુંદર મંડપમાં ઉતારો આપ્યો.

સાતવાહન રાજાના દરબારમાં પાંચાલ નામની એક કવિ હતો,

જે એક અભિનવ કથા કહીને સહુના મનનું રંજન કરતો હતો. આ કથા સાંભળતાં માટે શ્રી પાદલિપ્ત ગુરુને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું, એટલે તેઓ દરબારમાં ગયા અને કથાનું શ્રવણ કરીને ખોલ્યા કે ‘આ કવિએ મારી બનાવેલી કથામાંથી અર્થખિંદુ ચોરીને કથાને બદલે કંથા (ગોદડી) બનાવી છે, કારણ કે એનું વચન બાળ-ગોપાળ અને અંગનાઓને આનંદ આપે તેનું છે, પણ વિદ્વાનોના ચિત્તનું રંજન કરે તેનું નથી.’ આથી પંચાલ કવિ તેમના પર મત્સર ધારણ કરવા લાગ્યો.

થોડા દિવસ વ્યતીત થયા કે શ્રી પાદલિપ્ત ગુરુએ યોગવિધાના બળે પ્રાણને બહારધ્રમાં ખેંચી લીધો અને પોતાનું મરણ બતાવ્યું. આથી હાહાકારના પોકારપૂર્વક ઘણા લોકો ત્યાં ભેગા થયા અને તેમના શરીરને પાલખીમાં પધરાવીને ‘જય જય નંદા, જય જય ભદ્રા’ કરતાં તેને વહન કરીને ચાલવા લાગ્યા. એમ કરતાં તેઓ પાંચાલ કવિના ભવન આગળ આવ્યા, ત્યારે તે શોકાતુર થઈને કહેવા લાગ્યો કે ‘હા ! હા ! મહાસિદ્ધિના પાત્ર એવા આચાર્ય સ્વર્ગે ચાલ્યા ગયા. મેં ઘણો મત્સર ધારણ કરીને એ મહાપુરુષની હીનતા કરી. એ પાપથી હું ક્યારે મુક્ત થઈશ ?’ પછી તેણે પોતાનો પશ્ચાત્તાપ પ્રકટ કરતાં જણાવ્યું કે :-

‘સીલં કહવિ ન ફુટું. જમસ્સ પાલિત્તયં હરંતસ્સ ।
જસ્સ મુહનિજ્જરાઓ, તરંગલોલા નદી વૂઢા ॥’

‘પાદલિપ્તનું હરણ કરનાર એવા યમનું મસ્તક કેમ ફૂટી ન પડ્યું કે જેના મુખરૂપ નિર્ઝરમાંથી તરંગલોહારૂપ નદી પ્રકટ થઈ.’
એ જ વખતે ‘પાંચાલના સત્ય વચનથી હું જીવતો થયો.’
એમ ખોલતા આચાર્ય લોકોના હર્ષનાદ સાથે બિભા થયા. પછી

ગુણવંત આચાર્ય પર મત્સર લાવનાર પાંચાલકવિને રાજાના હુકમથી આકેશ અને તિરસ્કારપૂર્વક નમર બહાર કાઢવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો, ત્યારે બંધુ સમાન સુંદર સ્નેહ ધરાવનાર અને મહાવિદ્યા છતાં મહરહિત એવા પાદલિપ્ત ગુરુએ તેને સન્માનપૂર્વક બચાવ્યો.

:૯:

અંતિમ આરાધના

નિમિત્ત વિધાના જ્ઞાનથી પોતાનું અલ્પ આયુષ્ય બાકી રહેલું જાણીને પાદલિપ્તગુરુ નાગાર્જુનની સાથે વિમલાચલ પર આવ્યા અને ત્યાં યુગાદિદેવને વંદન કર્યા પછી એક શ્રેષ્ઠ શિલા આગળ જમને તેનું પ્રમાર્જન કર્યું તથા તેના પર તુલાદિકનો સંચારો કરીને અણુસણુ આદ્યું. તેમાં મન, વચન અને કાયાની ચેષ્ટાઓને સર્વ પ્રકારે અટકાવી, પોતાના અંતઃકરણની સ્થિતિને સ્થિર અને સમાન કરી, બત્રીસ દિવસ સુધી મનને ધ્યાનમાં લીન રાખી, જીર્ણુ ઝુંપડી સમાન દેહનો ત્યાગ કર્યો અને હૃશાનેન્દ્રના સામાનિક દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા.

આ રીતે શ્રી પાદલિપ્તસરિની જીવનકથા સમાપ્ત થઈ.

ઐતિહાસિક નોંધ અને ટિપ્પણ

૧. યુક્ત પ્રાંતમાં આવેલું અયોધ્યા પ્રાચીન કાલમાં બુદ્ધ બુદ્ધ અનેક નામોથી ઓળખાયેલું છે. તેમાંનું એક નામ કોશલા નગરી પણ હતું. શ્રી જિનપ્રભસૂરિએ કલ્પપ્રદીપ અથવા વિવિધતીર્થકલ્પમાં અયોધ્યાનગરીનો પણ એક કલ્પ લખેલો છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે અઝઙ્ઘાણ ઇગટ્ટિઆઈં જહા-અઝઙ્ઘા અવઙ્ઘા કોસલા વિળીયા સાકેયં ઇક્કલાનુભૂમી રામપુરી કોસલત્તિ । ’ અયોધ્યાના એકાર્થિક નામો આ પ્રમાણે છે-અઉઙ્ઘા, અવઙ્ઘા, કોસલા, વિનીતા, સાકેત, ઇક્કવાકુ ભૂમી, રામપુરી, કોસલ વગેરે. ’ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનને જૈન શાસ્ત્રોમાં ‘કોસલિય’ કહેલા છે.

૨. પ્રભાવક ચરિત્ર પ્રમન્થચિન્તામણિ અને ચતુર્વિંશતિ પ્રમન્થ એ ગ્રંથો પ્રમન્થગ્રન્થોમાં શ્રી પાદલિપ્તાસૂરિના પિતાનું નામ કુલ્લ આપેલું છે, પણ માતાનું નામ પ્રભાવક-ચરિત્રમાં પડિમા-પ્રતિમા જણાવેલું છે, જ્યારે પ્રમન્થચિન્તામણિ અને ચતુર્વિંશતિ-પ્રમન્થમાં પડિમાણા-પ્રતિમાના જણાવેલું છે. પરંતુ આ ગ્રંથો પ્રમન્થગ્રન્થો કરતાં વધારે પ્રાચીન એવી પાદલિપ્તાચાર્ય કથામાં એ નામોની નિદર્શક ગાથા નીચે મુજબ છે:

અત્થિ હ્હ મરહવાસે નામેણં કોશલા પુરી રમ્મા ।

જીણ પડિરુવમન્ના વિ ન પાવર્હ કા વિ નયરી ત્તિ ॥ ૧ ॥

તીર્થ સમિદ્ધો લોચાણ માણણિજ્જો ય સાવઓ સેટ્ટી ।
ફુલ્લો નામેણં તસ્સ સમાઝ્ઞા ભારિયા પડિમા ॥ ૨ ॥

તેથી પડિમા કે પ્રતિમા નામ જ યોગ્ય છે.

૩. વૈરોટ્યા કે વહરદા એ પાર્શ્વનાથની એક અધિષ્ઠાત્રિકા દેવી મનાય છે. તે સંબંધી વિવિધ તીર્થકલ્પમાં જણાવ્યું છે કે—

વિજ્ઞયા જયા ય કમઠો પડમાવહ-પાસજક્લ વહરદા ॥
ઘરણો વિજ્ઞાદેવિ સોલસઽહિયદ્વાયગા જસ્સ ॥ ૫ ॥

—શ્રી પાર્શ્વનાથકલ્પ.

પરંતુ પ્રભાવક ચરિત્રમાં આપેલા આર્ય આનંદિલના પ્રયત્નથી જણાય છે કે આ દેવતા મહિમા તેમના સમયથી તેમના વડે જ પ્રસાર પામેલો છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે ‘વૈરોટ્યા પણ ધર્મનું આરાધન કરતાં પ્રાંતે મરણ પામીને શ્રી પાર્શ્વનાથની સેવા કરનાર ધરણેન્દ્રની દેવી થઈ, તે પણ પ્રભુના ભક્તોને અદ્ભુત સહાય આપવા લાગી અને મિત્ર, અગ્નિ વગેરેથી ભય પામતાં તેમને શાન્તિ આપવા લાગી. તે વખતે શ્રી આર્યાનંદિલ આચાર્યે ‘નમિઝ્ઞ જિણં પાસં’ એવા મંત્રયુક્ત વૈરોટ્યાનું સ્તવન બનાવ્યું. એ સ્તવનનું જે મનુષ્ય એકચિત્તે નિરંતર ત્રિકાળ ધ્યાન કરે, તેને વિષાદિ સર્વ ઉપદ્રવો કદિ આધા પમાડી ન શકે.’

આર્ય આનંદિલને પ્રભાવક-ચરિત્રકારે સાડા નવ પૂર્વધારક અને આર્યરક્ષિતવંશ્ય જણાવેલા છે. અને મૂલ નન્દી સ્થવિરાવલીમાં પણ એમનું નામ આર્થરક્ષિત પછી જણાવેલું છે, એટલે તેમનો સમય વીર-નિર્વાણ સંવત ૫૬૭ પછીનો છે.

માથુરી યુગપ્રધાન પદાવલીમાં આર્ય આનંદિલને ૨૧ મા યુગ-પ્રધાન જણાવ્યા છે અને આર્યનાગહસ્તીને ૨૨ મા યુગપ્રધાન જણાવેલા છે. એટલે આર્યઆનંદિલે પ્રચલિત કરેલી વૈરાટ્યની પૂજા આર્યનાગહસ્તીના સમયમાં ખૂબ ચાલતી હશે તેમ જણાય છે. વળી વૈરાટ્યા પ્રસન્ન થઇને આર્યનાગહસ્તીસૂરિનું નામ આપે છે અને તેમના ચરણોદ્ધતું પાન કરવાનું જણાવે છે, એ હકીકત પસ્થી એમ જણાય છે કે-આર્ય નાગહસ્તીએ વૈરાટ્યાનું આરાધન કરીને તેનું સાન્નિધ્ય મેળવ્યું હશે.

આ હકીકત શ્રી પાદલિપ્તસૂરિના સમય--નિર્ણય માટે મહત્વની છે, અને અનુયોગદ્વાર--સૂત્રની રચનાનો સમય નિર્ણય કરવામાં પણ ઉપયોગી છે, તે આગળ પર જણાશે.

આય આનંદિલ જેવા સમર્થ આચાર્યે વૈરાટ્યાની પૂજા પ્રચલિત કરી અને આર્ય નાગહસ્તી જેવા આચાર્યોએ તેની આરાધના કરી, એનો અર્થ એ છે કે-તે વખતે ભારતવર્ષમાં દેવીપૂજનનું મહત્વ ખૂબ જ વધી રહ્યું હતું. શાકંતોની દુર્ગા અથવા કાલી વિવિધ નામે અને વિવિધ સ્વરૂપે પૂજવા લાગી હતી અને બોદ્ધોની તારાએ પણ લોકહૃદયનું હીક હીક આકર્ષણ કર્યું હતું. આ સંયોગોમાં જૈનાચાર્યોને પણ પોતાના અનુયાયીઓની ઋક્ષા ટકાવવા માટે તથા શાસનની પ્રભાવના કરવા માટે પદ્માવતી અને વૈરાટ્યા જેવી દેવીઓનો પૂજાપ્રભાવ દર્શાવવો પડ્યો હોય તે બનવાજોગ છે.

૪. શ્રી આર્યનાગ હસ્તીના ગચ્છ સંબંધી પ્રભાવક ચરિત્રમાં જણાવ્યું છે કે ‘ નમિ-વિનમિ ત્રિધાધરોના વંશમાં પૂર્વે કાલકાચાર્ય થયા તેથી તેમનો ગચ્છ ત્રિધાધર નામથી પ્રસિદ્ધ થયો, જેમાં આર્ય

નાગહસ્તી થયા.' આ હકીકતનું પર્યાલોચન કરતાં ઇતિહાસજ્ઞ મુનિકૃષ્ણાણુવિજયજી પ્રભાવકચરિત્રના પ્રબન્ધ-પર્યાલોચનમાં જણાવે છે કે:—

‘એજ ગ્રન્થકાર વૃદ્ધવાદીના પ્રબંધમાં લખે છે કે ‘પાદલિપ્ત પ્રભુ અને ગુરુ વૃદ્ધવાદી વિદ્યાધર વંશના હતા, એ વાત ગિરનારના મઠની પ્રશસ્તિ ઉપરથી લખી છે. કાલકાચાર્યથી ‘વિદ્યાધર’ ગચ્છનીકળ્યાની વાત દન્તકથાથી અધિક પ્રમાણિક જણાતી નથી. અને ગિરનારની પ્રશસ્તિ આજે વિદ્યમાન નથી એટલે એ ઉપર પણ બહુ વજન ન મૂકી શકાય; છતાં એ વાત માની લઇએ કે પાદલિપ્તની ગુરુપરંપરાની સાથે વિદ્યાધર શબ્દનો પ્રયોગ થતો હતો, પણ એ પ્રયોગ થતો કેવી રીતે? શાખા તરીકે, કુલ તરીકે કે ગચ્છ તરીકે? કલ્પ સ્થવિર-વલીના લેખ પ્રમાણે આર્યસુહસ્તીના શિષ્યયુગલ સુસ્થિત-સુપ્રતિબદ્ધથી નીકળેલ કોટિકગણુની એક શાખાનું નામ ‘વિદ્યાધરી’ હતું. જે એજ સ્થવિર-યુગલના શિષ્ય ‘વિદ્યાધર’ ગોપાલથી પ્રકટ થઇ હતી અને વજ્રસેનના શિષ્ય ‘વિદ્યાધર’ થી ‘વિદ્યાધરકુલ’ની ઉત્પત્તિ થયાનો પણ લેખ છે. આ વિદ્યાધર સ્થવિર પટ્ટાવલિયોની ગણના પ્રમાણે વિક્રમ સંવત્ ૧૫૦ના વર્ષમાં વજ્રસેનના પટ્ટધર થયા હતા અને એ જ વર્ષમાં આર્યનાગહસ્તિ વજ્રસેન પછી યુગપ્રધાન બન્યા હતા, અને ૬૯ વર્ષ પર્વન્ત યુગપ્રધાન પદ પર રહ્યા હતા. આથી એ આચાર્ય વિદ્યાધરના સમકાલીન હોવા છતાં વિદ્યાધર કરતાં અવસ્થામાં અને જ્ઞાનમાં અધિક સ્થવિર હશે એમ જણાય છે. આ સંયોગોમાં આર્યનાગહસ્તિ વજ્રસેન-શિષ્ય ‘વિદ્યાધર’થી પ્રસિદ્ધ થયેલા ‘વિદ્યાધરકુલ’ના સંભવતા નથી, ત્યારે હવે એમને વિદ્યાધર ગોપાલની ‘વિદ્યાધરીશાખા’ના જ સ્થવિર ગણવા યુક્તિયુક્ત જણાય છે. પ્રાચીન સમયની કેટલીક શાખાઓ કાલાંતરે ‘કુલ’ના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ અને પછીના સમયમાં કુલો ‘ગચ્છો’ના નામથી પ્રસિદ્ધ

થમાં એ જ હકીકત આર્યનાગહસ્તિના ‘વિદાધર ગચ્છ’ના સંબંધમાં પણ અનવા પામી લાગે છે. ધણા જૂના કાલમાં એ ‘વિદાધરી શાખા’ હશે અને કાલાન્તરે તે શાખા મટીને ‘કુલ’ના નામથી પ્રકાશમાં આવી હશે, અને છેવટે કુલનું નામ પણ છોડીને ‘ગચ્છ’ નું નામ ધારણ કર્યું હશે એમ લાગે છે. આ ઉપરથી પાલિપ્તસૂરિને (વિદાધર) કુલના કે વિદાધર વંશના કહીએ તો હરકત નથી.’

૫. વાલ્મીયુગપ્રધાન-પટ્ટાવલી પ્રમાણે આર્યનાગહસ્તી ૨૨મા યુગપ્રધાન હતા અને તેમનું યુગપ્રધાનપદ વીર-નિર્વાણ સંવત ૬૦૭ થી ૬૭૬ સુધી ચાલ્યું હતું. આ હકીકત નીચેની તાલિકા બેવાથી સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકાશે.

	નામ	વર્ષ
૧	આર્ય સુધર્મા	૨૦
૨	જમ્બૂ	૪૪
૩	પ્રભવ	૧૧
૪	શય્યાંભવ	૨૩
૫	યશોભદ્ર	૫૦
૬	સંભૂતવિજય	૮
૭	ભદ્રબાહુ	૧૪
૮	સ્થૂલભદ્ર	૪૬
૯	મહાગિરિ	૩૦
૧૦	સુહસ્તી	૪૫
૧૧	ગુણસુંદર	૪૪
૧૨	કાલકાચાર્ય	૪૧
૧૩	સ્કંદિલાચાર્ય	૩૮

	નામ	વર્ષ
૧૪ આચાર્ય	રેવતિમિત્ર	૩૬
૧૫ ,,	આચાર્યમંગુ	૨૦
૧૬ ,,	ધર્મ	૨૪
૧૭ ,,	ભદ્રગુપ્ત	૪૧
૧૮ ,,	વજ્ર	૩૬
૧૯ ,,	ગદ્ગત	૧૩
૨૦ ,,	પુષ્યમિત્ર	૨૦
૨૧ ,,	વજ્રસેન	૩
૨૨ ,,	નાગહસ્તી	૬૯
		<u>૬૭૬</u>

આચાર્ય નાગહસ્તીએ દશમા વર્ષે જ શ્રીપાદલિપ્તસૂરિને ‘તેજસ્વી પુરુષોના કષ પદ સમાન એવા પોતાના પદ પર સ્થાપન કરેલા છે.’ (પ્ર. ચ.) તેથી જણાય છે કે તે વખતે તેઓ અધિક વૃદ્ધ થઈ ગયા હશે અને શ્રી પાદલિપ્તસૂરિને આચાર્યપદ આપ્યા પછી તેઓ એકાદ કે બે વર્ષથી વધારે જીવ્યા નહિ હોય. એટલે વિ. નિ. સંવત્ ૬૭૬ અથવા વિ. સં. ૨૧૯માં ન્યારે તેમણે આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યું, ત્યારે શ્રી પાદલિપ્તસૂરિ અગિયાર કે બાર વર્ષના હશે. તેથી શ્રી પાદલિપ્તસૂરિનો જન્મ વી. નિ. સંવત્ ૬૬૪ કે ૬૬૫ અથવા વિક્રમ સંવત્ ૨૦૭ કે ૨૦૮માં થયો હશે, તેમ જણાય છે.

ગ્રો. લોયમેન તરંગવતીની જર્મન પ્રસ્તાવનમાં લખે છે કે ‘હું આ જે કથા રજૂ કરું છું તે ખરેખર એક નવીન કથા છે; કારણ કે ભારતવાસીઓ સિવાય બહારના કોઈએ અઘાપિ એ વાંચી નથી અને જે ભારતમાં એક વાર એ લોકપ્રિય થઈ પડી હતી, ખુદ તે

ભારતમાં પણ અત્યારે એને કોઈ જાણતું નથી. આ કથા પ્રાચીન ભારતનું દાન છે, પણ વાંચીને એને વાચક કયા કાળમાં મૂકશે એ હું ચોક્કસ રીતે જાણતો નથી. દૂંકામાં એટલું જ કહેવાનું કે એમાં વર્ણવેલા ધાર્મિક સિદ્ધાન્તો બૌદ્ધ કાલમાં પ્રગટ થયા છે, તેથી કથા કાદસ્તના પછીના કાળમાં એટલે કે બીજી કે ત્રીજી સદીમાં ગ્રામાઇ હોવી જોઈએ. ’

પ્રો. લોયમેન આ અનુમાન પર જુદી રીતે આવ્યા છે, છતાં એમનું એ અનુમાન સાચું છે. કારણ કે ઉપર જણાવેલો જન્મસમય લક્ષ્યમાં લેતા તરંગવતીની રચના વિ. સં. ૨૧૯ પછી વધારેમાં વધારે પચાસ વર્ષના ગાળામાં થઈ હશે, જે ઇ. સ. પ્રમાણે ૧૬૩ થી ૨૧૨ સુધીનો સમય છે.

સદગત મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરીએ નિર્વાણકલિકાની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવનામાં શ્રી પાદલિપ્તસૂરિના સમય વિષે કેટલોક ઊહાપોહ કર્યો છે અને તેના પરિણામે તેઓ એવા નિર્ણય પર આવ્યા છે કે શ્રી પાદલિપ્તસૂરિ વીરનિર્વાણ સંવત ૪૬૭ થી ૪૭૦ એટલે ઇ. સ. પૂર્વે ૫૬-૫૯માં વિદ્યમાન હતા, પરંતુ તેમણે આ માન્યતા પર આવવામાં જે પ્રમાણનો મુખ્ય ઉપયોગ કર્યો છે, તે જ વાસ્તવિક રીતે અસિદ્ધ છે અને બીજા પ્રમાણો પણ તેમની એ માન્યતાને ખાસ પુષ્ટિ આપનારાં નથી. તેઓ જણાવે છે કે—અનુયોગદ્વાર સૂત્રના (આગમોદય સમિતિ દ્વારા પ્રકાશિત ગ્રંથના) પૃ. ૧૪૯ પર એવું સૂત્ર આવે છે કે—‘**સે કિં તં સંજૂહનામે ? તરંગવહ-કારે મલયવહકારે મત્તણુસટ્ઠિકારે બિંદુકારે, સે તં સંજૂહનામે**’ અર્થાત્ ‘ સંજૂહનામ કોને કહેવાય ? તરંગવતીકાર, મલયવતીકાર, આત્માનુશાસ્તિકાર, બિંદુકાર એ નામો સંજૂહનામ કહેવાય.’

અહીં તદ્દિત નામોના પ્રકારો જણાવવાનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે અને તેનો એક પ્રકાર સંજ્ઞાહતદિત નામ છે, એટલે પ્રશ્નકારે પ્રશ્ન કર્યો છે કે સંજ્ઞાહતનામ કોને કહેવાય ? શ્રીહરિભદ્રસૂરિએ અનુયોગદ્વારા સૂત્રની ત્રીકામાં આ સંજ્ઞાહતનામનો અર્થ ‘અંતરચના સંબંધી નામ’ એ પ્રમાણે કરેલો છે. તેનો ઉત્તર આપતાં સૂત્રકાર જણાવે છે કે ‘તરંગવતીકાર, મલયવતીકાર, આત્માનુશાસ્તિકાર, ધિંદુકાર વગેરે નામો સંજ્ઞાહતનામ જાણવાં.’ એટલે એ વાત સ્પષ્ટ છે કે અનુયોગદ્વારસૂત્રની રચના થઈ ત્યારે તરંગવતી, મલયવતી, આત્માનુશાસ્તિ અને ધિંદુ નામના અંથો મૌજૂદ હતા, અને તરંગવતીના રચયિતા પાદલિપ્તસૂરિ છે, એ હકીકત નિર્વિવાદ હોઈને તેઓ અનુયોગદ્વાર સૂત્રની રચના થઈ તે પહેલાં થઈ ગયેલા હોવા જોઈએ. પરંતુ અનુયોગદ્વાર સૂત્રના રચયિતા આર્યરક્ષિતસૂરિ છે અને તે વજ્રસ્વામીના વિદ્યાશિષ્ય હોઈને પાદલિપ્તસૂરિ વજ્રસ્વામીના સમકાલીન હોવા જોઈએ’ તેમ માનવું યુક્ત નથી, કારણ કે અનુયોગદ્વારસૂત્રના રચયિતા શ્રી આર્યરક્ષિતસૂરિ છે, તે વાત હજી સુધી કોઈ પણ વિદ્વાને પુષ્ટ પ્રમાણે આપીને સિદ્ધ કરેલી નથી.

શ્રી આનંદશંકર આપુભાઈ કૃત્તે સ્યાદ્રાહમંજરીની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવનામાં પૃષ્ઠ ૪૯ પર આવું એક વિધાન કરેલું ‘અરુ’, પણ તેમાં તેમણે આવશ્યકનિયુક્તિની ગાથા ૭૭૪ માં વપરાયેલા અનુયોગ શબ્દનો અર્થ વ્યોમ્યાન કરવાને બદલે અનુયોગદ્વાર સૂત્ર કરેલો છે અને તે સ્પષ્ટ રીતે એક ભૂલ જ છે.

પંડિત સુખલાલજીએ જ્ઞાનધિંદુની પ્રસ્તાવનામાં પૃષ્ઠ ૫ ઉપર અનુયોગના જુદા જુદા સમયો બતાવતાં શ્રી આર્યરક્ષિતસૂરિ અનુયોગદ્વાર સૂત્રના રચયિતા હોય તેવો ઉલ્લેખ કરેલો છે, પણ તેમની એ માન્યતા શા આધારે ધરાયેલી છે તે જાણવાનું આપણી પાસે કોઈ

સાધન નથી. સંભવ છે કે તેમણે આ વિધાન શ્રીયુત દ્રુવના ઉપર્યુક્ત કથનના આધારે જ કયું હોય.

પંડિત દલસુખ માલવણિયા ‘ જૈન સંસ્કૃતિસંશોધનમંડલ યનારસ હિન્દુ યુનિવર્સિટી ’ તરફથી પ્રકાશિત થયેલી ‘ જૈન-આગમ ’ નામક પત્રિકા નં. ૧૭માં (પૃ. ૨૫) જણાવે છે કે ‘ ચૂલિકા સૂત્રો મેં નન્દી સૂત્રની રચના તો દેવદર્શિ ગર્ણિકી હૈ અતएव उसका समय विक्रम की छठी शताब्दी का प्रारम्भ होना चाहिए । और अनुयोगद्वारा सूत्र के कर्त्ता कौन थे यह कहना कठिन है । किन्तु वह आवश्यक सूत्र के बाद बना होगा क्यों कि उसमें उसी मूत्र का अनुयोग किया गया है । संभव है वह आर्यरक्षित के बाद बना हो या उन्होंने बनाया हो । उसकी रचना का काल विक्रमपूर्व तो अवश्य है । उसमें यह संभव है कि परिवर्तन यत्र तत्र हुआ हो । ’ શ્રી માલવણિયાનું આ કથન સંદિગ્ધ અને વિચિત્ર છે; કારણ કે એક તરફથી તેઓ એમ કહે છે કે ‘ આ સૂત્ર આર્યરક્ષિતની પછી અન્યું હશે કે તેમણે જ યનાચ્યું હશે ’ અને પુનઃ એમ કહે છે કે એની રચના વિક્રમપૂર્વે અવશ્ય થયેલી છે. ’ તો શું આર્યરક્ષિતનો સત્તા-સમય તેઓ વિક્રમ પૂર્વેનો માને છે? એ વાત પડાવલીઓથી સિદ્ધ છે કે તેમનો જન્મ વિ. સં. ૫૨માં, દીક્ષા વિ. સં. ૭૪માં, યુગપ્રધાન ૫૬ વિ. સં. ૧૧૪માં અને સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૨૭માં થયો હતો. એટલે અનુ-યોગદ્વાર સૂત્રની રચના વિક્રમ પૂર્વે જ થઈ હતી એમ માનવું ભૂલ ભરેલું છે. એની રચના આર્યરક્ષિત સુરિ પછી એટલે વિક્રમની ત્રીજી સદીના પૂર્વાર્ધ પછી થઈ હોય તેમ માનવામાં કોઈ જાતની હરકત નથી. તેમાં આવતો શ્રી પાદલિપ્તસુરિનો ઉલ્લેખ તે જ વાતને પુષ્ટિ આપે છે.

સદગત શ્રી મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરીએ ઉક્ત પ્રસ્તાવનામાં શ્રી જ્ઞાનપ્રભસૂરિના વિવિધ તીર્થકલ્પનું પ્રમાણ આપીને એમ જણાવ્યું છે કે—શ્રી વજ્રસ્વામીએ ભદ્રપાહુસ્વામીકૃત જે પ્રાભુતોનું વર્ગીકરણ કરીને તેમને પૃથક્ પૃથક્ કર્યા હતા, તેનો સંક્ષેપ શ્રીપાદલિખસૂરિએ કર્યો હતો, એ વાત પણ શ્રી પાદલિખસૂરિને શ્રી વજ્રસ્વામીના સમકાલીન બનાવે છે, પરંતુ અમને લાગે છે કે આ અનુમાન દોસ્વામાં તેમણે ભૂલ ખાધી છે; કારણ કે શ્રી વજ્રસ્વામીએ વ્યવસ્થિત કે વર્ગીકૃત કરેલા પ્રાભુતોને સંક્ષિપ્ત કરવાનું કાર્ય તેમની પછી ગમે ત્યારે થઈ શકે છે, એટલે તેમના કાલધર્મ પછી ૧૦૫ વર્ષ બાદ તે કાર્ય થયું હોય તે તદ્દન સંભવિત છે. આર્યવજ્ર પછી આર્ય-રક્ષિતનું યુગપ્રધાનત્વ ૧૩ વર્ષ ચાલ્યું છે, આર્ય પુષ્યમિત્રનું યુગપ્રધાનત્વ ૨૦ વર્ષ ચાલ્યું છે, આર્યવજ્રનું યુગપ્રધાનત્વ ૩ વર્ષ ચાલ્યું છે અને આર્યનાગરિકિતનું યુગપ્રધાનત્વ ૬૯ વર્ષ ચાલ્યું છે. ત્યાર બાદ શ્રી પાદલિખસૂરિ થયા છે, એટલે તેમને પ્રાભુતોના સંક્ષેપકાર માનવામાં કાંઈ બાધ આવતો નથી.

આ રીતે શ્રી ઝવેરીએ નિર્વાણકલિકાની પ્રસ્તાવનામાં દોરેલું અનુમાન બ્રાંત છે અને શ્રીપાદલિખસૂરિનો સમય વિ. સં. ૨૦૭ પછી આનવો એ જ વધારે પ્રમાણિક છે.

૬. આ માન્યતાને વધારે પુષ્ટિ શ્રી પાદલિખસુસૂરિના મરુન્ડ રાજાના સંબંધથી મળે છે. તે સંબંધમાં ઇતિહાસક મુનિશ્રી ક્ષ્યાણુવિજયજી પાદલિખસૂરિના પ્રબન્ધપર્યાલોચનમાં જણાવે છે કે પ્રબન્ધમાં તેમજ અનેક ચૂર્ણિ આદિ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં લખ્યા પ્રમાણે પાદલિખસૂરિ પાટલિપુત્રના મુરુન્ડ રાજાના માનીતા વિદ્વાન હતા. મુરુન્ડ એ રાજ ભાષાનો શબ્દ છે અને એનો અર્થ 'સ્વામી' એવો થાય છે. કુશાનવંશી રાજા કનિષ્ક અને એના વંશવાલા-

ઓને અત્રેના લોકો મુરુન્ડના નામથી ઓળખતા હતા. ભારતવર્ષમાં કુશાનવંશનું રાજ્ય વિક્રમ સંવત્ ૯૭ થી ૨૮૩ સુધી રહ્યું હતું. પણ પાટલિપુત્ર ઉપર એમની સત્તા કનિષ્કના સમયમાં થઈ હતી એ મતને સત્ય માનીએ તો પાટલીપુત્રમાં વિક્રમ સંવત્ ૧૭૭ પછી અને ૨૧૬ ની વચ્ચે મુરુન્ડરાજ્ય થયું એમ માનવું જોઈએ. જે મુરુન્ડ પાટલીપુત્રમાં રાજ્ય કરતો હતો અને જેની સભામાં પાદલિપ્તસૂરિનું માન હતું તે મુરુન્ડ કનિષ્ક પોતે તો હોવાનો સંભવ નથી, કેમકે તે પોતાની રાજધાની પેશાવરમાં રહેતો હતો, જ્યારે પાટલિપુત્રમાં તેની જ જાતનો તેનો સૂબો રહેતો હતો. પુરાણોમાં મગધના રાજા તરીકે વિશ્વસ્કૂટિક, વિશ્વસ્કરણિ, વિશ્વસ્કૂર્તિ ઇત્યાદિ નામોથી જે બલિષ્ઠ વ્યક્તિનું વર્ણન કર્યું છે તે મુરુન્ડના નામથી ઓળખાતા કનિષ્કના આ સૂબાનું જ હોવું જોઈએ, એમ અમારું માનવું છે. વિદ્યાવારિધિ બાપૂ કાશીપ્રસાદ ગ્રંથસલાહના મત પ્રમાણે આનું શુદ્ધ નામ વિનસ્કૂર્ણિ હતું, પણ આ વિદેશી નામને બગાડીને પુરાણકારોએ વિચિત્ર બનાવી દીધું છે. આ વિનસ્કૂર્ણિ મુરુન્ડની જ રાજસભામાં પાદલિપ્તનો પ્રવેશ હશે એમ અનુમાન કરી શકાય અને જો આ અનુમાન ખરું હોય તો પાદલિપ્તનું અસ્તિત્વ વિક્રમના બીજા સૈકાના અન્તમાં અને ત્રીજા સૈકાના પૂર્વાર્ધમાં હોવાનું સિદ્ધ થઈ શકે.

૭. પ્રભાવકચરિત્રકારે શ્રી આર્યનાગહસ્તીના મુખમાં એ શબ્દો મૂક્યા છે કે ‘હે ભદ્રે ! તેં અમારાથી દશ હાથ દૂર રહીને જળપાન કર્યું છે, તેથી તારો પુત્ર પણ દશ યોજનના અંતરે જ વૃદ્ધિ પામશે અને પ્રભાવના સ્થાનરૂપ તે પુત્ર યમુના નદીના તીરે મથુરા નગરીમાં રહેશે, તેમજ તને બીજા પણ મહાતેજસ્વી નવ પુત્રો થશે,’ આ હકીકત કેટલુંક સ્પષ્ટીકરણ માગે છે. જો આર્યનાગ

હસ્તીએ કહેલા ઉપરના શબ્દો સાચા હોય તો પાદલિપિ અયોધ્યાથી દશ યોજન દૂર રહેલા કોઈ પણ સ્થળે ઉછર્યા હતા તેમ માનવું જોઈએ અને તેમ ત્યારે જ અને કે જ્યારે પ્રતિમાએ પાદલિપિને ગુરુચરણે ધર્યા, ત્યારે ગુરુએ તેનો સ્વીકાર કર્યો હોય અને તેમને દશ યોજન દૂરના કોઈક સ્થળે ઉછેરવા માટે રાખ્યા હોય. પરંતુ ત્યાં તો પ્રમન્થકાર તેમને પાછા આપ્યાનું જણાવે છે અને તેઓ દશ યોજનના અંતરે વૃદ્ધિ પામ્યા તેનો કોઈ ખુલાસો કરતા નથી. વળી પાદલિપિ યમુના-તીરે આવેલા મથુરામાં જ રહેતાં નથી. તેઓ પાટલિપુત્ર ગય છે, લાટ અને સૌરાષ્ટ્રમાં વિચરે છે તથા માનખેટપુર અને પ્રતિધાનપુરને પણ પાવન કરે છે, અને પ્રતિમાને બીજા નવ પુત્રો ક્યા કે નહિ? અથવા થયા તો તેમનાં નામ શું હતા અને તેમનો શ્રીપાદલિપિ સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ રહ્યો હતો કે નહિ? તે સંબંધી પણ કંઈ જણાવેલું નથી. એટલે શ્રી આર્યાનાગહસ્તીએ જે કંઈ પણ કહ્યું હોય તો એટલું જ કહ્યું હોય કે ‘તારે દશ પુત્રો થશે પણ તેમાં પણ તેમાંનો પહેલો પુત્ર તારાથી દૂર રહેશે, કારણ કે તે દૂર રહીને જળપાન કર્યું છે.’

૯. પ્રભાવકચરિત્રકારે એમ જણાવ્યું છે કે ‘એકદા ગુરુમહારાજે અસાધારણ અતિશયના નિધાનરૂપ એવા પાદલિપિસપ્તિને પ્રભાવના વિસ્તાર માટે અને શ્રી સંધના ઉપકાર નિમિત્તે મથુરાનગરીમાં મોકલ્યા. એટલે ત્યાં કેટલાક સ્ત્રિસ રહીને તે પાટલીપુત્રમાં ગયા, કે જ્યાં મુરંડ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો.’ પરંતુ મથુરામાં શ્રી પાદલિપિ ગુરુએ શું પ્રભાવના કરી કે શ્રી સંધ ઉપર કંઈ જાતનો ઉપકાર કર્યો, તે સંબંધમાં કંઈ પણ જણાવ્યું નથી. એટલે લાગે છે કે તે સંબંધી પ્રાચીન કથાઓમાં કંઈ પણ ઉલ્લેખ આવતો નહિ

હોય. અથવા પ્રખ્યન્ધકારે મયુરાનો ઉલ્લેખ, તેમણે શ્રી આર્યનાગહસ્તીના મુખમાં જે શબ્દો મૂક્યા છે, તે દર્શાવવા પૂરતો જ ક્યો હોય. તે ગમે તે હોય, પરંતુ શ્રી પાદલિપ્તસુરિનું પ્રારંભિક સાધુજીવન પાટલીપુત્રમાં જ વિશેષ વ્યતીત થયું હોય તેમ મહંડરાય સાયેના પ્રસંગો પરથી જણાય છે. પાછલથી બ્રાહ્મણોનો ઉપદ્રવ થતાં શ્રી સંઘ તેમને યાદ કરે છે, તે પણ એમનો પાટલિપુત્ર સાયેનો ધ્વનિજ સંબંધ દર્શાવે છે.

૯. નગરપ્રવેશ કરતાં પંડિતોએ ઘીની વાટકી મોકલાવી એ હકીકત પ્રભાવકચરિત્રકારે માનખેટપુરના પ્રવેશ પ્રસંગે જણાવી છે, પ્રખ્યન્ધચિન્તામણિકારે પાટલીપુત્રના પ્રવેશ વખતે જણાવી છે અને ચતુર્વિંશતિપ્રખ્યન્ધકારે પ્રતિષ્ઠાનપુરના પ્રવેશ પ્રસંગે જણાવી છે, એટલે આ હકીકતનો તેમની સાથે કોઇપણ પ્રકારે સંબંધ છે, એ નિશ્ચિત છે. માત્ર તે ક્યારે બની હતી, તે વિચારવું રહ્યું. અમને લાગે છે કે આ ઘટના પાટલિપુત્રના પ્રવેશ વખતે જ બની હોવી જોઇએ, કારણ કે તે વખતે તેઓની ઉમ્મર નાની હતી અને એ અવસ્થામાં પણ તે કેવી બુદ્ધિ-ચમત્કૃતિ ધરાવે છે એ જોવાનું પંડિતોને મન થયું હોય તે સ્વાભાવિક છે. તેથી એ ઘટનાને પાટલિપુત્રના પ્રવેશ વખતે મૂકેલી છે.

૧૦. શ્રી હરિભદ્રસુરિએ આવસ્યક સૂત્રની ટીકામાં વૈનેયિકી બુદ્ધિનું ઉદ્દાહરણ આપતાં શ્રીપાદલિપ્તસુરિનો મુરુંડ રાજ સાયેનો સંબંધ દર્શાવ્યો છે અને હા તથા લાકડી વગેરેની હકીકત જણાવેલી છે, એટલે તે ઐતિહાસિક છે, એ નિર્વિવાદ છે,

૧૧. શ્રી પાદલિપ્તસુરિએ પોતાની ટચલી આંગળી હીંચણુ પર ફરવીને મુરુંડ રાજની મસ્તકવેદના શાંત કરી હતી, તેની સૂત્રગાથા નિશીથભાષ્યમાં નીચે પ્રમાણે છે :-

‘ જહ જહ પપ્પસિણિં જાણુઅંમિ પાલિત્તઓ ભમાડેહ ।
તહ તહ સિસિરવિયણા, પણસ્સહ મુરંડરાયસ્સ ॥ ’

૧૨. ‘ નિવપુચ્છિણ ’ વાળી ગાથા શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમા શ્રમણે વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં આપેલી છે. જે કે ત્યાં શ્રી પાદલિપ્ત-સૂરિનો સ્પષ્ટ નામોદ્દેશ કરેલો નથી, પણ તે એમના સંબંધમાં હશે તેવી સંભાવના કરવામાં આવે છે અને તે યોગ્ય જણાય છે.

૧૩. બાળકો સાથેનો ખેલ અને વાદીઓ સાથેનું ફૂફૂક તેમની આલ્યાવસ્થાના સૂચક પ્રસંગો છે અને તે પાટલિપુત્રમાંથી પાછા કર્યા પછી મથુરામાં જ બન્યા હશે તેમ જણાય છે. પ્રભાવકચરિત્રકારે આ પ્રસંગોનું વર્ણન મથુરાથી લાટદેશમાં ગયા પછી અને ઝોંકારપુરના સ્વાગત પછી વર્ણવ્યું છે, પણ તે વખતે શ્રી પાદલિપ્તસૂરિ આલ્યાવસ્થામાં નહિ પણ યુવાવસ્થામાં હોવા જોઈએ અને વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો પ્રૌઢ હોવા જોઈએ, કારણ કે તેઓ અગિયાર કે બારમા વર્ષે મથુરામાં જન્મ્ય છે, ત્યાંથી પાટલિપુત્રમાં જઈને યોગા વર્ષો ત્યાં ગાળે છે, પાછા મથુરા આવે છે અને ત્યાં કેટલોક વખત પસાર કર્યા પછી લાટદેશમાં જન્મ્ય છે કે જ્યાંથી તેઓ ફરી મથુરા પાછા ફરતા નથી.

૧૪. શ્રીપાદલિપ્તસૂરિનો માનખેટપુર સાથેનો સંબંધ પ્રખ્યન્ધ-ચિન્તામણિ કે ચતુર્વિંશતિ-પ્રખ્યન્ધમાં જણાવેલો નથી પણ પ્રભાવકચરિત્રમાં જણાવેલો છે. તે સંબંધી ઇતિહાસક મુનિશ્રી કલ્યાણ-વિજયજી જણાવે છે કે ‘ ઇતિહાસમાં માનખેટ અને કૃષ્ણરાજની હકીકત તો મળે છે; પણ એ કૃષ્ણનો સમય ધણો અર્વાચીન છે. માનખેટ જે આજકાલ નિઝામ રાજ્યમાં માલખેટ એ નામથી પ્રસિદ્ધ છે)ના રાજા કૃષ્ણ પહેલાંનો સમય વિક્રમ સંવત્ ૮૭૧ થી

૯૩૩ મુઘીમાં મનાય છે અને આવી સ્થિતિમાં પાદલિપ્ત અને માનખેટના કૃષ્ણરાજનું સમકાલીનપણું કોઈપણ રીતે સંભવિત નથી, તેથી પાદલિપ્તના સમયનું માનખેટ અને કૃષ્ણરાજ, ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ માનખેટ અને કૃષ્ણરાજથી ભિન્ન હોવાં જોઈએ, પણ જો તેમ ન હોય તો કૃષ્ણરાજના સમયના પાદલિપ્ત કોઈ જુદા જ હોવા જોઈએ અને આમ માનવામાં પણ પ્રમાણ ન હોય તો પાદલિપ્તસૂરિએ કૃષ્ણરાજ કે તેના માનખેટને નજરે જોયું નથી એમ જ કહેવું જોઈએ.’

અમને લાગે છે કે આ સંબંધી કંઈ પણ નિર્ણય પર આવતાં પહેલાં પ્રભાવકચરિત્રની પહેલાં લખાયેલી પાદલિપ્તાચાર્ય કથાઓને તપાસવાની જરૂર છે, કારણ કે પ્રથમકારે શ્રીપાદલિપ્તસૂરિ માનખેટપુર ગયા હતા અને ત્યાં કૃષ્ણરાજાએ ગુરુમહારાજની ભક્તિથી ચર્ચા કરી એટલું જ જણાવ્યું છે પણ તેની સાથેના કોઈ પ્રસંગનું વર્ણન કરેલું નથી, તેથી સંભવ છે કે નગર અને વૃષ્ટિનાં નામમાં જ કંઈ ફેર હોય.

૧૫. યોનિષ્ઠાભૂતના જાણકાર આચાર્ય રૂદ્રદેવસૂરિ અને નિમિત્ત-વિધાના જાણકાર શ્રી ક્રમણસૂરિ વિષે જૈનસાહિત્યમાં અન્યત્ર ક્યાં ક્યાં ઉલ્લેખ થયેલા છે, તે તપાસવાની જરૂર છે.

૧૬. આચાર્ય ખપુટાચાર્ય અને તેમના શિષ્ય મહેન્દ્ર ઉપાધ્યાય સાથે શ્રીપાદલિપ્ત ગુરુનો સંબંધ સંભવી શકતો નથી, કારણ કે આચાર્ય ખપુટાચાર્ય વિક્રમની પહેલી સદીમાં થયેલા છે અને ઉપાધ્યાય મહેન્દ્રની વિધમાનતા વધારેમાં વધારે વિક્રમની બીજી સદીના પૂર્વાર્ધ સુધી જ સંભવે છે. શ્રી આચાર્ય ખપુટાચાર્યનો સમય ખતાવનારી એક આચાર્ય પ્રભાવક ચરિત્રકારે નીચે મુજબ આપી છે:

“ શ્રીવીરમુક્તિઃ શત-ચતુષ્ટયે ચતુરશીતિસંયુકે ।

વર્ષાણાં સમજાયત, શ્રીમાનાચાર્યલપટગુરુઃ ॥ ”

“શ્રી વીર પ્રભુની મુક્તિ પછી ૪૮૪ વર્ષે આચાર્ય અપુટાચાર્ય થયા.”

ઈ. મુનિ શ્રી કલ્યાણવિજયજીના મતથી આ વર્ષે શ્રીઆચાર્ય અપુટાચાર્યના જન્મનું નહિ પણ સ્વર્ગવાસનું છે, પરંતુ એ વર્ષને જો તેમના જન્મનું માનવામાં આવે તો પણ શ્રી પાદલિપ્તસ્રરિનું સમકાલીનપણું તો તેમની સાથે સંભવતું જ નથી, કારણ કે તેમનો જન્મ વી. નિ. સંવત્ ૬૬૪ કે ૬૬૫ માં થયેલો છે. આથી સિદ્ધ પ્રાબુતનું જ્ઞાન આચાર્ય અપુટાચાર્ય કે ઉપાધ્યાય મહેન્દ્ર પાસેથી નહિ પણ ઉપાધ્યાય મહેન્દ્રના કોઈ પ્રશિષ્ય પાસેથી મળ્યું હોય તે સંભવિત છે.

૧૭. શ્રી પાદલિપ્તસ્રરિનો સંબંધ ગાથાસપ્તશતીના રચનાર શાલિવાહન સાથે થયો હોય તેમ જણાતું નથી, કારણ કે તેણે રચેલી ગાથાસપ્તશતીની પ્રશસ્તિમાં તેણે જે મહત્વપૂર્ણ નામોનો ઉલ્લેખ કરેલો છે, તેમાં શ્રીપાદલિપ્તસ્રરિનું નામ જણાતું નથી. એ પ્રશસ્તિ ડો. પિટર્સનના ત્રીજા રિપોર્ટના પૃ. ૩૪૯માં જણાવ્યા મુજબ નીચે પ્રમાણે છે.

‘ રાણ વિરદમાય કુન્તલજનવમણેણ હાલેણ ।

સત્તસદૈ અં સમતં સત્તમવજ્જાહમં યમમ્ ॥ ’

‘ હતિ સત્તમં હતકમ્ । હતિશ્રી શ્રીમત્ કુન્તલજનપદે-
શ્વરપ્રતિષ્ઠાનપત્તનાધીશ-શતકર્ણોપચામક-દીપિક-કર્ણાત્મજ-
મલયવતીપ્રાણપ્રિય-કાલાગ્રપ્રવર્તક-સર્વવર્મધીલક્ષ-મલયવત્યુપ-
દેશ્યપિન્ડીભૂત-ત્યક્તમાષાત્રયસ્વીકૃતપૈશાચિકપિન્ડિતરાજગુ-

ળાદ્યનિર્મિતભસ્મીભવદ્બૃહત્કથાવશિષ્ઠસત્તામાંશાવલોકેન પ્રા-
કૃતાદિવાક્રૂપશ્ચક્રપ્રીત-કવિવત્સલ-હાલાદ્યુપનામકશ્રીસાતવાહ-
નનરેન્દ્રનિર્મિતા વિવિધાન્યોક્તમયકૃતગીર્ણમ્ફિતા શુચિરસ-
પ્રધાના કાવ્યોત્તમા સત્તશત્યવસાનમાગાત્ ॥ ’

અર્થ-કુંતલ દેશના રાજા હાલ વિરચિત સપ્તશતીનું આ
સાતમું વ્રજ્યા-શતક સમાપ્ત થયું. શ્રીમાન કુંતલદેશાધિપતિ પ્રતિધાન
પુરપતિ શતકર્ણ એ ઉપનામવાળો, દીપકર્ણનો પુત્ર, મલયવતી રાણીનો
પ્રાણુપ્રિય, કાલાપ વ્યાકરણ કરનાર શર્વર્માની યુદ્ધિ સાથે સખ્ય
ધરાવનાર અર્થાત્ તેની યુદ્ધિથી રાજકાજ ચલાવનાર, મલયવતીના
ઉપદેશથી પંડિત થયેલો, જેણે ત્રણ ભાષા છોડી દીધી હતી અને
એકલી પૈશાચી સ્ત્રીકારી હતી એવા પંડિતરાજ ગુણાદ્ય કવિએ નિર્માણ
કરેલી અને ભસ્મ થયેલી બૃહત્કથાના આઠ સ્કંધો સાતમા અંશનું
અવલોકન કરનાર, પ્રાકૃત વગેરે પાંચ (પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી,
પૈશાચી અને અપભ્રંશ) વાણી પર વધારે પ્યાર ધરાવનાર, કવિઓ
પર વાત્સલ્ય વાપરનાર, હાલ વગેરે બીજાં નામવાળો, જે સાતવાહન
નરેન્દ્ર તેણે નિર્માણ કરેલી, વિવિધ અન્યોક્તિરૂપ, પ્રાકૃતમય વાણીથી
ચુંચાયેલી, જેમાં શૃંગારસ્સ પ્રધાન છે, એવા કાવ્યોમાં ઉત્તમ
‘ સપ્તશતી ’ સમાપ્તિ પામી. ”

સાતવાહનના હાલ, શાલ, શાલવાહન અને શાલિવાહન એ
નામો પ્રસિદ્ધ છે. હેમકેષ અનેકાર્થ ભાગમાં શાલ અને હાલ એ
બંને નામો મળી આવે છે અને દેશનામભાવાના આઠમા વર્ણના
૬૬મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે ‘ શાલમહનમ્મિ હાલો ’ ‘ શાલાહલુનું
બીજું નામ હાલ પણ છે ’ તેથી સપ્તશતી સાતવાહન સાથે શ્રી
પાદલિપ્તસૂરિનો સંબંધ સંભવતો નથી. વળી આ શાલિવાહનનો

સમય પણ તેમની પૂર્વેનો છે. આ સંયોગોમાં શ્રી પાદલિપ્તસૂરિનો સંબંધ પ્રતિજ્ઞાનપુરના શાલિવાહન સાથે નહિ પણ શાલિવાહનના વંશમાં થયેલા ગૌતમીપુત્ર યજ્ઞ શ્રીશાતકર્ણિ અથવા શાતકર્ણિ ત્રીજા સાથે હોવાનો સંભવ છે. શ્રી પાદલિપ્તસૂરિએ તેની સભામાં જ તરંગવતીનું વ્યાખ્યાન કરેલું હોવું જોઈએ અને પાંચાલે તેમની સ્તુતિ નહિ કરી હોય, તેથી સૂરિજીએ સ્તુતિનો પ્રસંગ યોજીને પણ તેની પ્રશંસા પ્રાપ્ત કરી હશે અને એ રીતે સકળ વિદ્વાનોની પ્રશંસા મેળવી હશે, પરંતુ એ જ પ્રસંગને પ્રમંથકરે ઉલટી રીતે રજૂ કર્યો છે. તરંગલોલાનું વ્યાખ્યાન કરનાર પાંચાલના મુખમાં 'સીસં કહવિ ન કુદ્દ' વાળી ગાથા ઉચિત નથી.

૧૮. સિદ્ધ નાગાર્જુન વિષે અનેક જાતની દંતકથાઓ પ્રચલિત છે, પરંતુ એ વાત સિદ્ધ છે કે તેણે હિંદના રસાયણશાસ્ત્રના ઇતિહાસમાં મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. તેની વધારે માહિતી કદાચ તેની રચેલી યોગરત્નાવલિમાંથી, યોગરત્નમાલામાંથી કે કક્ષાપુટિમાંથી મળી આવે. પ્રભાવકચરિત્ર, પ્રમંથ ચિન્તામણિ અને ચતુર્વિંશતિ-પ્રમંથ એ ત્રણે પ્રમંથમાં આ હકીકત જણાવેલી છે અને તેણે પાદલિપ્ત નગરી વસાવી, શત્રુજય પર મંદિરો બંધાવીને ત્યાં ચુરુમૂર્તિની સ્થાપના કરી તથા રવતાચલની તળેટીમાં દર્શાર્દ મંડપ વગેરે કરાવ્યાં એવો ઉલ્લેખ કરેલો છે, એટલે તેનો સંબંધ પાદલિપ્ત-સૂરિ સાથે થયો હશે તે નિઃશંક છે. અમુક પ્રકારની ૧૦૮ ઔષધિઓનો લેપ કરવાથી આકાશમાં ઊડી શકાય છે, એ હકીકતમાં કેટલું તથ્ય છે, તે વિચારવા યોગ્ય છે.

આકાશગામિની વિદ્યા સંસ્કરે છે, પણ તે યોગની અન્ય પ્રક્રિયાઓથી સિદ્ધ થાય છે, નહિ કે માત્ર ઔષધિઓના પ્રયોગથી, એટલે આ

વિષયના વધારે જાણકારોએ એમાં ઊંડા ઉતરીને ગવેપણા કરવાની જરૂર છે. ઔપચિઓનું અચિંત્ય માહાત્મ્ય બતાવવા નાટે આ પ્રકારની અનેક દંતકથાઓ તે વખતે ભારતવર્ષમાં પ્રચલિત થયેલી હતી, એ વાત પણ લક્ષ્યમાં રાખવી ઘટે છે. નાગાર્જુનને મોકલેલું મિશ્નરસનું પાત્ર શ્રીપાદલિપ્ત ગુરુ ભીંત પર પછાડીને ફેાડી નાખે અને તેના બદલે કાચના વાસણમાં મૂત્ર ભરીને મોકલે એ હકીકત પણ વિચારણીય છે. તેમના જેવા એક સમર્થ જૈનાચાર્ય આવું વર્તન ભાગ્યે જ દાખવે. તેમને! ઉદ્દેશ નાગાર્જુનને મહાત કરવાનો હોય તો તેની રીતિઓ ધણી છે, પણ તેઓ આવું તુચ્છ વર્તન કરે તે માન્યામાં આવતું નથી, આક્રી નાગાર્જુન શ્રીપાદલિપ્તસૂરિની અસાધારણ શક્તિઓથી પ્રભાવિત થયો હોય અને તેમની પાસેથી આકાશગામિની વિદ્યા શિખ્યો હોય તેમ માનવામાં કંઈ હરકત નથી અને આ રીતે મળેલી વિદ્યાના ઉપકારસ્મરણ તરીકે તેણે પાદલિપ્તા નગરી વસાવી હોય તથા મંદિરો વગેરે બંધાવ્યાં હોય તે બનવાજોગ છે. એનો સંબંધ જીવનના અંત સુધી ટક્યો હોય તેમાં પણ શંકા જેવું કંઈ નથી, પરંતુ શ્રી વિવિધ તીર્થકલ્પમાં શ્રી જિનપ્રભસૂરિએ **સ્તમ્ભનકલ્પ શિલોચ્છ**માં જણાવ્યું છે કે તે શાલિવાહનનો કલાગુરુ હતો, એટલે તે હકીકત પુનઃવિચારણા માગે છે.

૧૮. શ્રીપાદલિપ્તસૂરિએ રચેલા સાહિત્ય સંબંધી પ્રબન્ધકારો એટલું જ જણાવે છે કે તેમણે તરંગવતી નામની કથા, નિર્વાણ કલિકા નામનો વિધિગ્રંથ તથા પ્રજ્ઞપ્રકાશ નામનું જ્યોતિઃશાસ્ત્ર રચ્યું હતું તથા વીર પ્રભુ સમક્ષ ગાથાધુગલ નામનું સ્તવન કયું હતું જેમાં સુવર્ણસિદ્ધિ અને આકાશગામિની વિદ્યા હુપાવેલી છે. પાંડિકાની જાણ માટે તે સ્તવન અહીં આપીએ છીએ.

પ્રાસ્તાવિક

ગાહાજુયલેગ જિણં મયમોહવિવઙ્ગિયં જિયકસાયં ।
થોસામિ તિસંઘાણ તિન્નસંગં મહાવીરં ॥ ૧ ॥

ગાથાચુગાન

સુકુમાલધીરસોમા રત્તકસિણપંડુરા સિરિનિકેયા ।
સીયંકુસગહભીરુ જલથલનહમંડણા તિન્નિ ॥ ૨ ॥

ન ચયંતિ વીરલીલં હાડં જે સુરહિમત્તપડિપુન્ના ।
પંકયગંદચંદા લોયણવંકંમિયમુહાણં ॥ ૩ ॥

પ્રાસ્તાવિક

એવં વીરજિણંદો અચ્છરગણસંઘસંથુઓ ભયવં ।
પાલિત્તયમયમહિઓ દિસડ જયં સવ્વદુરિયાણં ॥ ૪ ॥

આ સ્તવ પર શ્રી જિનપ્રભસૂરિએ સં. ૧૩૮૦માં થિરાપદ્ર નગરે રહીને સ્વેલી અવચૂરિ કાર્ણસ સભા પ્રકાશિત શ્રી અતુર્વિંશતિ પ્રખન્ધના ગુજરાતી અનુવાદમાં પ્રકટ થયેલી છે, જે જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાંથી જોઈ લેવાની ભલામણ છે.

શ્રી પાદલિપ્તસૂરિએ કથા પ્રાબૃતોનો સંક્ષેપ કર્યો હતો, તે જાણવાનું બાકી રહે છે. આ ઉપરાંત તેમણે દેશી ભાષાનો ઈક કોષ રચ્યો હતો, તેમ કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિએ દેશી નામ-ભલામાં કરેલા નીચેના ઉલ્લેખ પરથી જણાય છે: 'પાદલિપ્તચાર્યાદિ-ચિરચિત્તદેશીશાસ્ત્રેષુ સત્સ્વપ્યસ્યારમ્મે પ્રયોજનં વિશેષણ-દ્વારેણાહ વર્ણેતિ । (ગાથા ૨.) તથા જ્યોતિષકરંકક ગ્રંથની

વૃત્તિ ખનાવી હતી તેમ જોસલમેરમાં સુરક્ષિત રહેલા સાહિત્યસંગ્રહ પરથી જાણાય છે.

૨૦. શ્રી પાદચિપ્તસૂરિએ રચેલા સાહિત્યમાં તરંગવતી સહુથી વધારે લોકપ્રિય હતી, તેમ નીચેના ઉદ્દેષો પરથી જાણાય છે:—

જહવા નિહિઠ્ઠવસા વાસવદત્તા તરંગવદ્યાઈ ।
તહ નિદેસગવસઓ લોણ મણુક્લગાઉ ત્તિ ॥

—શ્રી વિશેષાવસ્થક ભાષ્ય-૧૫૦૮

ચક્કાયજુવલસહિયા રમ્મત્તણરાયહંસકયહરિસા ।
જસ્સ કુલપ્પબ્બયસ્સ વ વિયરહ ગંગા તરંગવદ્દ ॥

—કુવલયમાલા.

પ્રસન્નગમ્भीરપથા રથાક્કામિથુનાશ્રયા ।
પુણ્યા પુનાતિ ગક્કેવ ગાં તરક્કાવતી કથા ॥

—મહાકવિ ધનપાલકૃત તિલકમંજરી.

સા નત્થિ કલા તં નત્થિ લક્ષણં જં ન દીસદ્દ ફુડત્થં ।
પાલિત્થયાદ્દવિરદ્દયતરંગમદ્દયાડુ ય કદ્દાસુ ॥

—મહાપુરિસચરિયમ્

કો ન જણો હરિસિજ્જદ્દ તરંગવદ્દ-વદ્દયરં સુણેડણ ।
દ્દયરે પબંધસિંધૂવિ પાવિયા જીવ મુહુત્તં ॥

—સુપાસનાદયરિયમ્

—→❖(•)❖←—

તરંગવતી-તરંગલોલા

કથાસંક્ષેપનો વિષયાનુક્રમ

૧ મંગલાચરણ અને પૂર્વકથન	૬૫
૨ ભૂમિકા: સાધ્વીનું ભિક્ષા લેવા માટે જવું	૬૬
૩ સાધ્વીની પૂર્વકથાનો પ્રારંભ	૭૨
૪ પૂર્વજન્મનું વૃત્તાંત	૮૮
૫ કામના, સાધના અને સિદ્ધિ	૯૪
૬ ઇચ્છાભંગ	૧૧૫
૭ પલાયન	૧૨૭
૮ પકડાઈ જવું	૧૩૮
૯ ઘેર આવવું	૧૫૧
૧૦ લૂંટારાનું સાધુ થવું	૧૭૪
૧૧ ત્યાગ અને સાધના	૧૯૩
૧૨ ઉપસંહાર અને પ્રશસ્તિ	૨૦૫

શ્રી પાદલિપ્તસૂરિપ્રણીત

તરંગવતી--તરંગલોલા

શ્રી નેમિચંદ્ર ગણિકૃત કથાસંક્ષેપ

૧. મંગલાચરણ અને પૂર્વકથન.

શાશ્વત, અચળ અને અનુપમ સુખને પ્રાપ્ત કરનાર તથા જન્મ મરણના કલ્લોલવાળા દુઃખસમુદ્રથી પાર થનાર સર્વ સિદ્ધાત્માઓને વન્દન હો. સદ્ગુણ, સમ્મીલ, વિનય અને વિજ્ઞાનવડે સંઘસમુદ્રની શોભા વધારનાર સત્પુરુષોને નમસ્કાર હો. જેના પ્રભાવથી મૃત છતાં પણ જે કવિ-વરો સદા જીવિત જણાય છે તે સંગીત અને સાહિત્યની અધિષ્ઠાત્રી દેવી સરસ્વતી સુપ્રસન્ન થાઓ. કાવ્યરૂપી સુવર્ણના ગુણ દોષોની પરીક્ષા માટે જે કસોટી સમાન ગણાય છે તે વિદ્વત્સમાજનું કડ્યાણ થાઓ.

પાદલિપ્તઆચાર્યે તરંગવતી નામે એક કથા લોક-લાવામાં રચી છે, તે ઘણી વિસ્તૃત અને વિચિત્ર છે. એમાં કેટલાંયે કુલકો ભરેલાં છે, કેટલાંયે યુગલકો ગુંથેલા છે અને કેટલાંયે ષટ્કોનાં ષટ્કો રચેલાં છે, એ કારણથી એ કથાને નથી તો કોઈ સાંભળતું, નથી તો

કોઈ પૂછતું અને નથી તો કોઈ કહેતું. કેવળ એ વિક્રાનોના જ ઉપયોગની વસ્તુ થઈ પડી છે. ઇતર જનોને એનો કાંઈ ઉપયોગ થતો નથી તેથી એવા જનોના હિતાર્થે, તેમજ એ કથા સર્વથા નષ્ટ ન થાય એ માટે પણ એમાંની કેલિષ્ટ ગાથાઓ અને લોકપદોને છોડી દઈને અતિસંક્ષેપમાં આ કથા ગુંથી છે. એટલા માટે મારું આ કાર્ય મૂળ કથાકાર આચાર્યને ક્ષન્તવ્ય થાયો !

ભૂમિતલ ઉપર ઉતરી આવેલ સ્વર્ગલોક સમાન કોશલા (અયોધ્યા) નામે વિશાળ નગરી છે. ત્યાં રહેતી પ્રજાદ્વારા પ્રાહ્મણ્ય, શ્રમણ્ય, અતિથિ અને દેવતાઓની કરાએલી પૂજાએ કરીને સંતુષ્ટ થએલા દેવો એ લોકો ઉપર સંતતિ અને સંપત્તિના આશીર્વાદો વર્ષાવે છે. એવી એ પુણ્યભૂમિમાં થએલા આચાર્ય પાદલિપ્તના બુદ્ધિ-વૈભવના નમૂનારૂપ આ કથાને અનન્યમનવાળા થઈ તમે સાંભળો. પ્રાકૃત જનોના સર્વસાધારણ કન્યાઓને અર્થે કરાએલી આ પ્રાકૃતકથા જે ધર્મબુદ્ધિપૂર્વક સાંભળવામાં આવે તો પછી જમના ભયથી પણ ડરવાનું કાંઈ પણ કારણ રહે નહિ.

૨. ભૂમિકા: સાધ્વીનું ભિક્ષા લેવા માટે જવું.

સમૃદ્ધિશાળી લોકોથી ભરેલા એવા અનેક ગામો અને નગરોથી શોભતો મગધ નામે પ્રસિદ્ધ દેશ છે. એ દેશમાં પૃથ્વીમાં પ્રધાન અને રમણિક ઉદ્યાન તેમજ વનોથી વિભૂષિત રાજગૃહ નામે સ્વર્ગના જેવું સુંદર

નગર છે. એ નગરમાં પોતાનાં પરાક્રમેવડે સઘળા શત્રુઓનો જેણે પરાજય કર્યો છે અને વિપુલ સૈન્ય અને સંપત્તિનો જે સ્વામી છે એવો કૌણિક નામે રાજા રાજ્ય કરે છે. એ રાજા પોતાના કુળનો પ્રકાશક, શૂરો અને સર્વ દોષ રહિત છે. રાગદ્વેષ સર્વથા વિલીન થઈ ગયા છે જેમના એવા પરમ શાન્ત વીતરાગ તીર્થંકર મહાવીરના જન્મમરણથી મુક્તિ અપાવનાર શાસન- (ધર્મ)નો એ અનુરાગી છે. એ રાજાના શરીર અને જીવિતના રક્ષક જેવો તથા સર્વ પ્રજાને પ્રિય, કુળવાન અને સદાચારી એવો ધનપાલ નામે નગરશેઠ ત્યાં વસે છે. એ શેઠને અનુરૂપ અને સૌભાગ્યવતી એવી સોમા નામે પતિવ્રતા પત્ની છે. એ શેઠના મકાનની સમીપમાં એક ઉપાશ્રય આવેલો છે. એમાં પોતાની ઘણી શિષ્યાઓ સાથે સુવ્રતા નામે એક સાધ્વી આવીને રહેલા છે. એ સાધ્વી બાળપ્રજ્ઞચારિણી છે. અનેક પ્રકારનાં તપો તપીને પોતાની કાયાને ખૂબ કૃશ કરી નાંખેલી છે. જેમ ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનને એ પૂર્ણ જાણનારી છે અને એકાદશ અંગો એમને સારી રીતે અવગત છે. પોતાના આત્માની મુક્તિના માર્ગમાં જે હમેશા ઉદ્યુક્ત રહે છે. એ સાધ્વીની અનેક શિષ્યાઓમાં એક બહુ વિનીત શિષ્યાને એક સવારે છઠ્ઠું (જે ઉપવાસ) વ્રતનાં પારણાં કરવાં હતાં અને તે માટે બીજી એક નવદીક્ષિત લિક્ષુણીને પોતાની સાથે લઈને તે લિક્ષા લેવા માટે પોતાની વસતિ (ઉપાશ્રય) બહાર નિકળે છે. નાના મોટા બધા જીવો ઉપર દયા-પ્રેમભાવ ધારણ કરતી અને નીચી નજરે તથા ધીમે

પગલે ચાલતી એ સાધ્વી લિક્ષા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય એક ઊંચી હવેલીના પ્રશસ્ત આંગણામાં આવીને ઊભી રહે છે.

અતિથિઓના આગમની રાહ જોતી ઘરની કેટલીક દાસીઓ આંગણામાં ઊભી છે તે એ સાધ્વીના સોન્દર્યને જોઈને ચકિત થઈ જાય છે. માંહોમાંહે તે વાતો કરવા લાગે છે કે-જુઓ, આ લક્ષ્મી સમાન સાધ્વી ! એના વાળ કેવા સુંદર અને વાંકડીયા છે ! અને મુખ ચંદ્રની જેવું મોહક છે. સુંવાળા વસ્ત્રવતી એના કાન ઢંકાયલા છે અને પાણીમાંથી કમળ બહાર નિકળે છે તેના જેવો એનો સુંદર હાથ લિક્ષા માગતી વખતે વસ્ત્રમાંથી બહાર નિકળે છે.

તેનો શબ્દ સાંભળીને ઘરની શેઠાણી બહાર નીકળે છે. તે સુંદર ને પ્રભાવશાળી છે, તેની વાણી બહુ ધીમી છે, શરીર ઉપર તેણે બહુ જ આછાં પણ બહુ કિમતી ઘરેણાં ઘાલેલાં છે અને ધોળું-ઉજળું વસ્ત્ર પહેરેલું છે. પોતાના આંગણાને પાવન કરતી આ પવિત્ર સાધ્વીને અને તેની સહ-ચરીને તે આદરભાવે નમસ્કાર કરે છે. ત્યાર પછી કમળકૂલ ઉપર ભમરા બેઠા હોય એવી કાળી કીકીઓવાળા ચંદ્ર સમાન એ સુંદર મુખ સામે એકી દષ્ટિએ તાકીને જોઈ રહે છે. લક્ષ્મી જેવી સુંદર એ સાધ્વીના સંબંધે તે વિચારે છે : “ નથી તો સ્વપ્નમાં આવી અનુપમ સુંદર સ્ત્રીનું ચિત્ર મેં જોયું, કે નથી વર્ણનમાં પણ આવું વાંચ્યું. આવું સુંદર તે સ્ત્રીકમળ કેણુ હશે ? સુંદર સ્ત્રીઓને ઘડવાના જે દ્રવ્યો તેમાંથી સર્વોત્તમ દ્રવ્યો લઈને શું વિધાતાએ આને ઘડી હશે ? જ્યારે આ અત્યારના મુંડિતમસ્તકવાળા લિહુણી-

વેશમાં પણ આટલી બધી સુંદર દેખાય છે ત્યારે રૂપશ્રી-સંપન્ન ગૃહિણીના વેશમાં એ કોણ જાણે કેટલી બધી અનુપમ લાગતી હશે ? એના એકે અંગ ઉપર શણગાર નથી અને વળી તે સૌ ઉપર ધૂળ લાગી છે તોપણ મારી આંખ એના ઉપરથી ખસતી નથી. ઉલટી અંગે અંગે ક્યારે કરે છે. સ્વર્ગની કુમારિકાઓ પણ આવી અનુપમ સુંદરતાની વાંચના કરે તેમ છે. શું આ તે કોઈ અપ્સરા કે દેવકન્યા હશે ? પણ એમ કેમ હોય ? શિલ્પીએ ઘડી કાઢેલી મૂર્તિને આંખોની પેઠે દેવલોકની દેવાંગનાઓની આંખો તો સાંભળવા પ્રમાણે મીંચાતી નથી, તેમ જ તેમના હાર અણકરમાયા રહે છે અને તેમને ધૂળ લાગતી નથી, પણ આ આર્યાને પગે તો ધૂળ લાગેલી છે અને આંખો હાલે છે તેથી એ નક્કી દેવી તો નથી જ. છે તો અવશ્ય માનવલોકની જ નારી, પરંતુ મારે આ રીતે શંકામાં શા માટે રહેવું ? હું એમને ધીરે રહીને પૂછી લઉં. માણસને જ્યારે સાક્ષાત્ હાથી જ નજરે પડે તો પછી તેનાં પગલાં ખોળવાની શી આવશ્યકતા ? ” એમ વિચાર કરી શેઠાણી સાધ્વીને આદરપૂર્વક પ્રથમ ભિક્ષા આપે છે અને પછી ઉત્સુકતાએ અને આશ્ચર્ય સાથે પ્રશ્ન કરે છે કે “ પૂજ્ય સાધ્વીજી ! જો તમને કોઈ નિયમનો બાધ ન થતો હોય તો ક્ષણભર વિસામો લ્યો અને મને કોઈ ધર્મકથા કહો. ” ત્યારે સાધ્વી કહે છે કે “ સર્વ જગતના જીવોને હિત કરનાર એવા ધર્મનો ઉપદેશ કરવામાં કોઈને કશાનો બાધ હોઈ શકે નહિ. અહિંસાલક્ષણુ ધર્મ તો કહેનાર અને સાંભળનાર બંનેને પવિત્ર કરે છે. જો કોઈ થોડીવાર

પણ હિંસાથી મુક્ત થાય અને ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી તે અહિંસા ધર્મનું વ્રત લે તો ઉપદેશકનો ઉપદેશ આપ્યો સફળ છે, કારણ કે પોતાના ઉપદેશથી તે માત્ર બીજાને જ નહિ પણ પોતાને પણ પુનર્જન્મના અપાર સમુદ્રથી પાર ઉતરી જાય છે. આથી ધર્મનો ઉપદેશ દેવો એ સદાને માટે શ્રેષ્ઠ છે, તેથી હું જે કાંઈ જાણું છું તે કહું છું. તમે ધ્યાન દઇને સાંભળો. ” તે વખતે દાસીઓ આનંદથી તાળીઓ લે છે અને બોલે છે કે “ હવે આપણે એકીટસે આ સાધ્વીની અજબ સુંદરતા નિહાળી શકીશું ! ” પછી એ સાધ્વી અને તેની સહચરી તેમને માંડી આપેલ આસન ઉપર એકાન્ત સ્થાન પર બેસે છે અને આનંદ જેમનો માતો નથી એવી દાસીઓ તથા શેઠાણી પણ તેમને સભ્યતાપૂર્વક નમસ્કાર કરીને સામે ફરસબંધી ઉપર બેસી જાય છે. પછી એ સાધ્વી સ્કુટ અને સરલ વાક્યોએ કરીને, કાન તથા મનને મધુર લાગે તેવે સ્વરે, ટુંકાણમાં પણ સહજ સમજાય તેવી શૈલીમાં જગતના સર્વ જીવોને સુખ આપનાર અને જન્મ, જરા, રોગ, મરણ આદિનાં દુઃખોનો નાશ કરનાર એવા જિનેશ્વર દેવે કહેલા ધર્મનો સાર સાંભળાવે છે તથા સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ સ્વરૂપે પાંચ મહાવ્રત, તપ અને સંયમ, વિનય અને ક્ષમા આદિ ગુણવિશિષ્ટ ધર્મનાં તત્ત્વોનું વહસ્ત્ય સમજાવે છે. જ્યારે સાધ્વી ઉપદેશ આપી રહે છે ત્યારે શેઠાણી એમને વિનયભાવે કહે છે કે “ ધર્મનો ઉપદેશ તો મેં સારી રીતે સાંભળ્યો પણ હું

પવિત્ર આર્યા ! મને બીજી એક વાત કહો. તમારા સુંદર મુખના દર્શનથી મારી આંખો તો તૃપ્ત થઈ છે, પણ તમારા જન્મની કથા સાંભળવાને મારા કાન આતુર બની ગયા છે. વિજ્ઞાને જેમ પદ્મ વહાણું છે તેમ તમે કયા પિતાને વહાણું હતાં ? અને આખા જગતને નમસ્કાર કરવા જેવાં તમારાં માતા કોણ હતાં ? તમારા પિતાના ઘરમાં અને પતિના ઘરમાં કેવું સુખ હતું ? અને કયા દુઃખને કારણે તમારે સાધ્વી થવું પડ્યું ? એ બધું જાણવાની મને બહુ આકાંક્ષા થઈ રહી છે. જગતમાં એમ કહેવાય છે કે સુંદર નારીનું અને નદીનું, તેમજ સાધુનું અને સાધ્વીનું મૂળ ન પૂછવું (કારણ કે વખતે એથી એમની તુચ્છતા તરી આવે છે અને અસંતોષ થાય છે અને તેથી તેમના પ્રત્યેનું માન ઘટે છે.) વળી હું એ પણ જાણું છું કે ધર્માત્માઓને નકામી વાતો પૂછી મારે કષ્ટ દેવું નહિ જોઈએ, પણ તમારી સુંદરતાથી આશ્ચર્ય પામીને જ એ પ્રશ્ન પૂછવાનું મને થાય છે.” સાધ્વીએ ઉત્તર આપ્યો કે-“એનો જવાબ આપવો જરા કઠણ છે, કારણ કે આવા નકામા (એટલે કે આત્માની પવિત્રતાને લાલ કરતાં હાનિ વધારે કરનારા) વિષયો સંબંધે અમે વિચાર કરી શકીએ નહિ. પૂર્વે ગૃહજીવનમાં જે આનંદ અમે ભોગવતાં તે યાદ પણ કરી શકીએ નહિ, તો પણ જગતનાં દુઃખથી જે ઘૂણા પેદા થઈએ તરફ જ નજર રાખીને, કર્મનું ફળ મને કેમ પ્રાપ્ત થયું એ વિષેનું જ હું સ્વાનુભવનું થોડુંક વર્ણન કરીશ.” આ શબ્દોથી રાજી થઈ શેઠાણી પોતાની ઢાસીઓને બધું ધ્યાનથી સાંભળવાની સૂચના કરે છે અને

સાધ્વી હવે પોતાના પૂર્વજન્મની કથા કહી સંભળાવે છે. પોતાના આશ્ચર્યજનક સદ્ભાગ્ય વિષે અભિમાન કર્યા વિના અને માત્ર ધર્મ ઉપર જ દષ્ટિ રાખીને સુંદર સરસ્વતી દેવી જેવી આ સાધ્વી કથાનો આમ આરંભ કરે છે. હું જે જાણું છું અથવા જે મને યાદ છે તે પ્રમાણે મારા જીવનની કથા હું ટૂંકામાં કહું છું.

૩. સાધ્વીની પૂર્વકથાનો પ્રારંભ.

મધ્ય દેશમાં વત્સ નામે એક મનોહર પ્રદેશ છે. અમૂલ્ય પદાર્થોથી એ પ્રદેશ પરિપૂર્ણ ભરેલો છે. ત્યાં અનેક ધર્માત્માઓ વસે છે અને જીવનની ત્રણ કામનાઓ ધર્મ, અર્થ ને કામનું ઉચિત રીતે પરિપાલન કરે છે. તે પ્રદેશની રાજધાની કૌશામ્બી ખરેખર સ્વર્ગનગરી છે, મધ્યદેશનું જાણે એ મોતી છે, બીજી નગરીઓને એ નમૂનારૂપ છે. ત્યાં ઉદયન રાજા રાજ્ય કરે છે તે યુદ્ધમાં અને પ્રતાપમાં પ્રખ્યાત થયેલ છે. સાધુઓનો અને સાધ્વીઓનો ભક્ત છે, મિત્રોને સુખકર છે અને શત્રુઓને ભયંકર છે. ઘોડા, હાથી, રથ અને પાયદળવડે બળવાન, હૈહય વંશમાંથી ઉતરી આવેલો છે. પૂર્ણચન્દ્ર જેવી એના મુખની શોભા છે, હંસના સ્વર જેવો એનો સ્વર છે અને સિંહની ગતિ જેવી એની ગતિ છે. કુળે, રૂપે ને ગુણે પ્રખ્યાત એવી એની વાસવદત્તા રાણી છે. રાજાને સમાન વયનો એક મિત્ર એ નગરનો નગરશેઠ છે. એનું નામ ઋષભસેન છે. નગરના મહાજનનો એ મુખી છે. પ્રજામાં એનો ખોલ વજનદાર ગણાય છે. અર્થ-

શાસ્ત્રના સિધ્ધાન્તોને તે સારી રીતે જાણે છે. લોકોમાં અને વ્યાપારીઓમાં ન્યાય ચૂકવી જાણે છે. બધાની સાથે મિત્રભાવે રહે છે. લોકનું ભલું કરવાની વૃત્તિવાળો છે. સત્યનિષ્ઠ અને પ્રમાણિક છે. નિષ્કલંક ગૃહસ્થ જીવન જીવે છે અને જૈન ધર્મના ઉપદેશનું નિરંતર શ્રવણ કરે છે. તે શેઠને આઠ પુત્રો થયા પછી છેલ્લે એમણે યમુનાની પ્રાર્થના કરી અને તેના કૃપાપે હું એમને ઘેર અવતરી. અવતર્યા પછી મને સારી તજવીજથી પારણામાં સુવાડી અને મારી સંભાળને માટે હુશિયાર દાસીઓ રાખી. થોડા સમય પછી નાડીછેદનની ક્રિયા કરીને તે સમયે મારાં માબાપે પોતાનાં સગાંસ્નેહીઓને જમાડ્યાં. પછી જન્મ આદિ જે જે સંસ્કાર કરવા ઘટે તે સૌ કર્યા અને પિતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સંબંધી જનોએ મારું નામ તરંગવતી યમુનાના તરંગોની કૃપાએ હું અવતરી માટે, તરંગવતી પાડ્યું. શય્યામાં જ્યારે હું બેચેન થતી ત્યારે હાથપગ પછાડતી. મારી ધાવ અને દાસી જુદા જુદા ખંડોમાં મને વારંવાર ફેરવતી. પછી તો મારે માટે સોનાનાં રમકડાં આણ્યાં. મારે જે જે જોઈએ તે સૌ સોનાનું આવતું. મારાં સગાં સૌ મને પોતપોતાના ખોળામાં લેતાં અને બહુ લાડ લડાવતાં. હું ખૂબ તેમના આનંદનું ક્ષરણ થઈ પડી. ધીરે ધીરે લોકનાં આંખ, મોં અને હાથ હાલતાં તે ઉપર હું ધ્યાન આપતાં શીખી અને મારી મેળે કંઈ કંઈ ઉચ્ચાર કરતાં પણ શીખી. પછી એક દહાડો મેં પગ માંડવા માંડ્યા ને જ્યારે શુદ્ધ ઉચ્ચારે સાન્તા બોલી ત્યારે તો મારા કુટુંબીઓના હર્ષનો પાર

રહ્યો નહિ. ત્યાર પછી થોડે કાળે ચૂડાકર્મને સંસ્કાર કરવામાં આવ્યો. પછી તો હું આમતેમ છૂટથી ફરવા લાગી, સખીઓ સાથે સોનાની પુતળીએ રમત રમવા લાગી અને માટીનાં ઘરો બાંધી તેની રમતમાં લીન થઈ જવા લાગી. જન્મ પછી બારમે વર્ષે મારી સમજશક્તિ એટલી બધી ખીલી ઊઠી કે મારે માટે ઉત્તમ પ્રકારના શિક્ષકો રાખવામાં આવ્યા. રીતસર હું ધીરે ધીરે ગણિત વાંચન, લેખન, ગાન, વીણાવાદન, નાચ અને પુષ્પઉચ્છેરની કળાઓ શીખી. વળી વનસ્પતિશાસ્ત્ર અને રસાયનશાસ્ત્ર પણ મને શીખવવામાં આવ્યાં. આ ઉપરાંત મારા પિતા જૈન ધર્મના અનુરાગી હતા તેથી તેમની ઇચ્છા થઈ કે મારે ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ પ્રવીણ થવું જોઈએ, એટલા માટે નગરમાં ઉત્તમ મનાતા ધર્મ-પંડિતો મારે માટે રાખ્યા અને તેમની પાસેથી પાંચ આણુવ્રત, ત્રણ ગુણુવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત વગેરે શ્રાવકધર્મની ભાવનાઓનો મેં સારો અભ્યાસ કર્યો. પછી તો હું ઉંમરમાં આવી, મારા શરીરનાં અંગો ખીલી ઉઠ્યાં અને સ્નેહજીવન શું તે સમજવા લાગી. તે વખતે દેશના ઘણા ધનાઢ્ય કુટુંબોમાંથી મારે માટે માગાં આવવા લાગ્યાં, પણ તેમાંથી કોઈપણ કુળે, રૂપે ને ગુણે મારે લાયક ન હોવાથી એ બધાંય માગાંને મારા પિતાએ રીતસર પાછાં વાળ્યાં. હું મારા પ્રિય મંડળમાં મોટી થવા લાગી. મારી સારસિકા જે કંઈ નવી વાત સાંભળતી તે આવીને મને કહેતી. આનંદ કરવાને જે કોઈ સખીઓ આવતી તેમને હું મારી હવેલીને સાતમે માળે અગાસી ઉપર લઈ

જતી અને ત્યાં અમે ખુદ્દરી હવામાં આનંદ કરતાં તેમજ દૂર દૂર સુધીના દેખાવ જોતાં. મારા માબાપ અને ભાઈઓ કૂલ, કપડાં, ઘરેણાં, રમકડાં અને મીઠાઈ મને લેટ આપતાં. મારા વિનયથી મારાં માબાપ, મારાં દાનથી ભિક્ષુકો, મારી પવિત્રતાથી મારા ભાઈઓ અને મારા સ્નેહથી ખીજાં બધાં આનંદ પામતાં. લક્ષ્મી જેમ મંદર પર્વત ઉપર આનંદ પામે તેમ હું પિતાના ઘરમાં મારી ભાભીઓ અને સખીઓ સાથે આનંદમાં રહેતી. પૈષધના દિવસોમાં હું ઘણે વખતે સામાયિક વ્રત આચરતી અને જૈનધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન મેળવવા માટે ગણધારિણી સાધ્વીજીઓની ઉપાસના કરતી. આ રીતે માબાપ, ભાઈઓ અને સંગાસંબંધી સાથે સ્નેહમાં રહીને હું મારા દિવસો નિર્ગમતી હતી. એક વાર માતાપિતા, ભગવાનની સેવા કર્યા પછી ભોજન કરીને સારાં સ્વચ્છ કપડાં પહેરીને કૂલોથી શણગારેલાં ખંડમાં બેઠા હતા અને મારે સંબંધે મારી માતા સાથે વાતો કરતા હતા. બાણે કુબ્જીની સાથે લક્ષ્મીજી બેઠા હોય એમ એ શોભતાં હતાં. હું પણ સ્નાન કર્યા પછી જિનેશ્વર દેવની પૂજા-પ્રાર્થના કરીને માબાપને પ્રણામ કરવા ત્યાં ગઈ. મેં નીચી વળીને તેમનાં ચરણોમાં માથું મૂક્યું, ત્યારે તેમણે ‘તારું કલ્યાણ થાઓ’ કહી સ્નેહથી આશીર્વાદ આપ્યા અને પોતાની પાસે બેસવા કહ્યું. પળવારમાં બાણે ચંદ્રપ્રભાથી શણગારાઈને શરદ્ ઋતુની કાળી રાત્રિ આવી હોય એમ, બહાર કામ કરવાને લીધે કાળી દેવી જેવી કાળી થઈ ગયેલી અમારી માલણ કૂલાળાં વસ્ત્ર પહેરી કૂલધરમાં-

થી નીકળીને અમારી બેઠકમાં આવી પહોંચી અને સુવાસ પ્રસરાવી દીધો. તે હાથમાં ફૂલની બરેલી છાબ લઈ આવી હતી. સખ્યતાથી મારા પિતા પાસે જઈ વિનય-શીલ વિદ્યાર્થીનો પેઠે નીચી નમી મધનાખીઓનાં ગણ-ગણાટ જેવા મધુર સ્વરે બોલી: ‘હંસ અહુણ જ તેમની ઉનાવાળાની વાસભૂમિરૂપ હિમાલયના ઉત્તર પ્રદેશમાં આવેલા માનસસર ઉપરથી પાછા આવ્યા છે અને અહીંની તેમની વાસભૂમિમાં આનંદ કરવા લાગ્યા છે. તેઓ કર્ણુ-મધુર સુંદર બોલ બોલે છે અને તે વડે આપણને સમાચાર આપે છે કે શરદ્ ઋતુ આવી છે. વળી સફેદ પાંખવાળા હંસની પેઠે શરદ્ ઋતુ પણ ચમુનાના કિનારાનાં ઝાંખા વન કરીને પોતાના આવ્યાના સમાચાર આપે છે. એણે સુવાસિત વનોને આસમાની રંગના, અસનવનોને પીળા રંગના અને ફીકાં સપ્તપર્ણના* વનોને સફેદ વર્ણનાં વસ્ત્રો પહેરાવી દીધાં છે. હે શેઠ! તમારાં ઉપર એની કૃપા થાઓ! અને સદ્ભાગ્ય તમારા ઉપર હોયો!’ એમ કહીને એણે ફૂલની છાબડી ઉઘાડી અને સપ્તપર્ણનાં ફૂલથી ભરેલી છાબ મારા પિતાના હાથમાં મૂકી. એ ફૂલનો સુગંધ હાથીના મદના ગંધ જેવો તીવ્ર હતો અને તેથી ચારે દિશામાં તેનો સુગંધ પ્રસરી રહ્યો. પ્રભુને અર્પણ કરવાના સંકલ્પે તે છાબને મારા પિતાએ પોતાને કપાળે અડાડી અને પછી દેવને ચઢાવવાને માટે એમણે તેમાંથી થોડાંક ફૂલ જુદાં કાઢ્યાં, થોડાંક મને આપ્યાં, થોડાંક મારી માને આપ્યાં ને બાકીનાં મારા ભાઈઓને અને

* આ ઝાડ શાન્તિ, ભકેતનમાં જેવામાં આવે છે.

ભાભીએને પહોંચાડયાં. એ બધાં કૂલ હાથીદાંતના જેવાં સફેદ હતાં; પણ મારા પિતાની નજર અમુક કૂલ ઉપર પડી. એ કૂલ ભવ્ય સ્ત્રીના સ્તન જેવડું મોટું હતું અને રંગે રહેજ પીળું હતું. થોડીક વાર સુધી તો એ કૂલની સામે જ ચકિત થઈને બેઠું રહ્યાં. પછી જ્યારે એ વિચાર માંથી જાગ્યા ત્યારે હસીને મને એ કૂલ આપ્યું ને બોલ્યા: આનો રંગ તો બે! કૂલ ઉછેરવામાં અને સુગંધ પારખવામાં તું નિપુણ બની છે, તેથી એ વાત તો તું સારી રીતે સમજે. આ બધાં સફેદ સપ્તપર્ણનાં કૂલોમાં આ એક પીળું કેમ? વખતે કોઈ કુશળ કારીગરે આપણને આશ્ચર્ય પમાડવા અથવા તો કૂલ ઉછેરવાની કળામાં નિપુણતા દેખાડવા આમ કયું હશે? કેમ કે દાહક અને ખીજાં દ્રવ્યોથી (તેમને કૂલના ક્યારાની માટીમાં મેળવવાથી) કૂલના અને ફળના ધાર્યા રંગ લાવી શકાય છે, કારણ કે એવા પદાર્થોમાં છોડને ખીલવી તેમાં ફેરફાર કરવાનું વલણ હોય છે, જે આપણે ચોમાસામાં નજરે બેઠાંએ ધીએ; છતાંય જુદા જુદા રંગનાં કૂલ અને ફળ આડથી જ પરખાઈ આવે છે. પિતાનાં વચન સાંભળીને મેં એ કૂલને બરાબર તપાસી બેયું અને પછી એ બાબતમાં ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવતાં હું વિનયભાવે બોલી ‘જમીનની જાત ઉપર, વાવેતરની ઋતુ ઉપર, ખીજ કે દર ઉપર તથા ખાતર અને વરસાદ ઉપર આડની જાતનો આધાર રહે છે. અને આ બધી વસ્તુ-સ્થિતિ ઉપર ખારીક નજર રાખીને કુશળ કારીગર કૂલને બધી જાતના રંગ લાવી શકે છે. પણ આ કૂલના સંબંધ-

માં એવું કંઈ થયું જણાતું નથી, કારણ કે એના સુગંધ ઉપરથી હું પારખી શકું છું કે પીળો રંગ એ ફૂલનો પોતાનો નથી, પણ કમળના ફૂલના રજકણ એ ફૂલને લાગેલા છે તેનો છે.’ મારા પિતાએ ઉત્તર આપ્યો: ‘પણ ખાગ વચ્ચેના સપ્તપર્ણના ઝાડ ઉપર આપણું આ જે ફૂલ કુટયું છે તેને કમળના ફૂલના રજકણ લાગે કેવી રીતે?’

મેં કહ્યું: ‘આ ફૂલમાંથી જે સુવાસ આવે છે તેમાં કમળનો વાસ વધારે પડતો છે અને તે ઉપરથી આપણે એ અનુમાન ઉપર આવવું જ જોઈશે કે આપણું સપ્તપર્ણનું ફૂલ કમળફૂલને રજકણે પીળું રંગાયું છે. સપ્તપર્ણના એ ઝાડ પાસે તળાવ હોવું જોઈએ ને આ શરદઋતુમાં એમાંના કમળફૂલ ખૂબ ખીલ્યાં હોવાં જોઈએ. વળી ત્યાં એ પીળે રજકણે રંગાયેલાં કમળફૂલ ઉપર તેમાંનું મધ ચુસવા હજારો મધમાખીઓ બેસતી હશે અને ત્યાંથી આગળ ઊડતાં એ મધમાખીઓ સપ્તપર્ણનાં ઘોળાં ફૂલ ઉપર થઈને જતી હશે અને પોતાની પાંખ ઉપર આણેલા કમળના રજકણ એ ફૂલ ઉપર પડતાં હશે. આ રીતે આપણું આ ફૂલ પીળું થઈ હોવું જોઈએ. ખીજે તો કોઈ જ સંભવ નથી. અને હું જે કહું છું તેની ખાતરી આપણી માલણ પાસેથી થઈ શકશે.’ મારું કથન સાંભળી પિતાએ મારા કપાળ ઉપર વહાલથી ચુંબન કર્યું ને બોલ્યા: ‘ખહુ જ સુંદર રીતે આ કોયડો તં ઉકેલ્યો છે. હું પણ મારી મેળે એ જ અનુમાન ઉપર આવ્યો હતો, પણ તારી પરીક્ષા કરવાને માટે જ મેં તને એ પ્રશ્ન કર્યો હતો. ખરેખર હવે તું સત્વર લગ્ન કરવાને

યોગ્ય થઈ છે અને તારે યોગ્ય વર શોધી કાઢીશ.’ આ વખતે મારી માતાએ મારા પિતાને કહ્યું: ‘આપણી દીકરી જેને વિષે આવા સુંદર અનુમાન પર આવી તે ઝાડને જાતે જોવાની મને બહુ આકાંક્ષા છે.’ પિતાએ કહ્યું: ‘લલે, તમારા સમગ્ર સ્ત્રીમંડળને લઈને ત્યાં જઈ શકો. બહાર ફરવા જવાથી તમને ખીજ પણુ લાભ થશે.’ પછી પિતાએ ઘરના મુનિમને બોલાવીને કહ્યું: ‘કાલે સવારે બાગમાં ઉજાણીનો ખંદોબસ્ત કરો. વ્યવસ્થા બરોબર કરજો. સ્ત્રીમંડળ આનંદ કરવા જનાર છે.’ દાસીઓ, સખીઓ અને લાલીઓએ મને વધાવી લીધી. એવામાં મારા ભોજનની સંભાળ રાખનારી દાસી બોલી: ‘હવે વખત થયો છે; માટે જમી લો કારણ કે જેમ ઈંધણુ વિના દેવતા ટકતો નથી તેમ અન્ન વિના શરીર ટકતું નથી. ખાવાની વેળા વટાઈ જાય એમ ન થવું જોઈએ.’ ચંદ્ર અને દૂધના જેવી સફેદ અને ઉત્તમ પ્રકારે બનાવેલી ખીર પછી મેં ખાધી અને ત્યારપછી તાજા માખણનો બનાવેલ પાક ખાધો. પછી એક વાસણમાં મારા હાથ ધોઈ નાખ્યા ને રૂમાલે લૂછીને સાફ કરી નાખ્યા. ત્યાર પછી મારા હાથ અને મોં ઉપર તેલ ચોળ્યું. આવતી સવારે બાગમાં જવાની વાટ જોતી સૌ સ્ત્રીઓના મોં ઉપર આનંદ આનંદ છવાઈ ગયો. એટલામાં જ આરામ અને નિદ્રા લેતી રાત્રી આવી પહોંચી. મેં પણ આ અજવાળી રાત ખૂબ આનંદમાં ગાળી અને જ્યારે ઊંઘ આવી ત્યારે દીવાને અજવાળે જ પલંગમાં જઈ સૂતી. સવાર થતા મેં હાથ મોં

ઘોયા અને દેવને નમન કરી સાધુપુરુષોના ગુણસ્મરણ-
 પૂર્વક સંક્ષેપમાં પ્રતિક્રમણ કર્યું, પરંતુ અનેક સ્ત્રીઓને
 તો રાત ઉતાવળે પૂરી થતી ન હતી એટલા માટે રાતને
 ગાળો ભાંડતી અને ખરેખર કેટલીક તો બાગમાં શું શું
 બેવાનું મળશે અને સરોવરમાં સ્નાન કરવાથી કેવો
 આનંદ થશે ઇત્યાદિ અનેક વિષયો ઉપર વાતો કરતી આખી
 રાત જાગતી બેસી રહી. ઉજાણીની વ્યવસ્થા કરવાને
 મુનિમ તો જોઈતા ચાકરોને લઈને આગળથી મળસ્કે જ
 બાગમાં ગયો હતો. એવામાં પૂર્વાકાશના કમળને ખીલવતા
 આકાશમાં પોતાનો પ્રવાસ કરતા કરતા સૂર્યદેવ ઉદય
 પામ્યા. હવે સ્ત્રીઓ જુદા જુદા રંગના-કોઈ સુતરાઉ તો
 કોઈ હીરાગર તો કોઈ ચીનાઈ, એમ બહુ મહ્યવાન વસ્ત્રો
 પહેરી બહાર નીકળી. એમણે વળી મોતીનાં અને
 સોનાનાં રતનજડિન ધરેણું પહેર્યાં હતાં. સ્ત્રીઓની
 સુંદરતાએ શોભામાં વળી શોભા વધારી મૂઝી અને
 તેમની જુવાનીએ તેના ઉપર વળી ઓપ ચઢાવ્યો. મારી
 માતા પણ એટલામાં તૈયાર થઈ ગઈ હતી અને શુભ
 મુહૂર્ત જોઈને એણે આઘેડ નારીઓના લગ્ન સંઘને
 પોતાની પાછળ લીધો. તેમની પાછળ ચંચળતાએ
 મહાલતી જુવાન નારીઓ ચાલી. તેમના ઝાંઝરના,
 કટિમેખાનાં અને બીજા ધરેણાંના ઝણકારથી હવેલીનું
 આંગણું એવું તો ઝણઝણી રહ્યું કે જાણે તે સંઘને
 વિદાય દેનારાં વાજાં વાગતાં હોય અને આ સંઘ
 નિકળવાનાં સમાચાર મારી માએ અને સખીઓ મોકલી
 કહાડ્યા. મારી સખીઓ શણગારાતી હતી તે વેળાએ

હું પણ સૌથી અત્તેરાં જ કપડાંથી અને ઘરેણાંથી શણગારાતી હતી અને મારા અતિ મૂલ્યવાન શણગારે કરીને તેમનાથી ત્રણગણી શોભા પામી ચંપાના કૂલ પેઠે ખીટી નીકળી હતી. પછી હું સખીમંડળની વચ્ચે મ્હાલતી મ્હાલતી હવેલીના આંગણામાં આવી ઊભી. ત્યાં આવીને જોયું તો ઈંદ્રના સ્વર્ગમાં જાણે જીવાન અપ્સરાઓ ટોળે મળી હોય એમ અમારા આંગણામાં જીવાન નારીઓ પૂરલપકામાં ટોળે મળી હતી. રથને બળદ જોડી દીધા હતા અને પોતાની બેઠક પાસે ઉભેલા સારથીએ મને દેખતાં જ કહ્યું : ‘ અહીં બેન ! શેઠે તમારા માટે આ અનુપમ સુંદર રથ નક્કી કર્યો છે. ’ એમ બોલતાંની સાથે જ તેણે મદદ કરીને મને રથમાં ચઢાવી. રથમાં સુંદર મૂલ્યવાન ગાદીઓ પાથર્યો હતો. મારી દાસી અને સખી સારસિકા પણ એ જ રથમાં આવી બેઠી ને પછી રથ પોતાની ધુધરીઓ ખખડાવતો ચાલવા લાગ્યો. પાછળ અમારો રખવાળ પોતાનો પોષાક પહેરીને ચાલતો હતો. આબુખાબુ અમને જોવા આવનાર સ્ત્રીઓની ખૂબ ભીડ જામી હતી.

અમારો સુંદર સંઘ નગરના રાજમાર્ગ વચ્ચે થઈને ચાલ્યો. ઠેરઠેર લોકોના ટોળેટોળાં મળીને અમને જોવા લાગ્યા. નારીઓ પોતપોતાનાં ઘરની બારીઓમાંથી મોં કાઢીને બહુ આતુરતાએ અમને જોઈ રહી હતી, એ જોઈ હું તો છક થઈ ગઈ. તેમજ રસ્તા ઉપર અને ઘરની બારીઓમાં જાણે હીરા જડી દીધા હોય એમ સજ્જડ થઈ ગયેલાં માણસો

પણ અમને જોઈને છક થઈ ગયાં. સ્વર્ગ-રથમાં બેસીને જતી લક્ષ્મીને જેમ જોઈ રહે તેમ લોક મને એકી નજરે જોઈ રહ્યાં. નગરના જીવાન પુરુષોનાં હૈયાં મને જોઈને આતુર અને બળવાન કામ-સગને લીધે એવાં તો બળી ઊઠ્યાં કે તેમનાં જીવન જોખમમાં આવી પડ્યાં પણ જીવાન નારીઓ-

ખીજી જ ઈચ્છા થઈ આવી:-જો આપણી જાતને સ્વર્ગની સુંદરતા સાથે સરખાવવી હોય તો આપણે આના જેવું સુંદર થવું જોઈએ મારા મુખની સુંદરતાથી અને મૃદુતાથી નગરનો એ રાજમાર્ગ ગાંડો ગાંડો થઈ ગયો અને ઉભરાઈ ગયો. એમાં મારો દેખાવ તો સૌથી ચમત્કારી હતો. લોકો પાસેથી સાંભળેલી આ બધી વાત સખીઓએ મને કહી.

બાગને દરવાજો આવી પહોંચતાં અમે બધાં રથમાંથી ઉતર્યાં અને ત્યાં આગળ ચોકીદાર મૂકીને અમે બધાં ફરવા નિકળ્યાં. જાણે સ્વર્ગના નંદનવનમાં જીવાન અપ્સરાઓ ફરતી હોય તે રીતે બધી નારીઓ ફાવે તેમ પોતપોતાને માર્ગે ફરવા લાગી. ખીલતાં ઝાડો એકબીજાની સાથે ગુંથાઈને જે ઉપર દરવાજા જેવાં બની ગયાં હતાં, તેની નીચે થઈને તેઓ ચાલવા લાગી અને ઝાડ ઉપરથી ફૂલભરી ડાંખળીઓ તોડવા લાગી. એટલામાં મારી માતાએ ખૂમ મારી: ‘આવો, આપણે મારી દીકરીએ બતાવ્યું છે તે, તળાવને કાંઠે ઉભેલું સપ્તપર્ણિતું ઝાડ જોવા જઈએ.’ એની સૂચના પ્રમાણે બધુંએ નારીમંડળ આનંદભર્યા પગલાં ભરતું તે દિશા તરફ ચાલ્યું. રથમાંની મારી સહચરીઓ ને હું સ્થમાંથી ઉતર્યા પછી બાગની

શોભાથી મુગ્ધ બની અંદર પેઠાં. શરદ્ધૃત્યે બાગનાં વિવિધ ફૂલોને સુંદર ખીલાવ્યાં હતાં. બણે ફૂલે ફૂલે ભમરો ભમતો હોય તેમ હું તો ભમવા લાગી અને પક્ષીઓનાં હજારો તરેહના ગાનથી મારા કાનને પરિતૃપ્ત કરવા લાગી. જેમ જુગારી પોતાની મૂઠ્ઠા હારી બેસે ને રમતનો તેનો બેસ લાંગી જાય તેમ વસંતને આરંભે જેના સુંદર પીછાં ખરી પડ્યાં છે એવા મોર સંભોગની આતુરતા વિના જ ફરતા જોયા. વળી કેળોના અને તાલના માંડવા અને બાળકોને ખેલવાની કુંજો અને એવી એવી ઘણી જગ્યાઓ બાગમાં જોઈ. ફૂલને લીધે સફેદ થઈ ગયેલાં સપ્તપર્ણનાં ઝાડ પાસે રાતાં અશોકવૃક્ષ અને આસમાની બાણવૃક્ષ હતાં. ચાલતાં ચાલતાં એક સુંદર સપ્તપર્ણનું ઝાડ અમારી નજરે આગ્યું. એ ચારે બાજુએથી, ફૂલશણુગારના ભારવડે લચી ગયું હતું. ફૂલથી સફેદ થઈ ગયેલી એની ડાંખળીઓ મધમાખીઓનાં ટોળાંથી નમી ગઈ હતી અને બણે કાળા રંગનો પોવાક ચઢાવ્યો હોય એવું દેખાતું હતું. વળી પવનવડે જે ફૂલ ભોંય ઉપર પડી ગયાં હતાં તેને ઘેલછાએ ચઢેલા કાગડા સફેદ માખણના લોચા માની ઉપાડી ભિડતા ફરતા હતા. એ ઝાડ ઉપરથી નારીના સ્તન જેવડું મોટું ને ચાંદીના વાડકા જેવું સફેદ એક ફૂલ મેં ચૂંટ્યું કે તરત જ મધ ચુસનારી માખીઓનું એક ટોળું, કમળ ઉપર બેસવાની લાલસાએ કમળના ઘાટના અને કમળના જેવા વાસ આપતા મારા ઝોં તરફ ધસી આગ્યું. મોં ઉપર એ મધમાખીઓ બેસવા જતી હતી, તેમને મેં મારા મૃદુ હાથ વડે વારી; પણ મારા હાથ તો બણે

પવનમાં ડાંખળી હાલતી હોય એમ માની એની દરકાર કર્યા વિના જ તે મેં ઉપર આવી લાગી. વેદનાવડે મેં ચીસ પાડી અને હું પાછી પડી; પણ માખીઓનો ગણગણાટ અને પંખીઓના કલબલાટમાં મારી ચીસ તો કયાંય દબાઈ ગઈ. ઘોડાના મોંના ફેંજ કરતાંયે નરમ એવી મારી ઓઢણી મેં મારાં મોં ઉપર ખેંચી લીધી. જેથી ઘણી-ખરી માખીઓ ખસી ગઈ, પણ આમતેમ દોડવાથી મારા રત્નજડિત ઘરેણાં વિખરાઈ ગયાં અને કામદેવનું બાણ જેના વડે ચઢાવાય એવી કટિમેખલા ફેડેથી છૂટી પડી. પણ વેદનાને લીધે એની પરવા કર્યા વિના જ હું તો દોડી ને કેળના માંડવામાં પેસી ગઈ. ત્યાં મારી સખી સારસિકા હતી તેણે મને આશ્વાસન આપી કહ્યું: ‘તને મધમાખીઓ તો હજી ચે બહુ લાગેલી છે, પણ ડરવા જેવું કશું નથી.’ જે સત્પત્થનને અમે જોવા આવ્યા તે ઝાડ પાસે હવે હું ગઈ. કમળના તળાવવાળી મધમાખીઓનાં ટોળેટોળાં તેના ઉપર બેઠાં હતાં, પુનમના ચાંદા જેવા મધપ્રુડાને છોડીને આજે એ બધી શરદ્દનાં ફૂલોમાં ભરાઈ બેઠી છે. અમારા સાથમાંની જે સ્ત્રીઓ ત્યાં પહોંચી હતી તેમણે તો ફૂલોના મોહમાં ઝાડની ડાંખળીઓ સુદ્ધાં બધી ચુંટી નાખી હતી. મારી સખીના બસા ઉપર મારા ડાબા હાથનું કાંડું ટેકવીને અને કમળસરોવર સહી નજર રાખીને હું આગળ ચાલી રહી હતી. બધી ભતનાં કમળફૂલ પૂરેપૂરાં ખીલ્યાં હતાં. બાગના રત્નસમાન આ સરોવરની સપાટી પેક્ષીઓના શબ્દથી ગાળ રહી હતી અને મધમાખીઓનાં ટોળાંથી છવાઈ રહી હતી. રાતાં

કૂલ પ્રભાતની, સફેદ કૂલ ચંદ્રપ્રભાની અને શ્યામ કૂલ વાદળાંની યાદ આપતાં હતાં. મધમાખીઓનો ગણ-ગણાટ અને હંસોના નાદથી ગગન ગાછી રહ્યું હતું. પાણીની ઉપરનાં મોજાં ઉપર ફૂલ પવનથી હીંચકા ખાતા હતાં ત્યાં મેં કલબલાટ કરતી બતકો, નર માદાની જોડીએ ચાલતાં ચક્રવાકો અને ઘોળાં પીછાંવાળા આનંદી હંસો જોયાં. પીળા કમળ ઉપર બેઠેલી મધમાખીઓ સોનાની તાસકોમાં મૂકેલાં નીલમ જેવી શોભી રહી હતી અને રેતીના કિનારા ઉપર રૂના જેવાં સફેદ પીછાંવાળાં હંસ શરદના સુંદર હાસ્ય સાથે પોતાનું હાસ્ય લેખવતા હતા.

પછી મેં નર-માદાની જોડીએ બંધાયેલાં અને પોતાના સ્નેહને લીધે પંકાયેલાં અનેક ચક્રવાકોને જોયાં. એમના રાતા રંગમાં પીળો રંગ લેખવાયાથી એ રમણીના સ્તનના રંગ જેવાં બહુરંગી દેખાતાં હતાં. તળાવમાં રંગિત ફરસબંધી જેવાં લીલાં પાનના જે આસન બંધાઈ રહ્યા હતાં તેના ઉપર કેટલાક આવા ચક્રવાક આરામ લેતા હતા અને કેટલાક વળી આવાં પત્રાસનોની વચ્ચે વચ્ચે સોમલના જેવા રાતા રંગના, જાણે સ્નેહને લીધે જ રાતા બન્યા હોય એવા, પોતાની નારીઓના સ્નેહને પોષતા બેઠા હતા. જે વખતે તળાવમાંનો આ દેખાવ હું જોતી હતી તે વખતે એ ચક્રવાકોનો પરસ્પરનો સ્નેહ અને મમતા જોઈને, મારા મનમાં કાંઈ અગમ્ય વિચારો આવવા લાગ્યા. આ જન્મમાં નહિ અનુભવેલી એવી કોઈ કદવના મને થવા લાગી અને એ છોડા વિચારમાં ને વિચારમાં મને મારો પૂર્વ અવતાર

પ્રત્યક્ષ થઈ આવ્યો. એ પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થતાં જ મને મૂર્છા થઈ આવી અને ચેતન વિનાના શરીરની માફક હું જમીન પર ઢળી પડી. જ્યારે મને લાન આવ્યું ત્યારે જાણ્યું કે મારી આંખમાંથી તો શું પણ મારા વેદના-ભર્યા હૈયામાંથી પણ આંસુની નદી વહે જતી હતી અને મારી સખી કમળપત્રનો પડિયો ખનાવી તેમાં પાણી લઈ આવીને મારા દુઃખભર્યા હૈયા ઉપર અને આંખો ઉપર એ પાણી છાંટતી હતી. હું ઊભી થઈ અને પાસેની કેળોની ઘટા અંદરની એક કુંજમાં પડેલી આસમાની કમળને યાદ કરાવતી કાળી શિલા ઉપર જઈને હું બેઠી. ત્યાર પછી મારા દુઃખમાં અને અશાન્તિમાં હૃદયથી લાગ લેતી મારી સખી મને પૂછવા લાગી: ‘બેન, તને એકદમ આ શું થયું? શું તને ચક્કર આવવા લાગ્યાં કે બહુ થાક લાગ્યો કે ખરેખર તને મધમાખીએ ચટકો ભર્યો?’ મારી આંખમાંના આંસુ તો એ લુંછી રહી હતી, પણ મારા ઉપરના સ્નેહને કારણે એની આંખમાંથી આંસુ દડદડ વહે જતાં હતાં. વળી એ બોલી: ‘તને આમ મૂર્છા શાથી આવી ગઈ? બેન! તું જે જાણતી હોય તે કહે કે જેથી જલદી તેના ઉપાય થાય. તારું શરીર કંથળી ન જાય એટલા માટે હવે બોટી થવાય નહિ. દરદ બેશક કંઈક ભારે હોવું જોઈએ. બેપરવા કે બેદરકાર રહ્યા પાલવે નહિ. વાત હાથમાં હોય એટલામાં જ કંઈક ઉપાય કરી લેવો જોઈએ, નહિ તો માત્ર ઉઝરડો હોય તે પણ કોઢીના ઘા જેવો થઈ જાય.’ સખીને કહી શકાય એવું એણે મને ઘણું કહ્યું ત્યારે મેં ઉત્તર આપ્યો: ‘ભય જેવું કશું નથી. બેન, મને ચક્કરે આવ્યા નથી, બહુ થાકીય

ગઈ નથી કે મધમાખીના ચટકાય લાગ્યા નથી.' પણ એ તો વચ્ચે જ યોદ્ધી ભેટી કે: 'ત્યારે તું રંગ વિના ફીક્કા પડી ગયેલાં રામધનુષની પેઠે મૂર્છા ખાઈને એમ લોંચ ઉપર કેમ પડી ગઈ? જેન, તું તારું હૈયું ખોલ, હું તો તારી પ્રિય સખી છું.' નીલમ જેવી સુંદર કુંજમાં મેં સખી સારસિકાને કહ્યું:-'મારી પ્રિય સખી, પવનથી તૂટી પડેલા પાનની પેઠે મૂર્છા ખાઈને હું શા માટે લોંચ ઉપર પડી? એ બધી હકીકત હું તને ટૂંકામાં કહીશ. તું મારી નાનપણની સખી છે અને મારા સુખદુઃખની ભાગિયણ છે, તેમ મારા બધાં છાનાં કામ પણ તું જાણે છે; ત્યારે આજની વાત પણ બધી તને કહીશ. પરંતુ બધી વાત તારા હૈયામાં રાખજે. એ તારે મોંએથી બીજા કોઈને કાને જવા પામે નહિ! મારા ગળાના સમ ખા કે બીજા કોઈને આ વાત કહીશ નહિ.' ત્યારે સારસિકા મારે પગે પડીને યોદ્ધી: 'જેન, તારા પગના સમ ને તારા ગળાના સમ. હું કોઈને નહિ કહું.' પછી મારી વહાલી ને વિશ્વાસુ સખીને મેં કહ્યું: 'બહુ દુઃખની વાત છે કે મારા પાછલા અવતારની વાત મારી આંખોએ આંસુ વડે બહાર નીકળી જવા દીધી છે. મારા પ્રિયનો મને જે વિભેગ થયો છે તેનું સ્મરણ થઈ આવવું એ પણ બહુ દુઃખની વાત છે. જે રનેહ મેં એક વાર માણ્યો છે ને જે દુઃખ લોગવ્યું છે તે સૌ હું તને કહું છું-તું મન દઈને સાંભળ.' મારી સખી મારી બાજુમાં સાંભળવાને અધીરી થઈને બેસી ગઈ ને આંસુ વહેતી આંખોએ મેં વાત શરૂ કરી.

૪. પૂર્વજન્મનું વૃત્તાન્ત.

આપણી પાડોશમાં અંગ નામે પ્રસિદ્ધ દેશ છે અને એ દેશ શત્રુથી, ચોરથી અને દુષ્કાળથી સદા નિર્ભય છે. ત્યાં અંપા નામે સુંદર નગર છે જેમાં અનેક સુંદર બાગ-બગીચા તથા રમણીય જલાશયો છે. ત્યાંની વસ્તી સાચે જ સ્વર્ગસમી છે. તે દેશની વચ્ચે થઈને પવિત્ર ગંગાનદી વહે છે. તેને બંને તીરે અનેક નગર અને ગામ વસેલાં છે અને જળપંખીઓનાં ટોળે ટોળાં તેમાં રહે છે. સમુદ્રની જાણે બહાલી સ્ત્રી હોય એમ એ તેના તરફ ધસે છે. કાદંબ પક્ષી તો જાણે એનાં કુંડળ છે, હંસની હાર જાણે એની કટિમેખળા છે, ચક્રવાક પક્ષીની જોડ જાણે એનાં બે સ્તન છે, એનાં મોજાંથી જાણે એ હસતી દેખાય છે. એને કિનારે હાથી, બળદ, વાઘ, ચિત્તા ને વરુ રહે છે. પાણીની સપાટી ઉપર પાકા રાતા ઘડા તરતા હોય એમ ચક્રવાકનાં જોડાં આનંદે રમ્યાં કરે છે. હંસ, બતકો અને એવાં જ બીજાં જળપ્રાણીઓ પણ ચિંતા વિના સ્વતંત્રતાએ ફરતાં ફરે છે. મારી પ્રિય સખી, ત્યાં હું આગલા અવતારમાં રાતાંપીળાં પીછાંવાળી ચક્રવાકી હતી અને સ્વતંત્રતાનું પૂરું સુખ ભોગવતી. ચક્રવાકોમાં સ્નેહ જેટલો સાચો અને પ્રબળ હોય છે તેવો સ્નેહ આખા જગતમાં બીજે કયાંય નહિ હશે. મારો નર તો વળી અંચળ માથાંએ કરીને અને ગોળ દડા જેવા શરીરે કરીને પ્રખ્યાત હતો. તેમાં વળી એ કુશળ તરનારો હતો અને કોરેન્ટના ફૂલના ગોટા જેવો સુંદર હતો. તેનાં કાળાં અને રૂવાંટી વગરનાં પગનાં ચાપાં કમળનાં કાળાં પાન જેવાં હતાં. છેવટ

સુધી તેનો સ્વભાવ તપસ્વી જેવો સરલ હતો. એનો કોઈ
તો બહુ પહેલેથી બળી ગયો હતો. રાતા પ્રભાતસમયે તેની
સાથે જ હું તરવા જતી. ઊડતી પણ તેની સાથે જ.
એવી રીતે અમે સ્નેહમાં સાથે રહેતાં, ચઢતા ઉતરતા
સુંદર શબ્દથી અમારા કાનને અને હૃદયને આનંદ
આપતાં, એક બીજાને સુખી કરતાં, એક બીજાની પાછળ
જતાં, સાથે રમત રમતાં અને એકબીજાનો વિભોગ
કદી સહી શકતાં નહિ. નદીએ, કમળસરોવરે, રેતીના
કિનારે કે કિનારાના જંગલો-જ્યાં જતાં ત્યાં અમે સ્નેહ-
નો દેખાવ કર્યા વિના જ પણ સાથે સ્નેહે બંધાઈને
સાથે જ રહેતાં. એક સમયે સૌ જળપક્ષીઓ સાથે અમે
પણ ગંગાના પાણીવડે બનેલા સુંદર તળાવમાં રમતાં
હતાં. તેવે સમયે સૂરજને તાપે બળ્યોબળ્યો થઈ ગયેલો
એક હાથી ત્યાં નદીમાં નહાવા કાળે આઠ્યો. રાજાઓના
લાજ્યસમાં અંચળ એના કાન આમતેમ હાલતા હતા.
મૃદંગ જેવો મૃદુ મૃદુ અવાજ તે કર્યા કરતો, છતાં એ
રાક્ષસસમું પ્રાણી વચ્ચે વચ્ચે મેઘગર્જના જેવો ભયંકર
નાદ પણ કરતું. તેના કુંભસ્થળમાંથી મદ ઝરતો હતો
અને સપ્તર્ષના કૂલના જેવો એનો તીવ્ર વાસ પવનને
બળે ચારે દિશાઓમાં પ્રસરી રહેતો. કિનારાના ધુમ્મટ
ઉપરથી આ મહાપ્રાણી નીચે ઉતર્યું. રેતીમાં પડતાં
એનાં પગલાં વડે જાણે ગંગાની કેડો ઉપર કંદોરો
બનાવતું હોય તેમ દેખાવા લાગ્યું અને સમુદ્રની રાણી
જેવી ગંગા જાણે એ હાથીથી ભય પામીને પોતાનાં
મોજાને લઈને દોડી જતી હોય તેમ દેખાવા લાગી.

એણે પાણી પીધું ને પછી સુંઢથા કુંકાડો મારીને પાણી એવું ઉડાડ્યું કે જાણે નદી ઉપર વાદળ ચઢી આવ્યું. પછી પ્રવાહમાં એ ઊડે ઉતર્યો અને સુંઢ વડે પાણીનો પર્વત જેવડો પ્રવાહ પોતાની પીઠ ઉપર વહેવડાવ્યો. નદીમાં એણે એવાં તો મોજાં ઉડાડ્યાં કે તે અમે હતાં તે તળાવમાં પણ આવી પહોંચ્યા. એ જ્યારે સુંઢ ઊંચી કરતો અને તેથી એનું મોં પહોળું થતું ત્યારે એનાં જડખાં, જીભ અને હોઠ વડે એવી બખોલ દેખાતી કે જાણે એ અંજન પર્વતની સિંદુરની ગુફા હોય. ભયથી ત્રાસીને બીજાં જળપ્રાણીઓની પેઠે હું પણ મારા સ્વામીની સાથે ઊંચે ઊડી ગઈ. પછી હાથી નદીમાંથી નિકળી પોતાને રસ્તે પાછો ચાલ્યો જતો હતો, તેવે સમયે વન-કૂલોએ શણગારાએલો, હાથમાં ધનુષબાણ લઈને સાક્ષાત્ જમદગ્ત જેવો એક જીવાન પારધિ આવી પહોંચ્યો. એના પગ ઉઘાડા હતા અને નખ વાઘના પંજા જેવા ખૂબ લાંબા વધેલા હતા. એનું શરીર ખૂબ મજબૂત હતું અને એની પહોળી છાતીમાંથી ધનુષની પણ્છ કૂટે એમ, એ લાંબા હાથ કૂટતા હતા. તેની દાઢી રતાશ પર અને સુંવાળી હતી. હોઠ કંઈક ફાટેલા હતા અને બળવાન ખાંધ ઉપર માથું હાલતું હતું. માથા ઉપર વાંકડીયા વાળ હતા અને વાળના છેડા સાપની જીભ જેવા દેખાતા હતા. વળી પવને અને સૂરજને તાપે કરીને એની ચામડી કાળી થઈ ગએલી હતી, તેથી એ રાક્ષસસમો કે જમદગ્તના સાક્ષાત્ અવતારસમો દિસતો હતો. તેની પીઠે એક તુંબડું લટકતું હતું અને તેમાં બાણ ભર્યાં

હતાં. તેણે ભયંકર વ્યાઘ્રચર્મ પહેર્યું હતું અને તે જાણે વસ્ત્ર ઉપર મેશના કે શાહીના લીસોટા તાણ્યા હોય એમ દેખાતું હતું. પારધિએ એ હાથીને જોયો કે તરત જ, જરૂર પડે તો ઉપર ચઢી જવા માટે, દોડીને તે એક મોટા ઝાડ નીચે જઈ ઊભો. પછી ધનુષ પર બાણ ચઢાવીને ખૂબ જોરથી ખેંચ્યું ને હાથી ઉપર તાક્યું. પણ કમનશીએ એ નિશાન ચૂક્યો અને તે હાથીને ન લાગતાં સામે જ ઊડતા મારા સ્વામીને જઈ ચોંટ્યું. તેનાથી એમની એક પાંખ કપાઈ પડી ને તેની સાથે એ મૂર્ચ્છા ખાઈને પાણીના કિનારે પડ્યા. હું મારા પ્રિયની પાછળ ઊડી અને એમની વેદના મારાથી નહિ સહન થઈ શકવાને કારણે હું પણ તેમની પાસે જ મૂર્ચ્છિત થઈ ધરણી ઉપર ઢળી પડી. જ્યારે મને ભાન આવ્યું ત્યારે મેં બળતે હૈયે અને આંસુભરી આંખે શું જોયું? મારા સ્વામીની પાંખ છૂટી થઈને જાણે પવનના બળે તૂટીને કમળ પડ્યું હોય એમ એમની પાસે પડી હતી અને તેમના શરીરમાં બાણ ચોંટ્યું હતું. પાસે પડેલી પાંખ કમળના પાન જેવી વિખરાઈ પડેલી હતી. જાણે રાતાપીળા ઘડા ઉપર લાખના ડાઘા પડ્યા હોય તેમ મારા સ્વામીના શરીર ઉપરના લોહીના ડાઘ દેખાતા હતા. એ ડાઘ એટલા બધા પડ્યા હતા કે જે જોઈને કોઈને તો એમ જ લાગે કે અશોક ફૂલના ગોટા ઉપર ચંદનરસની છાંટ મારી છે અને છતાંયે એ પાણીને કિનારે જ પડેલા હોવાથી કિશુકવન જેવા કે અંથમતા સૂર્ય જેવા ભવ્ય દેખાતા હતા. મારી ચાંચવડે મેં

એમના ધામાંથી બાણુ જેંચી કાઢ્યું અને રડતી આંખે મારી પાંખોવડે મેં એમને પવન નાંખ્યો. પછી મેં એમને બોલાવ્યા, પણ એ તો જડ જેવા નિશ્ચેષ્ટ થઈને પડી રહ્યા હતા. તેમ છતાં સ્નેહને લીધે અને મૂંઝવણને લીધે તે વખતે તો માની લીધું કે હજી એ જીવતા છે, પણ જ્યારે મને બધું સમજાઈ ગયું ત્યારે વર્ણવી નહિ શકાય એવી વેદનાવડે હું તો થોડીવાર બેભાન થઈ ગઈ. પછી મારી પાંખોમાંથી સુંદર પીછાંને મારી ચાંચ વડે ચુંથી નાખ્યાં; મારા સ્વામીની પાંખોમાં પણ મેં ચાંચો મારી અને મારી પાંખો વડે હું એમને બાઝી પડી. હું એમની આસપાસ ઊડવા લાગી અને આમ રૂદ્ધ કરવા લાગી. આ ગંગાના શણગારરૂપ તમને કયા પાપીએ માર્યા? મારા સુખની ઈર્ષ્યાએ કોણે મને અનાથ કરી મૂકી કે જેથી વિન્નેગતું દુઃખ મને આગના ભડકાની પેઠે બાળે છે અને ભયંકર વિચારોની અંદર મારે ડૂબી જવું પડ્યું છે? મારા પ્રિય સ્વામી, હવે તમારે વિન્નેગે કરીએ કમળ સરોવર ઉપર હું આનંદ શી રીતે ભોગવી શકીશ? આપણા બેની વચ્ચે કમળનાં પાંદડાંએ કરીને પણ વિન્નેગ થતો, તો જાણે તમે પરદેશ ગયા હો એમ મને તેતું દુઃખ સાલતું, ત્યારે હવે તો મૃત્યુએ આપણને કાયમનાં જુદાં પાડ્યાં છે, માટે હવે મારા દુઃખનો અવધિ કયાં આવશે? ફરી વાર પાછો એ પારધિ આવ્યો અને મારા જીવનના સાથી ઉપર નજર કરીને જેવા લાગ્યો ત્યાં તો હાથીને બદલે મારા સ્વામી માર્યા ગયેલા જણાયા, તેથી વેદનાએ કરીને એ

બોલી બિચો : ‘ હા પ્રભુ ! ’ એ ભયંકર માનવીના ભયથી હું પાછી ઊડી ગઈ, પણ મારા સ્વામી માર્યા ગયા તેથી એને પણ દિલગીરી થઈ. એણે એમને ઉપાડી ચંદ્રપ્રકાશ જેવી રેતી ઉપર મૂક્યા. પછી કિનારા ઉપર એ લાકડાં શોધવા ચાલ્યો એટલે ફરીને હું મારા પ્રિય સ્વામી પાસે જઈ બેઠી. ડુસડાં ભરતી ભરતી વિદાયના છેલ્લા શબ્દો હું બોલતી હતી તેવામાં તે પારધી લાકડાં લઈને વળી પાછો આવ્યો અને હું ફરી પાછી ઊડી ગઈ. મને જણાયું કે એ પાપી હવે મારા સ્વામીનો અગ્નિ-સંસ્કાર કરશે, તેથી એમના મૃત દેહ ઉપર આમતેમ આકાશમાં મેં નિરાશાએ બિડ્યા કર્યું. સાચે જ એ પારધિએ પોતાનું ધનુષ અને બાણભર્યું તુંબડું લોંચ પર મૂકીને મારા સ્વામીને લાકડાંની ચિતામાં મૂક્યા. પછી એમાં અગ્નિ મૂક્યો અને લાકડાંની ચીપાટો આમતેમ ખોસી ઘાલી. મને તો એ અગ્નિ દાવાનળ કરતાં પણ ભયંકર લાગ્યો અને વિચારમાં ને વિચારમાં મારા સ્વામીને શોકભર્યે હૃદયે કહેવા લાગી : ઓ પ્રિય સ્વામી, આજસુધી આપણા મિત્રરૂપ પાણીમાં તમે વાસ કરતા, તે આજે આ શત્રુરૂપ અગ્નિને શી રીતે સહન કરી શકશો ? જે અગ્નિ તમને બાળે છે તેથી હું પણ બળી મરું છું, એ અગ્નિ તમે શી રીતે સહન કરી શકશો ? આનંદ અને શોક ઉપજાવનારું આપણું પ્રારબ્ધ હજી ય ધરાયું નથી કે આપણને એક વાર એક કર્યાં પછી પાછાં ફરી જુદાં કર્યાં ! અરેરે ! મારું હૈયું લોહાનું હોવું જોઈએ, નહિ તો ઓ પ્રિયતમ ! એ તમારું હૃદય આમ

જોઈ રહે નહિ, પણ તરત જ તમારી ચિતામાં ફૂદી પડે. આમ દુઃખમાં ને વિભોગમાં હું તમારાથી દૂર રહું એના કરતાં તો એ લલ્લુ કે હું તમારી સોડમાં ચિતા ઉપર સૂઉં. આમ શોકના આવેગને કારણે તથા નારી-સુલભ વીરતાને પ્રભાવે હું સતી થવાના ઠરાવ ઉપર આવી. જે સ્નેહી આત્માની પાછળ એમનું શરીર ચાલ્યું જતું હતું તેમની પાસે હું અગ્નિમાં જઈ પડી. અગ્નિ હવે મને હિમ જેવો ઠંડો લાગવા લાગ્યો, કારણ કે હું મારા સ્વામીની સોડમાં હતી. ફૂલમાં જેમ મધમાખી તેમ હું અગ્નિમાં ફૂળી ગઈ અને એ અગ્નિએ મને મારા સ્વામી લેખી કરી દીધી. જો કે એ રાત્રી પીળી અગ્નિની શિખા મને બાળતી મારો ચારે બાજુએ રમંતી હતી, તોયે પતિના વિચારમાં મને જરા ય દુઃખ થયું નહિ. એમ, મારી સારસિકા ! હું સતી થઈને મારા પ્રિય પતિની પાછળ ચાલી નીકળી.

૫. કામના, સાધના અને સિદ્ધિ.

(સાધવી તરંગવતી આગળ બોલે છે—) અમારાં મરણની કથા મારી સખીને હું વર્ણવી રહી કે તરતજ શોકને લીધે ફરી હું મૂર્છા પામી. ફરી જ્યારે મને લાન આવ્યું ત્યારે ફરીથી એને અચકાતે શબ્દે અને ધડકતે હૈયે કહીવા લાગી: ગંગાને કાંઠે હું સતી થયા પછી કૌશામ્બી નગરીમાં ઋષલસેન શેઠના ધનવાન અને આબરૂદાર ઘરમાં અવતરી. એક વખતે આ જળતરંગો જોઈ મને એ મારી પૂર્વજન્મની વાર્તા સાંભરી આવી હતી, તેમજ આજે પણ

અહીં આ તળાવના ચક્રવાકોને બોધને મને ફરી બળવાન સ્નેહસ્મૃતિ થઈ આવી. આ પ્રમાણે મારા પાછલા જન્મનું પ્રારબ્ધ મને બધું કેમ સાંભરી આવી તાબું થયું અને હું મારા સ્વામીથી મૃત્યુ થયે કેમ વિભેગ પામી? એ બધું મેં તને ટૂંકામાં કહ્યું છે. પણ તેં મારા જીવના સોગન ખાધા છે તે પ્રમાણે, હું મારા પ્રિયને ફરી મળી શકું નહિ ત્યાં સુધી, આ વાત કોઈને કહેતી નહિ. હવે જ્યારે મારી કામના સફળ થશે ત્યારે જ મને સુખ થશે. આજ સાત વર્ષથી હું મારા એ સ્નેહીને ભેટવાની આશામાં ને આશામાં, મારાં માતાપિતાને ખોટી ખોટી આશાઓ આપ્યે જાઉં છું. જો એમાંથી કશું હવે વળશે નહિ તો હૈયાનાં દુઃખને ટાળવાને માત્ર તે એક જ માર્ગ બાકી છે, જે જિનપ્રભુએ જગતના ઉદ્ધારને માટે સાર્થવાહ થઈને બતાવ્યો છે—તે નિર્વાણનો માર્ગ સાધવાને માટે હું સાધ્વી થઈશ. સંસારના સંબંધમાં બંધાવાથી આ જાતનું જે વિભેગનું દુઃખ ખમવું પડે છે તે દુઃખ ફરી બીજી વાર ન થાય તેવે માર્ગે હું વિચરીશ. સંસારનાં દુઃખની સાથે સાથે જન્મમરણનાં દુઃખ ટાળીને આત્માના સાચા સ્થાનમાં પહોંચવાને માટે હું સાધ્વી થઈશ.

(તરંગવતી વળી આગળ બોલે છે—) સ્નેહને બળે મારી સખી ઉપર વિશ્વાસ રાખીને મારા દુઃખની બધી વાત મેં એને કહી. એ ભદ્રી સારસિકા પણ મારા ઉપરના સ્નેહને લીધે અને મારા દુઃખની દયા આવવાને લીધે ભારે વિલાપ કરવા લાગી. પછી એ રડતી આંખે બોલી: ‘અરેરે સખી! મારા પ્રારબ્ધમાં આ શી તારા સ્વામીના વિભેગની

દુઃખલરી વાર્તા સાંભળવાની ! પૂર્વનાં કર્મ, વખત જતાં પાકીને કેવાં કડવાં ફળ આપે છે ! પણ એન ! ધીરજ ધર, દૈવ તારા ઉપર કૃપા કરશે અને તારા એક વારના સ્વામી ભેળી તને કરશે.’ આવાં પ્રિય આશ્વાસનનાં વાક્યો બોલીને સારસિકાએ મને શાન્ત કરવાના પ્રયત્ન કર્યાં અને પાણી લાવીને મારી આંસુલરી આંખો ઘોઈ નાંખી. પછી અમે કેળોની એ કુંજમાંથી નિકળીને ચાલ્યાં અને જે જગાએ મારી માતા સ્ત્રીઓના સાથને લઈ આનંદ ઉડાવતી હતી ત્યાં ગયાં. મારી માતા તળાવને કિનારે હતી ને ત્યાં સૌના સ્નાનને માટે વ્યવસ્થા કરતી હતી. હું તેની પાસે ગઈ. મારી આંખો રાતી અને મારું મોં ફિક્કડું બોધને તરત જ તે ગભરા-એલા અવાજે બોલી : ‘બેટા, તને આ શું થયું ? આ બાગના આનંદ-મેળામાં તને દુઃખ જેવું શું લાગ્યું ? તારું મોં કરમાઈ ગયેલી કમળમાળા જેવું કેમ દેખાય છે ?’ શોકને લીધે આંસુલરી આંખો લહોતાં લહોતાં મેં ઉત્તર દીધો : ‘મા, મારું માથું દુખવા આગ્યું છે.’ તરત જ મારી મા બહળી બેઠીને બોલી :—‘દીકરી, ત્યારે તું ઘેર જ ! હું પણ તારી સાથે જ આવું છું. તને, મારા આખા ઘરનાં મોતીને દુઃખલરી દશામાં એકલી શી રીતે મોકલું ?’ મારા ઉપરના સ્નેહને લીધે એણે બધી વાતો પડતી મેલીને ઘેર જવાની તૈયારીઓ કરી નાંખી અને નારીમંડળને ધીમે રહીને એણે કહ્યું : ‘જ્યારે તમે નાહી રહો અને જમી રહો ત્યારે પાછળથી ધીરે ધીરે ઘેર આવજો. કાંઈક જરૂરતું કામ આવી પડવાથી હું તો હમણાં જ જાઉં છું. તમે આનંદે કામ પતાવજો !’

આમ એણે પોતાની આનંદની કામના છોડી દીધી, પણ સ્ત્રીઓને એમના કામમાં વળગાડી રાખી. તેમને આનંદમાં રાખવાને કારણે જ અમારાં ઘેર જવાનું કારણ એણે એમનાથી સંતાડી રાખ્યું. ચોક્કીદારોને, વ્યવસ્થાપકોને, ઝનાનખાનાના વ્યંડળોને તેમના કામની જરૂર પૂરતી સૂચનાઓ આપીને પોતાના નાનાં ટોળાં સાથે અને થોડા ચાકરો સાથે મને લઈને એ સત્વર શહેરમાં આવી. ઘેર આવીને સારસિકાએ મારો શણગાર અને વસ્ત્રો ઉતારી દીધાં ને હું ઘરનાં કપડાં પહેરીને પલગમાં સૂતી. પછી મારી માતા, મારા પિતા પાસે ગઈ અને બોલી:—‘આપણી દીકરીને લઈને હું પાછી ઘેર આવી છું. એના માથામાં વેદના થાય છે તેથી એને બહુ ઉઘાડામાં રાખવી સારી નથી. મારે જે સપ્તપર્ણુનું ઝાડ જોવું હતું, તે મેં સારી પેઠે અને પૂરેપૂરું ખીલેલું જોયું છે અને નારી-મંડળ એમની ઉજાણીના આનંદમાંથી નિરાશ ન થઈ જાય એટલા માટે મારા ઘેર આવવાનું કારણ મેં તેમનાથી છુપું રાખ્યું છે.’ મારી માતાના મોંએ આ સમાચાર સાંભળીને મારા પિતા તો અશાન્તિ અને ચિંતાથી ગભરાઈ ગયા, કારણ કે એમનો સ્નેહ મારા બધા ભાઈઓ કરતાં પણ મારા ઉપર વધારે હતો. એમણે તરત એક સારા કુળમાં અવતરેલા, ચતુર અને વિશ્વાસપાત્ર તથા આખા નગરમાં પ્રખ્યાત એવા વૈદ્યરાજને બોલાવી આણ્યા. એ શસ્ત્રવૈદ્ય પણ જાણુતા હતા. એમનો હાથ હલકો અને વેદના વિના ક્રિયા કરે એવો હતો.

રોગની પરીક્ષા કરવાના અને પછી રોગ ટાળવાના ઉપચાર કરવાને આશયે એમણે સામે બાજોઠ ઉપર બેસીને મને પૂછ્યું: ‘બેન, તમને તાવને લીધે કે માથાના દુખાવાને લીધે શરીર ભારે લાગે છે? મને ખુદલું કહો જેથી ઉપચાર થઈ શકે. આજ સવારમાં શું ખાધું હતું? ખાધેલું બરાબર પચી ગયું છે? ગઈ રાત્રે જિંઘ બરાબર આવી હતી?’ મારે બદલે સારસિકાએ જ ઉત્તર આપ્યો અને મેં સવારમાં શું ખાધું હતું અને અમે બાગમાં કેમ ગયાં હતાં એ બધું વર્ણવી બતાવ્યું; પણ મારા પાછલા અવતારના અનુભવની વાત ટાળી દીધી. અનેક પ્રશ્નો પૂછીને ચિકિત્સા કર્યા પછી વૈદ્યરાજે મારાં માબાપને કહ્યું ‘તમારી દીકરી માંદી દેખાય છે, એટલું જ ખાકી ચિંતા કરવા જેવું કશું નથી, કારણ કે જો ખાધા પછી તરત જ તાવ ચડે તો એનું કારણ સ્નેહ હોય છે અને એને કફ કહે છે. પાચનક્રિયા ચાલતી હોય તે વેળાએ જો તાવ ચડે તો એનું કારણ ખીચું છે ને તે પિત્ત છે; પણ જો પાચન થઈ રહ્યા પછી તાવ ચડે તો તે વખતે વાતને કારણે પણ હોય. જો ત્રણે કારણો એકઠાં થયાં હોય તો એમાં અનેક રોગ હોય અને એવા ત્રિદોષમાં બે ત્રણ લક્ષણ દેખા દે છે. ખીજા એક પ્રકારનો તાવ હોય છે એને અકસ્માતજ્વર કે બેદજ્વર કે સ્વપ્નજ્વર કહે છે. તે સોટી કે ચાખૂકના ફટકાથી, કે હથિયારના ઘાથી કે ઝાડના પડવાથી કે એવાં જ કારણથી આવે છે. તમારી દીકરીના સંબંધમાં તાવ નક્કી કરવામાં એવાં કોઈ લક્ષણ

દેખાઈ આવતાં નથી, તેથી તમારે કશી ચિંતા કરવાનું કારણ નથી. એ નિરોગી છે. ગાડીના આંચકાથી એ હાલી ગઈ છે અને બાગમાં ફરવાથી થાકી ગઈ છે એટલે અત્યારે એ નરમ છે ને તાવ જેવું લાગે છે, પણ એ તો માત્ર થાક જ છે પણ વખતે એને ભીતરની ચિંતા પણ હોય અને એ કોઈ ભારે શોકને કારણે થઈ હોય.’

મારા સંબંધમાં મારાં માઆપને વૈદ્યરાજે સાચું જ કહ્યું હતું અને જ્યારે એ ઊઠ્યા ત્યારે એમને માન આપવાને માટે હવેલીના દરવાજા સુધી એ એમને વળાવવા ગયા. પાછલે પહોરે મારી માતાએ મારાં શોકબળ્યાં હૃદયને ખાવાનો આગ્રહ કર્યો ને મારે કંઈક ખાવું પડ્યું. એટલામાં બાગમાં ગયેલું નારીમંડળ પાછું આવ્યું અને તેમને સ્નાનમાં અને ઉમળાણીમાં કેવો આનંદ આવ્યો એનું વર્ણન કરવા માંડ્યું. રાતે પથારીમાં ઊઘાડી આંખે આમતેમ મેં આજોઝ્યા કર્યું પણ રાત તો જાણે કેમે કરી જાય નહિ તેવી લાગી. સવાર થતાં, જે જીવાનોના હૃદયમાં આગલે દિવસે મને જોઈને મદનનાં બાણ વાજ્યાં હતાં એવા સેંકડો જીવાનોના પિતા મારું માથું કરવાને મારા પિતા પાસે આવવા લાગ્યા. ગમે તેવા એ આબરૂદાર હશે, પૈસાદાર હશે, પણ એ બધાનાં મારાં મારા પિતાએ પાછાં વાળ્યાં; કારણ કે કોઈની નૈતિક કે ધાર્મિક યોગ્યતા એમની નજરમાં બેઠી નહિ. પણ પછીથી એ પાછા વાળેલા ઉમેદવારોનાં જીદા જીદા પ્રકારનાં રૂપગુણની વાતો સાંભળીને મારા પાછલા અવતારની કથા પાછી મને યાદ આવી ને આંખોમાંથી

આંસુની ધારા વહેવા માંડી. જેમ જેમ એ સ્મૃતિમાં હું ડૂબતી ગઈ, તેમ તેમ ખાવું-પીવું ભૂલતી ગઈ. માત્ર મારા માતાપિતાને અને સગાંસંબંધીને રીઝવવાને ખાતર જ વેદનાભર્યે હૈયે પણ કંઈક ખાતીપીતી કે ઓઠતીપહેરતી. જો જીવનના તરંગ મને મારે રસ્તે દોરી જાય નહિ તો એ તરંગ ઉપર મારો જીવ શી રીતે ચોટે ? સપ્તપર્ણના ફૂલવાસના તરંગ જો આકળા થઈને રનેહને નચાવે તો પહેલાં ગમે એટલું સુખ આપતા હોય, પણ આજે મને ખાણુની પેડે કેમ ન વાગે ? ચંદ્રના કિરણો જો મદનનાં ખાણુ થઈને મારી છાતીમાં લોંકાય તો મને શી રીતે સુખકર લાગે ? ગમે તો ફૂલમાંથી અમૃત ઝરે, ઝમે તો શાન્તિ આપતો વરસાદ પડે, ગમે તો સવારમાં ઝાકળ પડે, પણ મારે મન તો એ સૌ જાણે અંગાર ઝરતો હોય એમ લાગતું. ટૂંકામાં જે બધું બીજી વેળાએ સુખ આપે, તે અત્યારે મારા રનેહી વિના મને હુઃખ આપતું હતું. ગુરુજનોના ઉપદેશ અનુસારે મેં મારી કામના સિદ્ધ કરવા માટે કઠણ તપસ્યા કરવી શરૂ કરી. એ તપસ્યા એક સો ને આઠ આચાર્ય કરવારૂપ હતી. મારાં માખાપે એ વ્રત કરવાની સમર્થતા આપી, કાશ્થ કે આવાં વ્રતથી દુર્ભાગ્ય ટળે છે અને સદ્ભાગ્ય વધે છે. મારી મનઃકામનાની તો એમને બળર જ નહોતી; તેથી જેમ જેમ હું સુકાતી ગઈ તેમ તેમ એમને લાગતું ગયું કે એ તો વ્રતને કારણે એનું શરીર સુકાતું જાય છે. મારી કામના

૧ દિવસમાં એક જ વાર અને તે માત્ર લૂખું સડું અન્ન જમવું તેને જૈનધર્મમાં આચાર્ય અથવા આચાર્યિય વ્રત કહ્યું છે.

સિદ્ધ થતી નથી તેથી આ શરીર સ્વકાય છે એની એમને શી રીતે ખબર પડે? મારી આંતરિક વેદનામાં મને અકસ્માત્ એક નવીન વિચાર સ્ફુરી આવ્યો અને તે અનુસારે મેં કેટલાંક ચિત્રપટ આલેખ્યાં. મારા પાછલા અવતાર-માં મારા સ્વામી સાથે રહીને મેં જે અનુભવ લીધો હતો, તે પ્રકટ કરવાને વસ્ત્રપટ ઉપર સુંદર પીંછી વડે અનેક ચિત્રો મેં આંક્યાં. અમે એકઠાં રનેહે કેમ રહેતાં? કેમ ચરતાં? મારા સહચરને કેમ બાણ વાળ્યું? પારધિ-એ કેમ એમને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો? હું પોતે તેમની પાછળ સતી થઈ, એ બધાં દેખાવોનાં મેં ચિત્રો ચીતર્યાં. વળી ગંગા ને તેની પાસેનું ભયું તળાવ, ને નદીનાં બળવાન મોજાં, ને તેના ઉપરનાં સૌ જળપક્ષીઓ, ને તેમાંયે વળી ખાસ કરીને ચક્રવાકો—એ સૌના પણ ચિત્રો આંક્યાં. વળી હાથી અને તેની પાછળ પડેલો ધનુષધારી પારધી પણ ચીતર્યો. કમળ-તળાવ ફૂલે ખીલેલું અને વિવિધ ઋતુનાં ખીલેલાં ફૂલોએ લચકાતાં વિશાળ ઝાડ વાળું વન પણ ચીતર્યું અને એ જુદાં જુદાં ચિત્રની ચિત્રમાળાની સામે કલાકોના કલાકો ખેસીને મારા હૈયાનો હાર જે ચક્રવાક તેની સામે એકીટશે નિહાળી રહેતી. એવામાં કાર્ત્તિકી પૂર્ણિમા આવી. એ કૌમુદીપર્વ તરીકે મનાય છે. તે પર્વને મોટા આનંદનો દિવસ ગણવામાં આવે છે. હિંસક ધંધા કરનારાઓના હાટ બંધ રહે છે અને કબ્જે કરીને આજીવિકા કરનારાઓને વિશ્રાંતિ મળે છે. ધર્મનિષ્ઠ મનુષ્યો તપ, જપ, દાન, પુણ્ય આદિ કરીને પોતાના જન્મને સફળ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. એ

દિવસે મેં પણ મારાં માતાપિતાની સાથે ઉપવાસ કર્યો. સંધ્યાકાળે ચાતુર્માસિક પ્રતિક્રમણ કરીને બધા આત્માઓની સાથે જાણ્યે અજાણ્યે થયેલા અપરાધ માટે મનોભાવે ક્ષમાપ્રાર્થના કરી. સવાર થતાં મેં ઉપવાસનું પારણું કર્યું અને પછી મારી હવેલીની અટારીએ ચઢીને આનંદી નગરીની શોભા નિહાળવા લાગી. કળાકુશળ કારીગરોએ ચીતરેલા થાંભલાઓ વડે હવેલી આકાશ સુધી ઊંચી શોભી રહી હતી, મુખ્ય દરવાજા ઉપર પાણી ભરેલા સોનાના કળશ મૂકવામાં આવ્યા હતા, તે જાણે દાનની ઘોષણા કરતા હોય તેવા દેખાતા હતા, એથી લોક જાણી લેતા કે-આ હવેલીમાં રહેનાર ગૃહસ્થ પુષ્કળ દાન કરનાર છે અને ખરેખર તે દિવસે અમારે ત્યાં પુષ્કળ જ દાન કરવામાં આવ્યું. સોનું, ચાંદી, ગાય, કન્યા, ભૂમિ, શયન, આસન આદિ જેને જે જોઈતું હતું તેને તે આપવામાં આવ્યું. તેની સાથે નગરમાં જેટલા જિનચૈત્યો (મંદિરો) હતાં તે પણ ખૂબ શણગારવામાં આવ્યાં અને સુવ્રતી સાધુ-સંતોને સ્વીકારવા લાયક વસ્ત્ર, પાત્ર, ભોજન, શયન, આસન આદિ વસ્તુઓનું પણ સદ્ભાવપૂર્વક દાન કરવામાં આવ્યું. મંદિરોમાં વિરાજમાન જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિઓ આગળ સોના અને રતનનાં ભેટણાં મૂક્યાં.

દાનનું સદા ફળ મળે છે. સારા દાનનું સારું ને નબળાનું નબળું. જ્ઞાની અને તપસ્વી સાધુઓને દાન દીધાથી હમેશાં સારું ફળ મળે છે. એવડે આ ભવનાં દુઃખ ટળે છે ને પછીના ભવમાં સારે ઘેર જન્મ મળે છે, જેથી આત્માની ઉન્નતિ કરવાનો અવસર મળી શકે છે. સંતપુરુષોની આ

રીતે દાન વિગેરે દ્વારા કરેલી સેવાથી નિર્વાણનો માર્ગ સહેજે જડી આવે છે. પણ જો રાજના શત્રુને, ચોરને, જૂઠાને અને વ્યભિચારીને દાન અપાય તો તેનાં કૃણ ખોટાં પમાય. આ પ્રકારે દાનનો વિવેક કરી અમે અમારા ઉદાર હૃદયે માત્ર આપણા ધર્મના સાધુઓને જ નહિ પણ બ્રાહ્મણો અને લિપ્તુકો વગેરે ખીન્ત પણ બધા પ્રકારના દાનાર્થીઓને પુષ્કળ દાન આપ્યાં.

ટૂંકામાં કૌમુદીપર્વ એ અમારે માટે તો પૈસાની કોથળી છોડી મૂકવાનો-દાન આપવાનો અને પવિત્રતા ખીલવવાનો મહાન દિવસ હતો. સાંજ થઈ અને મેં નગરની ઊંચી નીચી છબી નિહાળવા માંડી. સૂર્યભગવાને પોતાનાં કિરણની જાળ સંકેલી લીધી ને પોતે અદૃશ્ય થઈ ગયા. તેમની સ્વારની રાણી પ્રભાતદેવીની સાથે રહીરહીને એ કંટાળી ગયા હતા ને ફીકકા પડી ગયા હતા એટલે સાંજની રાણી સંધ્યાદેવી પાસે તેના શાન્તિનગરમાં જઈ રહ્યા. લોક એમ પણ કહે છે કે આટલા લાંબા પ્રવાસને લીધે થાકી જવાથી રાતાં સોનેરી-કિરણોની માળા પહેરેલા વીરની પેઠે ધરતીમાતાને ચરણે લીન થઈ ગયા અને પછી અંધારે વોંટી રાત્રિએ સૌ જીવનને પોતાની અંદર વોંટી લીધાં. હવે, અમારા ઘરના મુખ્ય દરવાજા આગળ જે એક સુંદર આંગણું આવેલું હતું તે અમારી હવેલીને અને ખરી રીતે તો આખા રાજ-માર્ગનો શણગાર ગણાતું, એ આંગણામાં અતિ મૂલ્યવાન તખ્તીમાં જડીને મેં મારી છબિઓ લોકોને જોવા માટે મૂકી અને એની સંભાળ રાખવાને મારા સુખ-દુઃખની ભાગિયણ, મારી ભત્રી સખી સારસિકાને પાસે ઊભી રાખી.

એવી કામનાથી કે પૂર્વજન્મના સ્વામી, જે જરૂર તે વખતે મનુષ્ય જન્મમાં આગ્યા હતા, તેમને ખોળી કઢાય. મારાં ઘરનાં કે બહારનાં માણસોમાં, મમં જાણી લેવામાં ને પરીક્ષા કરવામાં એના જેવું કોઈ ચતુર નહોતું. મેં એને કહી રાખ્યું હતું કે:—‘ માણસના અંતરને તેના શબ્દો ઉપરથી અને હાવભાવ ઉપરથી કેમ પારખી કાઢવું એ તું તો સારી રીતે જાણે છે, તેથી મારા જીવનને સુખી કરવાને મારું કહેવું સાંભળ. જો મારા તે વખતના સ્વામી આપણા નગરમાં જ જન્મ્યા હશે તો તો બીજા બધા લોકની પેઠે એ પણ ફરવા જરૂર આવશે અને આ ચિત્રો જોશે; અને જોશે ત્યારે અમારો પાછલો લવ યાદ આવશે કારણ કે જે માણસ સુખદુઃખમાં રેનેહી હોય છે, તેણે ગમે એટલો લાંબો વિભોગ સહ્યો હશે તોય એને એવાં ચિત્રો ઉપર આંખ પડતાંની સાથે જ બધું યાદ આવે છે અને હૈયામાં છુપાઈ રહેલો ઉભરો આંખમાં તરી આવે છે. અસંસ્કારી માણસની આંખ કઠણ હોય છે, મિત્રની આંખ ખુદ્દી અને શુદ્ધ હોય છે, સાચા માણસની આંખ દ્રઢ હોય છે, ખેદરકાર માણસની આંખ ટીલી હોય છે. દયાળુ માણસ બીજાનું દુઃખ જુએ છે ત્યારે એને દયા ઉપજે છે અને જ્યારે એ પ્રસંગ એના પોતાના જ જીવનનો અનુભવ હોય છે ત્યારે તો એથીએ વધારે એને લાગી આવે છે ! ત્યારે તો જાણે એની છાતીમાં બાણ વાગ્યું હોય એમ એને લાગે છે ! વળી લોક કહે છે કે—જેને પાછલો લવ યાદ આવે છે એ ગમે એટલો બળવાન હોય તો ય મૂર્છા પામે છે. તેથી મારા સ્વામીને

પોતાના પાછલા ભવનું શોકભર્યું સ્મરણ આ ચિત્રોથી જાગશે કે તુરત જ મૂર્ચ્છા પામશે. પછી જ્યારે એમને ભાન આવશે ત્યારે હૃદયે અને આંસુભરી આંખે કોણે આ ચિત્રો ચીતર્યાં, એમ અધીરાઈથી પૂછવા માંડશે. ત્યારે ખાત્રીથી માનવું કે—એ જ મારા જોવાયલા ને મનુષ્ય યોનિમાં હાલ અવતરેલા સ્વામી છે. તેમનો દેખાવ અને હાવભાવ તું ધ્યાન દઇને નિહાળી લેજે અને એમનું નામઠામ જાણી લેજે અને પછી બધી વાત મને સવારમાં કહેજે. અહા ! એમને ફરીથી મળીને મારું બધું દુઃખ વામીશ અને એમને ભેટીને મારો સ્નેહ તાજો કરીશ ! પણ અરેરે ! જો એ ન જાણે તો મારે સાધ્વી થઇને નિર્વાણ માર્ગે ચાલવા નિકળી પડવું. સ્વામી વિના અને છેવટની સીમાએ જલદી પહોંચવાની આશા વિના જીવતર ગાળવું એમાં જ નવા નવા અવતાર ધરવાનું અનંત દુઃખ છે.’ એમ પતિ સાથે ફરી સંલોગ થાય એ કામનાએ મેં સારસિકાને બહુ બહુ સૂચનાઓ આપી ને પછી ચિત્રો સાથે એને વિદાય કરી. હવે તો સૂર્ય પૂરેપૂરો આથમી ગયો હતો અને સૌને ઢાંકી દેનારી રાત્રિ આવી હતી. આપણા ધર્મના નિયમ પ્રમાણે પર્વને દિવસે હમેશના સુવાના ખંડમાં સુવાને બદલે પૌષધ લેવાના ખંડમાં જમીન ઉપર સૂવું જોઈએ, તે રાત્રે રાત્રિજાગરણ કરવું જોઈએ અને પ્રભુનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ. એ પ્રમાણે હું પણ પૌષધ લેવાના ખંડમાં ગઈ અને મારાં માબાપ સાથે જિનપ્રભુની સ્તુતિ-વંદના કરીને દૈવસિક અને ચાતુર્માસિક પાપમાંથી મુક્ત થવા માટે પ્રતિક્રમણ કર્યું. એ બધું કરી રહ્યા પછી હું સ્થિરભાવે ભોંય ઉપર ઊઘી

ગઈ. એ ઊંઘમાં મેં, જાણે હું પર્વત ઉપર ચઢીને ભમતી હોઉં, એવું સ્વપ્ન જોયું. જ્યારે હું જાગી ત્યારે મેં મારા પિતાને પૂછ્યું કે:- ‘આવાં સ્વપ્ન જોયાનું કળ શું?’

ત્યારે મારા પિતાએ ઉત્તર આપ્યો:- ‘સ્વપ્નશાસ્ત્ર પ્રમાણે એવું સ્વપ્ન સદ્ભાગ્ય સૂચવે છે. સ્વપ્નવડે માણુ-સનો આત્મા સદ્ભાગ્ય કે દુર્ભાગ્ય, આનંદ કે શોક, જીવન કે મરણ આગળથી જાણી શકે છે. કાચું માંસ, લોહીભર્યા ઘા, હાથ પગ ભાંગવો, વેદનાની ચીસ અને આગનો ભડકો-એવાં એવાં સ્વપ્ન નઠારાં કળથી સૂચના આપે છે, પણ હાથી ઉપર કે બળદ ઉપર કે મહેલ ઉપર કે પર્વત ઉપર કે દુધાળા ઝાડ ઉપર ચઢવું એ આવતા ભાગ્યની સૂચના આપે છે અને સ્વપ્નમાં સમુદ્ર કે નદીને જે ઓળંગી જાય છે તેનાં દુઃખ નિશ્ચય ટળે છે. વળી જાતિ ઉપર પણ ઘણો આધાર રાખે છે. કેઈને સ્વપ્નમાં નરજાતિની કે નારીજાતિની વસ્તુ મળે કે જોવાય તો ધારેલો લાભ કે હાનિ થાય. ટૂંકમાં માણુજ જે સારાની આશા રાખે છે કે જે નઠારાથી ડરે છે તે સ્વપ્ન ઉપરથી જાણી શકાય છે. તથા સ્વપ્નમાં કળવાનાં કળ ક્યારે કળે છે એ સ્વપ્નના સમય ઉપરથી નક્કી થાય છે. જે સ્વપ્ન સમીસાંજે ઊંઘ આવતાં જ આવે તો તેનું કળ છ મહીને કળે, જે મધ્યરાત્રે આવે તો તેનું કળ ત્રણ મહીને કળે, જે પ્રાત્નમુહૂર્તે એટલે કે ગાયો ચરવા નિકળે તે સમયે સ્વપ્ન આવે તો દોઢ મહીને કળે અને જે સવાર થતાં આવે તો તરત કળે. છેવટે કહેવાનું એટલું જ કે સારે શરીરે આવેલાં સ્વપ્નો ભવિષ્ય સૂચવે છે.

પણ એથી વિરુદ્ધનાં સ્વપ્નેાનું ક્ષણ કંઈ જ નથી. જ્યારે કન્યા પર્વત ઉપર ચઢયાનું સ્વપ્ન જીવે ત્યારે ધાર્યો પતિ મળે અને બીજાને એવું સ્વપ્ન આવે તો ધાયું ધન મળે. મારી દિકરી ! સાત દિવસની અંદર તારું સદ્ભાગ્ય ખુલશે.'

મારાં પિતાનાં આ વચનથી મને વિચાર ઊઠ્યો કે મારા હૈયામાં જેને માટે કામના છે તેના સિવાય બીજા પુરુષ સાથે મારાથી રહી શકાય નહિ. મારી ગુપ્ત કથા તો મારાં માબાપથી સંતાડી રાખવાનો મેં ઠરાવ કર્યો, તેથી સારસિકાની વાટ જોતી આખી રાત હું ત્યાં પૌષ્ઠશાળાના ખંડમાં બેસી રહી અને પછી વિચારમાં ને વિચારમાં જન-પ્રમુખું ધ્યાન ધરતી બિછાનામાંથી ઊડી ઊભી થઈ અને રાત્રિ પ્રતિક્રમણ કર્યું. સૂર્યોદય ગયા પછી દાતણ કર્યું ને ત્યારપછી મારાં માબાપથી છૂટી પડીને ધીરે ધીરે ઉપર ચાલી ગઈ. પછી અમારી હવેલીની અગાશી ઉપર હું ચઢી. છેક એની ફરસ ઉપર સુંદર ચિત્રો ચીતર્યા હતાં અને તેમાં મૂંઝવણ લીરા મોતી જડ્યાં હતાં. મારું તૂટી પડે એવું મારું શરીર માત્ર આશાને લીધે જ ટટાર ચાલી શકતું હતું. એવામાં સૂરજ ઊગ્યો, એના કિંશુકંડૂલના જેવા લાલ કિરણો પૃથ્વી ઉપર પથરાઈ રહ્યાં અને પછી દૂર દૂર સુખીની પૃથ્વી કેશર રંગે રંગાઈ ગઈ. સર્વ જગતને એણે જગાડ્યું અને રાત્રે બીડાઈ ગયેલાં કમળોને ખીલવ્યાં.

એવામાં સારસિકાએ પણ દેખા દીધી. ઉતાવળે ઉતાવળે એ મારી પાસે આવી અને સ્નેહભરી દૃષ્ટિએ એણે મને આવતાની સાથે જ હૈયા સાથે ચાંપી લીધી. પછી આનંદી મ્હોંએ ફોટેહ મળ્યાના મને સમાચાર આપ્યા. એના બોલ-

માં જ કંઈક એનેરી મિઠાશ હતી. એણે હાંફતે હાંફતે કહેવા માંડ્યું : ‘ બહુ દિવસથી ખોવાયેલા તારા સ્વામી જડ્યા છે. વાદળાં વિનાની શરદ્ઋતુની રાત્રિનો ચંદ્ર જાણે પ્રકાશતો હોય એવું એમનું મુખ પ્રકાશે છે. બેન, હવે ધીરજ ધર, તારી આશા હવે થોડા જ વખતમાં ફળિભૂત થશે. ’ આ શબ્દો સાંભળ્યાં કે તુરત જ હું તો સુખના વરસાદમાં નાઈ ગઈ, મહાઆનંદે સારસિકાને લેટી પડી. પછી મેં એને પૂછ્યું : ‘ ઓ વહાલી સખી ! મારા સ્વામીનું સ્વરૂપ તો અત્યારે ફરી ગયું હશે, તોય તેં એમને શી રીતે ઓળખી કાઢ્યા ? ’ ત્યારે એણે ઉત્તર આપ્યો : ‘ પ્રિય સખી ! કેવી રીતે તારા સ્વામી જડી આવ્યા તે વિગતવાર કહું, તે તું સાંભળ-તેં ચોકસી રાખવાની જે જે સૂચનાઓ સંધ્યાકાળે આપી હતી તે સાંભળી લઈ હું છબીઓ લઈ ચાલતી થઈ. હું એ છબીઓ ચોતરા ઉપર ગોઠવી રહી તેવે સમયે, રાત્રિએ ખીલતાં પદ્મનો મિત્ર જે ચંદ્ર તે ઝિગ્યો. પ્રકાશને ફેલાવતો રાત્રિનો પ્રિય-જન, કામદેવનો વહાલો, એ ચંદ્ર ધીરે ધીરે ઉપર ચઢવા લાગ્યો. સરોવરના જળ પર જેમ ખીલેલું કમળ તરે તેમ એ આકાશપટમાં ખીન્નીને તરવા લાગ્યો. તેવામાં રાજમાર્ગ ઉપર સુંદર ગાડીઓમાં બેસીને ધનથી મદમત્ત નગરજનો જાણે રાજ હોય તેમ ફરવા નીકળ્યા. રાતની શોભા જોવાને આતુર સ્ત્રીઓ ગાડીઓમાં બેસી નીકળી. પગે ચાલતાં જુવાન પુરુષો સ્ત્રીઓ સાથે હાથેહાથ મીલાવીને હૈયેહૈયાં મીલાવી આમતેમ ચાલતાં દેખાયાં. આનંદે ત્રેસાયલાં લોકનાં ટોળાં સામે આવતાં ટોળામાં મળી જતાં

ને પછી પાછાં વળી સાથે ચાલેતાં. ટૂંકામાં, ચોમાસામાં પાણીનો પ્રવાહ નદીનું રૂપ ધારણ કરી જેમ તે સમુદ્ર તરફ વહે છે, એમ રાજમાર્ગ ઉપર લોકનો પ્રવાહ વહેવા માંડ્યો. જે જિંદગી હતા, તે સહજે જોઈ શકતા, પણ જે નીચા હતા તેમને પગની આંગળીના ટેરવા ઉપર જિંદગી થવું પડતું. ઘણા ભીડમાં ભીંસાતા અને ખાસ કરીને જાડા તો એથી ચીસો પાડતા. રાત કેમ ચાલી જાય છે ? એની કેટલાક માણસો પોતાના ફરવા આગળ પરવા કરતા નહોતા, પણ કેટલાક પોતાના ફાનસમાં અર્ધ ઉપર બળી ગયેલી દિવેટો તરફ આંખ રાખ્યા કરતા અને રાત જેમ જેમ જતી તેમ તેમ લોકની આંખ જિંદગી ઘેરાતી ગઈ અને તેમની આતુરતા ઓછી થતી ગઈ, તેથી ભીડ પણ ઓછી થતી ગઈ અને આખરે થોડા જ લોકો છળીઓ પાસે આવવા લાગ્યા, પણ હું લોક તરફ અને વખત જોવાને દિવા તરફ જોતી હતી તેવામાં અકસ્માત સરખી વચના પોતાના મિત્રોનાં ટોળાં વચ્ચે ચાલતો એક યુવાન પુરુષ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને છળીઓ જોવા લાગ્યો. કાચખાના પગ જેવા એના પગ કોમળ હતા. પગની પિંડીઓ ઘાટદાર હતી, એની જાંઘો મજબૂત હતી, તથા એની છાતી સપાટ વિશાળ અને માંસભરી હતી. વળી તેના હાથ લાંબા, સ્થૂલ અને બલવાન હતા. પોતાના મિત્રોના મુખને કમળફૂલોની પેઠે ખીલવતો અને તેમની વચ્ચે ચાલતો જાણે ખીજે ચંદ્ર આવ્યો હોય એમ એ ચંદ્રથીયે વધારે સુંદર શોભતો હતો. એની જીવાનીની સુંદરતા અને મૃદુતા એવી તો ભવ્ય હતી કે જીવાન સ્ત્રીઓ

એને સ્નેહથી જોઈ રહેતી. ખરેખર એવી તો એકેય સ્ત્રી નહીં હોય કે જેના હૃદયમાં પુરુષ પેસી ન શકે. લોકજ્ઞો બોલવા લાગ્યા કે-ગમે તો એ દેવલોકનો પુરુષ હોવો જોઈએ કે ગમે તો એ પોતે જ એકાદ દેવ હોવો જોઈએ. એ છબિયોને થોડી વાર જોઈ રહ્યો અને પછી એમાં પ્રગટ થતી ઉત્તમ કળાનાં વખાણ કરતો બોલ્યો: ‘અહીં આ રેતીના બે કિનારા વચ્ચે નીચાણમાં વહેતીને લમરા ઉડાવતાં મોજાંવાળી અચળ ગંગાને કેવી સુંદર ચીતરી છે! કમળભર્યાં તળાવવાળું અને વિવિધ ઝાડોથી જિંચુંનીચું દેખાતું આ વન કેવું સુંદર છે! વળી શરદ્, શીત, વસંત, ગ્રીષ્મ વગેરે ઋતુઓ વનફળ અને વનફૂલવડે કેવી આબેહૂબ બનાવી છે! અરે! આ બે સ્નેહને પાંજરે પુરાયલાં ચક્રવાક, જીવનના સમસ્ત પ્રવાહમાં કેવાં સુંદર રીતે એકબીજાની સાથે જડાઈ ગયાં છે! અહીં તેઓ પાણી ઉપર સાથે તરે છે, તહીં રેતીના કિનારા ઉપર સાથે આરામ લે છે, પણે આકાશમાં સાથે ઊડે છે અને વળી પણે કમળફૂલોની વચ્ચે સાથે જ બેસે છે. સદા અને સર્વત્ર તેઓ એકબીજા સાથે અચળ સ્નેહમાં કેવાં જડાઈ રહ્યાં છે! ચક્રવાકની ગરદન ટૂંકી ને સુંદર છે અને એનો રંગ કિંશુક ફૂલના જેવો લાલ ચળકે છે. વળી મૃદુ અને ટૂંકી ગરદનવાળી ચક્રવાકી તેના રંગને બીધે કોરેંત ફૂલના જેવી લાગે છે અને એ ચક્રવાકની પાછળ કેવી ચાલે ચાલી રહી છે! આ હાથી પણ કેવો સુંદર ચીતર્યો છે! એ એની નાતના મુખી જેવો લાગે છે અને ગાઢ વનમાં પોતાનો માર્ગ કર-

વાને માટે ઝાડનાં ડાળ તોડી પાડતો ચાલે છે. નદીમાં નાહવાને લોભે હવે તે નીચે ઉતરે છે. હવે અહીં એના ભવ્ય શરીરને લઈને એ પાછો નિકળે છે. ત્યાં તે શિકારી એના ઉપર બાણ તાકે છે. પહોળે પગે ઝિલો રહીને એ ધનુષ ઉપર બાણ ચઢાવીને કાન સુધી ખેંચે છે. પછી બાણ છોડે છે-આ પણ બહુ સુંદર ચીતર્યું છે. પણે ડાંગ-રનાં કણસલાં જેવા કે કમળના તંતુ જેવા રાતાશ રંગે ચળકતો ચક્રવાક ઊડે છે અને એ બાણ એને વાગે છે. અરે! જુઓ! આ ચક્રવાકી સંતાપને લીધે વિલાપ કરે છે, કારણ કે પારધિએ તેનાં પતિનાં જીવનનો અને સ્નેહનો નાશ કર્યો છે. એ પોતાના સ્વામીની પાછળ પડે છે અને અનંત વેદનામાં બળી મરે છે. ખરેખર! આજના ઉત્સવ-માં જે કંઈ જોવા જેવું છે એમાં આ ચિત્રો સૌથી સુંદર છે; પણ આ ચિત્રોની બધી હારને અનુક્રમે જોવી જોઈએ. આમ બોલતાંની સાથે એ સુંદર પુરુષ ચિત્રો સામે આશ્ચર્યથી જોઈ રહ્યો હતો એટલામા બેભાન થઈ ધરણી ઉપર ઢળી પડ્યો. વાંસ ઉપર બાંધેલી ધજાની દોરી કપાતાં જેમ ધજા ધજા દઈને જમીન પર પડી જાય એમ એ ઢળી પડ્યો. એના મિત્રો તો ચિત્રો જોવામાં એવા લીન થઈ ગયા હતા કે એ પડ્યો એની પણ ખબર એમને તરત તો ન પડી. ખબર પડી કે તરત જ એમણે એને ઉપાડી લીધો અને એને જાણે ચિત્રોએ જ બેભાન કર્યો હોય એમ એથી દૂર ખુદ્દી હવામાં લઈ ગયા. વખતે એ જ સુંદર પુરુષરૂપે તારો ચક્રવાક હોય અને છેવટે મારી સખીની કામના સિદ્ધ થાય એ ઉત્કંઠાએ હું પણ પાછળ

પાછળ ગઈ. અને ખરેખાત જ્યારે એને ભાન આવ્યું ત્યારે રડતી આંખે ડુસકાં ખાતો ખાતો એ બોલ્યો:—
 ‘ઓ મારી ંહાલી! મારા આલિંગનના આનંદ! તારી કાળી ચકચકતી આંખો લઈને અત્યારે તું ક્યાં હશે ? એક વાર જ્યારે આપણે ગંગાનાં મોજાં ઉપર ચક્રવાક-જન્મમાં રમતાં હતાં ત્યારે તું મારા રનેહનો ખજનો હતી પણ અત્યારે તારા વિના હું ગાંડો થઈ ગયો છું. તું રનેહની ધમની પેઠે બધે મારી પાછળ પાછળ આવતી, અને છેવટે મૃત્યુમાં પણ તું મારી પાછળ આવી.’ લાજ છોડીને આંસુભરી આંખે એ વિલાપ કરતો હતો અને ઉપરથી નીચે સુધી શોકની મૂર્તિ જેવો થઈ રહ્યો હતો ત્યારે એના મિત્રો એને ઠપકો આપવા લાગ્યા: ‘આમ શોક કર મા. શું તારું ભાન ગયું છે ?’ એણે એમને ખાત્રી આપી કે, ‘મારું ભાન ગયું નથી.’ ત્યારે વળી એમણે પૂછ્યું:—‘ત્યારે તને થયું છે શું ?’ ત્યારપછી એણે એમને ઉત્તર આપ્યો. ‘હું એ બધી વાત તમને કહીશ, પણ તમે છાની રાખજો ! આ ચક્રવાકોની કથા જે અહીં આ અનેક ચિત્રોમાં ચીતરી છે તે મારા પોતાના પાછલા ભવની કથા છે.’ એમણે પૂછ્યું કે—એ શી રીતે હોઈ શકે ? અને વળી ચકિત થઈને પૂછ્યું કે—પાછલા ભવની કથા તને યાદ શી રીતે આવી શકે ? ત્યારે તેણે દરેક ત્રય કેવી રીતે પોતાના પાછલા ભવની સાથે બંધબેસતું આવે છે એનું ધીરે ધીરે વર્ણન કરી બતાવ્યું અને પછી છેવટે કહ્યું: ‘પારધિનાં બાણથી મારો જીવ તો ચાલ્યો ગયો, તેથી મારી પ્રિયા મારી પાછળ કેવી રીતે સતી થઈ ગઈ, એ

તો હું આ ચિત્રોથી જ જાણી શક્યો. એ જોઈને મારું હૈયું બળતી વેદનાએ એવું તો ભારાઈ આવ્યું કે કોણ જાણે કેવી રીતે મૂર્છા પામી ધરણી ઉપર ઢલ્યો. આ ચિત્રો જોઈને મને મારો પાછલો ભવ આંખોદુખ યાદ આવ્યો ને તે પ્રમાણે મેં તમને એ ભવની બધી કથા કહી સંભળાવી અને હવે જે નિશ્ચય મારા મનમાં કર્યો છે તે તમને જણાવું છું. એના વિના બીજી કોઈ સ્ત્રીની સાથે હું લગ્ન કરીશ નહિ; તેથી કોઈ પણ રીતે જો એની સાથે મારો ભેટો થાય તો તો સ્નેહનો આનંદ મને મળે. તમે ભાઈ! જાઓ ને તપાસ કરો કે એ ચિત્રોનું ચિતરનાર કોણ છે ? નક્કી એણે જ એ ચિત્રો તૈયાર કરાવેલાં હોવાં જોઈએ. ગમે તો એ ચિત્રો એણે ચિતર્યાં છે કે ગમે તો એણે જાતે કોઈ કળાધરને સૂચનાઓ આપી ચિતરાવ્યાં છે, નહિ તો જે હકીકતો હું જાણું છું તે બીજો કોઈ ચિતરી શકે નહિ. જે ભવમાં હું ચક્રવાક થઈને એની સાથે રહ્યો હતો તે એના વિના બીજું કોણ જાણી શકે ?

એની સૂચના સાંભળીને, સખિ ! જે કોઈ પ્રશ્ન પૂછવા આવે તેને ઉત્તર દેવાને હું તો ઉતાવળી ઉતાવળી ચિત્રો પાસે જઈ ઊભી. તુરત જ ખોળતો ખોળતા એક જણ આવ્યો ને પૂછવા લાગ્યો : ‘ આખા નગરને આશ્ચર્યચકિત કરી મેલ્યું છે એવાં ચિત્રોનું ચિતરનાર કોણ ? ’ મેં ઉત્તર આપ્યો. ‘ નગરશેઠની દીકરી તરંગવતીએ એ ચિત્રો ચિતરીને અહીં મુકાવ્યા છે અને સાથે જ એ ચિત્રો કંઈ કલ્પનાથી ચિતર્યાં નથી. ’ પછી બીજી કેટલીક ચોખવટ

મેં કરી એટલે તે તારા સ્વામી પાસે પાછો દોડી ગયો અને ત્યાર પછી શી વાતો થાય છે તે સાંભળવા હું પણ તેની પાછળ જ ગઈ. ત્યાં જઈ મને પૂછવા આવનારો બોલ્યો: ‘ચિંતા કરીશ ના મારા મિત્ર પદ્મદેવ! તારી પ્રિયા મળી આવી છે. એ ઝડપભરેન નગરશેઠની દીકરી તરંગવતી છે. એની જ સૂચનાથી એ ચિત્રો મુકાયાં છે અને એ કંઈ કલ્પનાથી ચીતરાયા નથી. પણ એની સખીએ મારો પ્રશ્નોના ઉત્તર દીધા એ ઉપરથી મારી ખાત્રી થઈ છે કે એ એક સાચા જીવનની કરુણ કથા છે.’ આ શબ્દોથી તારા પ્રિયનું મુખ પૂરા ખીલેલા કમળની પેઠે મલકાયું. પછી એ બોલ્યો: ‘હવે મને મારા જીવનમાં આનંદ આવશે; કારણ કે મારી એક વખતની ચક્રવાકી નગરશેઠની દીકરી થઈને અંવતરી છે.’ પણ તરત જ પાછો ચિંતાતુર થઈ બોલવા લાગ્યો: ‘પણ નગરશેઠ પૈસાને જોરે એટલો અભિમાની છે કે એની કન્યાને માટેનાં બધાં માગાં પાછાં વાળ્યાં છે ત્યારે આપણું ધાયું શી રીતે પાર ઉતરશે? એક વાર મારી પ્રિયા જડ્યા પછી જો એને મળી શકું નહિ તો ન જડ્યા કરતાં પણ વધારે વેદના થશે.’ એનો એક મિત્ર બોલ્યો: ‘બસ, તે જડી છે એટલે તો હવે કાંઈ વાંધો નથી, જે વસ્તુ વિદ્યમાન છે તે જરૂર મળી જ રહેશે, એનો રસ્તો થઈ રહેશે. એને હજી પરણાવી નથી એટલે એને માટે નગરશેઠની પાસે માગું કરવાની વ્યવસ્થા કરશું. જો એથી કશું નહિ વળે અને તારી ખુશી હશે તો આપણે એનું હરણ કરી લાવીશું.’ પણ એણે તો ઉત્તર આપ્યો: ‘નગર-

શેઠના ઘરમાં જે કુળાચાર પેઢીઓ થયાં ચાલતો આવે છે તે કંઈ પોતાની પુત્રીના સ્નેહને કારણે એ ઓળંગશે નહિ અને તેથી જો એ પોતાની પુત્રી મને દેશે નહિ તો હું મારા જીવનનો અંત આણીશ; કારણ કે તું કહે છે એવું બળાત્કારનું કામ તો મારે કરવું નથી.' હવે સૌ મંડળ પોતાના અગ્રેસરને વીંટી વળી તેની હવેલી તરફ ચાલ્યું અને તેના કુટુંબ વગેરનાં નામઠામ જાણી લેવાને માટે હું પણ એમની પાછળ ચાલી. જે મકાનમાં એ પેઠા તે એવું તો જિંચું ને સુંદર છે કે જાણે કોઈ સ્વર્ગ-માંથી ઉપાડી આણીને પૃથ્વી ઉપર મૂકી દીધેલું દેવવિમાન હોય. મેં એના પિતાનું નામ અને ધંધો વિગેરે ચોકસાઈથી પૂછી લીધું અને એ બધી હકીકતોથી જ્યારે મને પૂરો સંતોષ થયો ત્યારે ઉતાવળે પાછી આવતી રહી. એવામાં નક્ષત્રો, ગ્રહો તેમ જ ચંદ્ર પણ એકેએક કરી અદશ્ય થઈ ગયા અને ફૂલો ચુંટી લીધા. તળાવ જેવું આકાશ કોઈ થઈ ગયું. ત્યાર પછી સઘળા જીવજંતુનો મિત્ર અને દિવસનો પ્રભુ જે સૂર્ય તે બંધુજીવ (બપોરીઆના) ફૂલના જેવો લાલ રંગે ઊગી નીકળ્યો. ચારે દિશાઓ સૂર્યથી સોનારંગે રંગાઈ ગઈ. તે જ વેળાએ તને બધા સમાચાર આપવાની આતુરતાએ હું તારી પાસે દોડતી આવી. તારો સ્વામી જડયાની જે જે ખરી હકીકત મેં જોઈ જાણી તે બધી મેં તને આ રીતે કહી દીધી છે અને મારા ઉપર જે વિશ્વાસ તેં મૂક્યો હતો તે આજે સફળ થયો છે; એવી લાગણી અત્યારે હું અનુભવું છું."

(સાધ્વી તરંગવતી પોતાની કથા શેઠાણી પાસે વળી

આગળ ચલાવે છે—) મારી સખી પોતાની વાત પૂરી કહી રહી એટલે હું અધીરી થઈને બોલી. ‘પણ એમના માળાપનાં નામ ને વ્યવસાય તો મને કહે.’ વળતી સારસિકા બોલી: ‘એનો પિતા ધરતી અને સાગરના ખળનાનો ધણી છે. ખુદ હિમાલયે પણ એના જેટલો અચળ નથી. વળી એણે ધરતીને ધર્મશાળાઓ અને આનંદશાળાઓથી એવી તો શણગારી દીધી છે કે તેનું નામ મોટા વ્યાપારી તરીકે તેમ જ મોટા ધર્માત્મા તરીકે પણ ચારે દિશામાં પ્રખ્યાત થઈ ગયું છે. એ શેઠનું નામ ધનદેવ છે. શેઠનો આ પુત્ર ધરડાં અને જીવાન સૌને વહાલો છે અને એનું નામ પદ્મદેવ છે. એ કામદેવ જેવો સુંદર છે અને વળી પદ્મ-કમળના જેવો મનોહર છે.’ સખીએ જે બધા સમાચાર આપ્યા તેથી મારા કાનની સ્નેહલરી ઉત્કંઠા તૃપ્ત થઈ. છતાં યે સારસિકાની આંખ અને કાનને ધન્યવાદ દેતી હું બોલી. તું જેન ભાગ્યશાળી કે તેં મારા સ્વામીનાં દર્શન કર્યાં ને એમનાં વેણ કાનોકાન સાંભળ્યાં.’ પછી મારી પાસેથી એ ચાલી જતી હતી ત્યારે પણ મેં મારા આનંદના આવેગમાં કહ્યું. ‘મારો શોક હવે ટળ્યો છે અને આનંદ ઉભરાયો છે, કારણ કે મારા સ્વામી મને આસક્ત છે.’ પછી મેં નાહી લીધું, પંખીઓને દાણા નાંખ્યા, જિનપ્રભુની પૂજા કરી અને પારણાં કરીને ઉપવાસ પૂરો કર્યો. ત્યાર પછી ઉપવાસે અને પારણાએ થયેલા શ્રમથી આરામ લેવાને કાજે શેતરંજી પાથરી અને પવને ઠંડા થવા ખંડમાં ગઈ. ત્યાં સ્વામીને મળવાની હજારો આશાએ હું ઘેરાઈ

ગઈ અને એમના સ્નેહથી વિખૂટી પડી અનેક વિચારોમાં વખત ગાળવા લાગી. એવામાં સારસિકા પાછી આવી, એનો શ્વાસ તો જાણે માતો જ નહોતો અને આંખોમાંથી ધોર ધોર જેવડાં આંસુ જતાં હતાં. એ બોલી: “સર્વમાન્ય શેઠ ધનદેવ પોતાના મિત્રો અને સંબંધી જનોને લઈને (તારા પિતા) નગરશેઠ પાસે આવ્યા અને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એમને કહ્યું: ‘તમારી દીકરી તરંગવતીનું મારા દિકરા પદ્મદેવ માટે માગું કરું છું; બોલો, કેટલો આંકડો આપને જોઈશે? પણ નગરશેઠ અસહ્યતાભર્યા આ શબ્દો એમને સંભળાવી દીધા: ‘જે ધણી વેપારને કારણે હમેશાં પરદેશમાં રહે, કદી ઘેર રહે નહિ અને તેથી કરીને દાસીઓની સાથે રમ્યા કરે, એવા માણસને મારી આવી કન્યાને શી રીતે સોંપું? એને તો સદા પતિવિરહિણીના જેવા વાળ રાખવા પડે અને (બીજી સ્ત્રીઓની પેઠે) શણગાર સજવાના કદી પ્રસંગ જ ન આવે. સ્વામીથી વિખૂટી પડેલી એને ભીની અને રાત્રી આંખે માત્ર કાગળો લખવામાં ને સ્નાન કરવામાં વખત ગાળવો પડે. આમ મારી દીકરીને વેપારના ઘરમાં પુષ્કળ ધન હોવા છતાં મરતાં સુધી વિધવાની દશા લોગવવી પડે, એનાં કરતાં તો નિર્ધનને આપવી સારી. પછી ભલેને એવાં નાવણીયાં, શણગાર, સુગંધી પદાર્થો અને એવા સુંદર સોહાગ એને ના મળે.’ સારસિકાએ કહેવા માંડ્યું કે આમ એમણે એ શેઠનું માગું તુચ્છકાર્યું અને (વાતચીતમાં) સહ્યતા, મિત્રતા અને માનવૃત્તિ અશક્ય થઈ પડી તેથી તે શોકાતુર થઈને ચાલી નીકળ્યા.

મારી સખીએ આણેલા આ સમાચારે શિયાળાને હિમ જેમ કમળની ઢાંડીને લાંગી નાખે એમ મારા મનોરથને મૂળથી લાંગી નાંખ્યો. મારું સર્વ લાગ્ય ચાલ્યું ગયું, મારું હૃદય એક વાર તો આનંદને બદલે પાછું શોકથી ભરાઈ ગયું, અને આંસુભરી આંખોએ મેં મારી રોત્તી સખીને કહ્યું ‘મારો સખા બાણ વાગ્યે જીવી શક્યો નહિ, તેથી હું પણ જીવી શકી નહિ. એ જીવે તો જ મારાથી જીવાય. પક્ષીના ભવમાં પણ હું એની પાછળ મૃત્યુ પામી ! ત્યારે આજ આ માનવ ભવમાં એમના વિના-મારા સ્નેહી વિના હું શી રીતે જીવી શકું ?’ જા, સારસિકા ! એમને આ પત્ર આપ, અને વળી કહેજે કે : ‘થરથરતી આંગળી વડે ભોજપત્ર ઉપર લખેલો આ પત્ર સ્નેહની સુંદર કથા કહેશે. એ છે તો ટૂંકો, પણ અંદર હકીકત મહત્વની છે. તમને આપવા એ પત્ર મારી સખીએ આપ્યો છે તથા એમના આત્માને આશ્વાસન આપવાને માટે વળી આ સ્નેહશબ્દો એમને કહેજે : ‘તમે સ્વામીને અનુસરવાને માટે જેણે ચક્રવાકીના ભવમાં પોતાનું જીવન સમર્પી દીધું, તે આજે નવે અવતારે નગરશેઠની કન્યા થઈને અવતરી છે. તમને શોધી કાઢવાને જ ચિત્રમાળાનું પ્રદર્શન કર્યું હતું. એક વાર તમે એની પાસે આવ્યા કે એની કામના પૂરી થઈ. અરે, ગયા ભવમાં જોવાયેલા અને ફરી પાછા આજે મળી આવેલા પ્રિયતમ ! આપણને ગયા ભવમાં એકરૂપ કરનારો સ્નેહસંબંધ હજી એ કાયમ હોય તો તમારા જીવનને જાળવી રાખો અને તમારી સાથે મારા જીવનને પણ બચાવો ! વળી અમને એકસૂત્રે

બાંધનારો સ્નેહ પરિપૂર્ણતાએ પામે ત્યાં સુધી સૌ વાત ગુપ્ત રાખવાની એમને સૂચના આપજો.’ આ અને એવી બહુ બહુ વાતો મેં ભારે હૈયે સારસિકાને કહી ને પછી કાગળ આપીને વિદાય કરી. (અને છેવટે મેં એને સોગન દઈ કહ્યું) ‘ અમે જો સ્નેહસંબંધે બેઠાઘણું એવા સમાચાર ગમે તે રીતે જરૂર લાવજો. મેં તને કહી ન હોય કે કાગળમાં લખી ન હોય એવી સૌ વાતો મારા લાભની હોય તે, એમને કહેજો.’ પછી મારી એ મારી સખી મારા સ્વામી પાસે પત્ર લઈને ગઈ ને સાથે મારા હૃદયને પણ લેતી ગઈ. એની ગેરહાજરીમાં ચિંતાએ કરીને મેં નિશ્ચય કર્યો:

(અહીં મૂળ ગ્રંથમાં ૬૥૧ શ્લોક ઉ. થી ૬૭૭ ખૂટે છે.)

(સખી પાછી આવી અને મને કહેવા લાગી:—)

“સખી ! તારી પાસેથી પત્ર લઈને હું નિકળી એટલે નગર વચ્ચે આવેલા રાજમાર્ગ ઉપરની સુંદર હવેલીઓ પાસે થઈને ચાલી. અનેક ચકલાં વટાવીને હું એક મહેલ પાસે આવી ઊભી. વૈશ્રવણ (કુબેર) અને લક્ષ્મી જાણે ત્યાં એકઠાં થયા હોય એવો એ મહેલ લાગતો હતો. ભારે હૈયે હું તો દરવાજા પાસે આવી ઊભી. ત્યાં ચોકીદાર હતો તેણે અનેક જતી આવતી દાસીઓમાંથી પણ મને ઓળખી કાઢી કે આ કેઈ અન્નણ્યું માણસ છે અને મને વાતો વળગાડીને પ્રશ્ન કર્યો કે ‘ તું ક્યાંથી આવે છે ? ’ સ્ત્રીઓને વાતો ઉડાવી દેતાં આવડે છે, તેથી મેં જૂઠું જ કહ્યું, કે ‘ હું અન્નણી છું એ તમે સાચે જ પારખી કાઢ્યું છે, પણ મને તમારા મહેલના કુમારે ખોલાવી છે. ’ ચોકીદારે (આનંદથી)

કહ્યું: ‘અહીં થઈ જનાર આવનાર કોઈ મારાથી અજાણ્યું નથી!’ તે ઉપરથી મેં એનાં વખાણ કરી કહ્યું: ‘જેને ઘેર દરવાજા આગળ તમારા જેવા ચોકીદાર હોય છે તે શેઠ સુખી છે. હવે મને શેઠના પુત્રની પાસે લઈ જાઓ.’ એણે ઉત્તર વાળ્યો ‘ખીજની સ્ત્રીઓ મારા ઉપર એવો વિશ્વાસ કરે ત્યારે તો એ કામ હું ખુશીથી કરું.’ એવું કહીને તેણે એક દાસીને ભલામણ કરી કે ‘સૌથી ઉપરને માળે કુમાર પાસે આને લઈ જા.’ પછી દાસી સાથે હીરામોતીએ જડેલા મહેલના સૌથી ઉપરના માળે હું પળવારમાં જઈ ઊભી. ત્યાંથી રાજમહેલમાં લાંબે સુધી નજર પહોંચતી હતી. દાસી મને રત્નજડિત આસન ઉપર બેઠેલા જીવાન પુરૂષને દેખાડી ચાલતી થઈ.

વિશ્વાસ રાખીને હું કુમાર પાસે ગઈ. પાસે એક ભોળા જેવો એક પ્રાદ્યુકુમાર હતો, શેઠનો દીકરો. હાથે ઉપર મૂકીને એક ચિત્ર જોતો હતો. એની આંખ-માંથી આંસુ ઝરીને એ ચિત્ર ઉપર પડ્યું. તે જેમ કોઈ કાગળમાં થયેલી ભૂલ લુંછી નાખે એમ એણે લુંછી નાખ્યું. આમ એ તને મળવાની-આશાભર્યે અને વળી તારા વિજેગથી-ચિંતાભર્યે હૈયે બેઠો હતો. મેં વિનયથી નમીને હાથ કપાળે અડાડી નમસ્કાર કર્યા અને કહ્યું: ‘ઘણું જીવો કુમાર!’ તે સાંભળી હાથમાં વાંકો દંડ અને લાલચોળ જામા નીચે વ્યાધ્યર્થ છે જેની પાસે એવો પહેલો મૂર્ખો અને બહુબોલો પ્રાદ્યુકુમાર ચીલડાના ખી જેવા દાંત કાઢી બોલી ઉઠ્યો: ‘મને પ્રાદ્યુકુમારને તે પહેલા નમસ્કાર શા માટે ન કર્યા? ને આ યુદ્ધને કેમ

ક્યાં ?' લયથી મારી ચૂડી તો કાંડેથી સરા ગઇ, જાણે હું પોતે લોચ ઉપર પડી ગઇ અને બોલી: 'મહારાજ ! નમસ્કાર તમને.' હું તરત જ પાછી ઊભી થઇ ગઇ ને બોલી: 'સાપના જેટલી મને તમારી બીક લાગે છે.' એણે ખૂમ મારી: 'શું ? મને તું સાપ કહે છે ?' મેં ઉત્તર આપ્યો: 'સાપ કહેતી નથી, હવે થયો સંતોષ !' પણ એ બોલી ઉઠ્યો 'મને સાપ કહીને હવે ફરી જાય છે ? યાદ રાખ કે હું ઊંચા આદ્યક્ષુકજનો છું; મારા પિતા હારિતગોત્રના કાશ્યપ છે, અને હું છાન્દોગ્ય સંપ્રદાયનું મીહું ખાડું ખાઉં છું, હજી તું મને ઓળખતી નથી ?' આમ એણે મને અનેક મહેણાંટુણાં સંભળાવ્યાં. શેઠના કુંવરથી આ સાંભળ્યું ગયું નહિ તેથી તેણે એ આદ્યક્ષુકને ખખડાવ્યો ને કહ્યું: 'અરે પાણી, પારકા ઘરની દાસીને અમ સતાવ ના. તારો ખાલી બડબડાટ બંધ કરી દે, તું માત્ર મૂર્ખ જ છે, બીજું કંઈ નહિ.' શેઠના કુંવરે એને આમ ધમકાવ્યો એટલે પછી માત્ર દૂર રહીને મારી સામે આંખો કાઢવા લાગ્યો ને બીજા એવા એવા ચાળા કરવા લાગ્યો: બીજું એનાથી કશું થઈ શક્યું નહિ. પછી એ ચાલતો થયો એટલે રાજી થઈને, પણ જાણે રડવા જેવી થઈ ગઈ હોઉં એમ બોલી: 'ધન્ય પ્રભુ ! એ ગયા.' શેઠના એ કુંવરે પછી મને પૂછ્યું: 'સુંદરી તું ક્યાંથી આવે છે ? તારે શું બોધ્યું છે તે જલદી બોલ.' ત્યારે હું બોલી: 'હે કુળભૂષણ ! અવગુણવિહીન, સદગુણસંપન્ન, સકળહૃદયમોહન, મારો એક નાનોશો સંદેશો સાંભળો, નગરશેઠ ઋષભસેનની સ્વર્ગની અપ્સરા

સમાન કન્યા તરંગવતીએ એ સંદેશ મોકલ્યો છે. તરંગ-
વતીએ પોતાના હૃદયની જે ઇચ્છા પોતાના ચિત્રમાં ચિતરી
છે, તે ઇચ્છા સફળ થવાની આશા રાખે છે. પાછલા ભવનો
(ચિત્રમાં ચીતરેલો) સ્નેહસંબંધ જો હજીયે રહેવાનો
હોય તો એનું જીવન ટકાવવા માટે એને તમારો હાથ
આપો. આ સંદેશો મારે તમને આપવાનો છે. સંદે-
શાનો મર્મ તો (એના લખેલા) આ પત્રમાં તમે જોશો.
આ શબ્દો સાંભળી એનાં મોં ઉપર તો આંસુનો
પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો અને એનું આખું શરીર થરથરવા
લાગ્યું. આમ એણે પોતાનો સ્નેહ તો દેખાડી આપ્યો,
પણ તરત કંઈ ઉત્તર દઈ શક્યા નહિ. કારણ કે ડુસકા-
માંથી એનો સ્વર નિકળી શક્યો નહિ. નિરાશાને દાખી
દેવાને જે ચિત્ર એણે આંક્યું હતું, તે પાછું આંસુથી
ફરી પલળી ગયું. કંઈક શાન્ત થઈને એણે પત્ર લીધો
અને જેમ જેમ એ પત્ર તે ધીમે ધીમે વાંચતો ગયો
તેમ તેમ એની આંખો રમવા લાગી. પત્રનો (ચતુર
વાક્યોએ લખેલો) ભાવ તરત સમજી ગયો. એટલે એ
સારી રીતે શાંતિ પામ્યો અને દઢ, સ્પષ્ટ, રણકતે શબ્દો
બોલ્યો: ‘વિસ્તાર કરવાનું કારણ નથી. મારી શી દશા
છે તે ટૂંકામાં જ સાંભળ. જો તું આવી ન હોત તો
હું જીવી શકત નહિ. ઠીક પળે તું આવી પહોંચી છે ને
હવે અને આશા પડે છે કે પ્રિયાને મળવાને કારણે
જીવનમાં રસ આવશે. વળી તારા આવવાથી, કામંદેવ
પોતાના બાણથી ઊંડા ને ઊંડા ઘા કર્યે જાય
છે તેની સામે રક્ષણ કરવાનું બળ હું પામ્યો.

છું. ત્યાર પછી, તારાં ચિત્રે કરીને એને પાછલો ભવ જે
 યાદ આવેલો તેની સૌ કથા મને કહી બતાવી અને તે
 મને જે કહેલી એને રજેરજ મળતી આવી. બાગના
 તળાવ પાસે ફરતાં ચક્રવાકને જોઈને તને તારો પાછલો
 ભવ જે સાંભરી આવેલો તે કથા મેં પણ તેને વિગત-
 વાર કહી સંભળાવી. 'એણે કહ્યું: અરેરે. (તારી સખીનાં)
 ચિત્રો જોઈને ત્યાં ને ત્યાં જ મારા હૈયામાં (વિભોગના)
 દુઃખનો કાંટો ઊંડો સુધી પેશી ગયો. જેટલો અમારો
 સ્નેહ એકવાર ઊંડો હતો તેટલો જ ઊંડો એ કાંટો પેઠો.
 ઉત્સવ પૂરો થતાં જેમ વાવટો જમીન ઉપર પડી જાય
 તેમ ઘેર જઈને હું પથારી ઉપર પડ્યો; ચારે બાજુ
 મારા મિત્રો વિંટાઈ વળ્યા ને એ જ સ્થિતિમાં બાકીની
 રાત મેં ગાળી. કિનારા ઉપર આવી પડેલી માછલી જેમ
 તરફડે તેમ હું સ્નેહ-દર્દે પીડાતો અને અસહાય નિરા-
 શાએ હાંફતો પથારીમાં પડી રહ્યો. હું આકાશ સામે
 તાકી રહેતો, આંખને અણસારે ઉત્તર આપતો, વળી
 હસતો અને ગાતો અને વળી પાછો રોઈ પડતો. મારા
 મિત્રો મારું સ્નેહદર્દ પારખી ગયા અને એમણે શરમ
 છોડીને મારી માતાને વાત ઉઘાડી પાડી કહ્યું કે-જો તમે
 તમારા (પુત્ર) પદ્મદેવને માટે નગરશેઠની દીકરી તરંગવ-
 તીનું માથું નહિ કરો તો એ મરી જશે. મારી માતાએ
 આ વાત મારા પિતાને કરી. તે તુરત જ નગરશેઠને
 ત્યાં ગયા પણ નગરશેઠે એમનું માથું તરછોડી કાઢ્યું.
 આથી મારાં માબાપે શાન્ત કરવાને પાંધરું મને કહ્યું:
 'તું કહે તેની સાથે તને પરણાવીએ. માત્ર એની વાત

છોડ.' આ વાત સાંભળીને હું એમને પગે પડ્યો. નમ્રતાપૂર્વક હાથ જોડયા અને જમીને કપાળ અડાડયું; પછી સભ્યતાપૂર્વક બોલ્યો કે, 'જેમ તમે કહેશો તેમ કરવા તૈયાર છું, એનામાં એવું શું વધારે છે ?' આથી મારાં માથાપ શાન્ત થયા અને એમની ચિન્તા ટળી. પણ મેં તો આપઘાત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, કારણ કે મળવાની મારી બધી આશાઓ ભાંગી પડી હતી અને દિવસે મારી યોજનાનો અમલ કરતાં વખતે લોકો મને અટકાવે એ બીકથી રાતે બધાં બાંધી બંધ ત્યારે આપઘાત કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. જીવવાની તૃણાથી છૂટો થઈને અને મરવાને માટે તૈયાર થઈને આ બધા સંકલ્પવિકલ્પ કરતો હતો, એવામાં જ તું આ સંદેશો લઈ આવી. એથી મારા હૃદયમાં ઉત્સવ થયો ને મારા જીવનમાં અમૃત રેડામું પણ તારી સખીનો શોકલર્યો કાગળ વાંચતાં મારી આંખોમાંથી આંસુ નિકળી પડશે ને મને બહુ દુઃખ થશે. તારી સખીને મારા તરફથી આટલું કહેજે: 'જેને મરતાં તું સતી થઈ અને જેને તેં આટલે મૂલ્યે ખરીદી લીધો છે તે તારો દાસ થવાનું સ્વીકારે છે. તારાં ચિત્રથી એને સૌ વાતો સાંભરી આવી છે અને જ્યાં સુધી તું એની થઈ નથી ત્યાં સુધી એ દુઃખિયો છે. એમ છતાંયે તારા સંબંધની અને સ્નેહ-પ્રમાણની આશાએ એને આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો છે- અને એ આશાએ કરીને એ સુખિયો છે.' આ સંદેશો આપ્યા પછી પણ એ મહાનુભાવે તારા સ્નેહની આશાઓ ઉપર બહુ સ્નેહવાતો કરીને મને બહુવાર ઉભી રાખી

ને છેવટે—ના છૂટકે—રજા આપી. પણ પછી મહેલમાંથી બહાર નિકળતાં મને તો જાણે આકાશ પાતાળ એક થઈ ગયાં. ખરેખર (તારા પિતાનો) નગરશેઠનો મહેલ બાદ કરતાં (આખા રાજમાર્ગ ઉપર) એવો બીજો એકે મહેલ નથી. હજી એ એ લબ્યતા, એ શોભા, એ આદર-માન મારી આંખો આગળ તરી આવે છે અને તારા પ્રિયની અતુલ સુંદરતા પણ જળકી આવે છે. હવે એણે લખી આપેલો ઉત્તર તને આંખું, એમાં એણે રનેહ અને આશાઓની ધારાઓ પ્રગટાવી છે.” (તરંગવતી હવે સાધ્વીરૂપે પોતાની કથા આગળ ચલાવે છે.) “જે પત્ર-રૂપે મારા પ્રિય મારી પાસે આવ્યા હતા, તે પત્ર મેં લીધો. ને તેની ઉપરની મહેરને ઊંડે શ્વાસે ચુંબન કર્યું. હજી તો મારી આંખો એ મહેર ઉપર હતી અને કાનમાં મારી સખીના શબ્દો ઉતરતા હતા, તેવામાં જ ચંપાની પાંખડીઓ ઉઘડતાં જેમ અંદરની તંતુગણ બહાર નિકળી આવે એમ મારા હૃદયમાં આનંદનો કુવારો છૂલ્યો. તરત જ મેં મહેર તોડી અને વાંચવાને આતુર થઈ કાગળ ફેાડ્યો. મારા પોતાના મૃત્યુ સિવાયની બીજી બધી અમારા પાછલા લવની કથાનું એમણે સંપૂર્ણ અને ચમત્કારિક વર્ણન કર્યું હતું. જ્યાં સુધી અમે સાથે હતાં ત્યાં સુધીનું બરાબર ચોક્કસ વર્ણન હતું અને મારા મરણની કથા તો એ જાણતા ન હતા. આનંદથી ઉછળતે હૃદયે એમણે મોકલેલો એ પત્ર મેં વાંચવા માંડ્યો. જે લાગણી મને થઈ હતી એ એમને પણ થઈ હતી અને તે એમણે સુંદર શબ્દોમાં

વર્ણવી હતી. વાંચતાં એમનો સ્નેહ મને સ્પષ્ટ થયો. કાગળમાં આમ હતું. ‘મારા હૃદયની સ્નેહપાત્રી તરંગવતી બેગ આ સ્નેહસંદેશ છે. જેનું મુખ કમળસમુ છે અને જેનું આખું અંગ અનંગને બાણે કરીને આટલી તીવ્ર વેદના સહે છે એવી જીવતીનું મંગળ અને કુશળ હો ! (વિબેગમાં પણ) આપણને સ્નેહ કરી જેણે બાંધી રાખ્યા છે એવા કામદેવની કૃપાવડે હું કુશળ છું. માત્ર અનંગનું બાણ મને ચોંટ્યું છે એટલે જ્યાં સુધી તું મારાથી દૂર છે ત્યાં સુધી મારું અંગ ઢીલું ને નબળું પડતું જશે. આ સાજતાજના સામાન્ય સમાચાર પછી, કમળપત્રના જેવી સુંદર આંખોવાળી હે પ્રિયે, બીજી વાત હવે કહું : આપણા એક વખતના સ્નેહાનંદને યાદ કરતાં આજે પણ તારે માટેની કામનામાં હું ડુબી બેઠો છું; મારા મિત્રો અને સંબંધીઓની મદદથી હું નગરશેત્રનું મન મનાવી લઉં, ત્યાં સુધી તું ધીરજ ધર. પિતાની ઈચ્છા થાય ત્યાં સુધી ધીરજ ધર. આ પત્ર વાંચીને મને લાગ્યું કે મારા પ્રિય (જે કે એમણે અમારા અંતર્જીવનનું યથાસ્થિત વર્ણન કર્યું હતું, તે પણ મને ધીરજ ધરવાનું કહેલું હોવાથી) સ્નેહમાં ઠંડા પડી ગયા છે. આથી મારા ઉત્સાહ સાથે ઉત્કંઠા પણ બાગી ગઈ. હું ઢીલી થઈને બેસી ગઈ અને બાંગ ઉપર કોણી ટેકવી તથા હાથ ઉપર મોં ટેકવી બાવરાની પેઠે તાકી બેઠી રહી. મારી સખી મને સહ્યતાથી સમજાવવા લાગી ને દિલાસો આપવા લાગી. એ બોલી : ‘પણ મારી સખી, તારી લાંબા કાળની કામના સફળ થવાના અને તમારો સ્નેહસંબંધ બંધાવાના સમાચાર જે પત્ર આપે છે તે જ

પત્રથી તારો શોકજંતુ તારા પ્રિયના વચનામૃતથી મરી જઈ મીઠો થઈ જવો જોઈએ. તેથી નિરાશ થતી ના. થોડા જ સમયમાં તમે એક બીજાને લેટી શકશો.” મેં ઉત્તર દીધો: “સાંભળ? હું શાથી એટલી બધી નિરાશ થઈ ગઈ તો મને લાગે છે કે દૂર રહેવાથી સ્નેહ ઠંડો પડી જાય છે, કારણ કે એથી અમારા સંબંધનો આધાર ભવિષ્ય ઉપર લટકતો રહે છે.” હાથ જોડીને ફરી સખી બોલી: “સખી તું નક્કી જાણજે કે, વીરપુરૂષો પોતાનું સાધ્ય સાધવાને કંઈક યોજના અને વ્યવસ્થા રચે છે. સાચાં સાધનને અભાવે જેનો તેનો ઉપયોગ કરી લેવો એ સાડું નથી. ઉતાવળમાં વગર વિચારે સાચાં સાધન વિના કંઈ કામ કોઈ ઉપાડે તો એ સફળ થાય તો ય પારણામ કડવાં આવે. સારાં સાધનનો ઉપયોગ કર્યા છતાં ખાણસ ધાર્યું ના ઉતારી શકે તોય એનો દોષ કોઈ કાઢે નહિ. માટે વીરપુરૂષો, કામના બાણથી ગમે એટલા પીડાય તો પણ કુમાર્ગે જઈને પોતાના કુળને ડાઘ દઈ બેસે નહિ.”

૭. પલાયન.

આમ મારી સખી સાથે વાત કરતાં કરતાં પદ્મનો ખીલાવનારો જે સૂર્ય તે આથમી ગયો, એનું મને લાન રહ્યું નહિ. ઉતાવળે ઉતાવળે મેં નાહી લીધું ને સખી સાથે કંઈક ખાઈ લીધું. પછી એને લઈને અગાશીમાં ગઈ અને સુંદર આસન ઉપર બેસીને એની સાથે મારા પ્રિય વિષેની વાતો મોડા સુધી કરી. જેમ જેમ મોડું થતું હતું તેમ તેમ અંદરની અશાન્તિ વધતી જતી હતી અને તે અસહ્ય થતી

જતી હતી. સ્નેહને બળે હું એટલી બધી પીડાવા લાગી કે મારું જીવન ટકાવી રાખવાને ખાતર મારી સખીને (સારસીકાને) મારે વિનંતિ કરવી પડી. (હું બોલી-): “કુમુદને ખીલાવનારો ચંદ્ર જેમ જેમ ઉપર આવે છે તેમ તેમ એ વૈશ્યને (શેઠના દીકરાને) મળવાની મારી ઉત્કંઠા બહુ જ વધતી જાય છે અને જેમ પવનને બળે બસ્તીના મોં આગળનું પાણી ઉડી જાય છે એમ એ ઉત્કંઠાને બળે મારા હૃદયમાંથી તારી મીઠી વાણી પણ ઉડી જાય છે-ટકતી નથી. અરે મારો જીવ એમની પાછળ તલસે છે ! અત્યારે જ મને એમને ઘેર લઈ જા ! એકવાર એ મારા પતિ હતા. સ્નેહની વેરી ઉપર હું મારી લાજ હોમી દઈશ.” મારી સખીએ મને સમજાવવા કહ્યું: “તારે તારા કુળની લાજ રાખવી જોઈએ. આવું કશું સાહસ કરતા ના ! તારે એને કલંક ન લગાડવું જોઈએ. એ તારો થયો છે, તું એની થઈ છે. તારે મુશ્કેલી વહોરી લેવી જોઈએ નહિ. તારાં માઆપ જરૂર તારી વાત માનશે.” આપણે સ્ત્રીઓ ઘણીવાર આવેશથી ખેંચાઈ જઈએ છીએ. મને પણ એમ જ થયું આવેશનો માર્યો મારો સૌ વિવેક ચાલ્યો ગયો. સ્નેહથી કેવળ બાવરી બની હું બોલી:-“માણસે બધાં જોખમ ખેડવા તૈયાર થવું જોઈએ. જે માણસ સાહસ ખેડતાં, તેમાં આવી પડનારાં વિઘ્નોથી ડરતો નથી તે જગતમાં વિજય પામે છે. એકવાર કામ શરૂ કર્યું કે પછી તે ગમે તેવું આકર્ષ હોય તોય સહેલું થઈ જાય છે. આટલી ઉત્કંઠા પછી જો તું મને મારા પ્રિય પાસે

નહિ લઈ જાય તો સ્નેહને બાણે પીડાઈને તારી નજર
આગળ જ મને મરી જાયેલી તું જાશે. વખત જરા
યે ખોતી ના ! મને લઈ જા ! જો મને તારે મરેલી
જોવી ના હોય તો આ અપકૃત્ય પણ કર ! ” આવા
દબાણથી કરીને મારા જીવનને આનંદ આપવા માટે એ
મારી સાથે મારા પ્રિયને મહેલે આવવા કબૂલ થઈ.
(જેના ઉપર સ્નેહનું બાણ ચઢાવી શકાય એવું) કામ-
દેવનું ધનુષનું-કામને ઉશ્કેરવા-મારો શણગાર મેં આનંદે
ઝટપટ સજી લીધો. મારી આંખોમાં ભવ્ય તેજ આવ્યું,
કારણ કે એની સાથે મારા પ્રિયને ત્યાં જવા મારા પગ
તલપાપડ થઈ રહ્યાં હતાં અને હૈયું તો તોફાને ચઢીને
ક્યારનુંય ચાલતું થઈ ગયું હતું. પછી અમે ધ્રુજતે શરીરે
એક એકનો હાથ ઝાલી પાછલે બારણે થઈ મારા ભવ્ય
મહેલમાંથી બહાર નીકળી ગયાં. (અમારા નગર) કૌશા-
મ્બીને સ્વર્ગસમી શોભા આપનારા રાજમાર્ગે થઈને અમે
ફૂલમાળાના જેવા લાંબા ચૌટામાં ચાલ્યાં. પણ આ
સુંદર દેખાવ ઉપર મારી આંખ ચોંટે શી રીતે ? કારણ કે
મારા વિચાર તો મારા પ્રિયમાં જઈ ચોંટ્યા હતા ! આજે
મારા પ્રિયને જોઈ શકાશે એ જ વિચારો મારા મનમાં
ઘોળાતા હતા. એથી મને થાક પણ લાગ્યો નહિ. માણ-
સોની ભીડ તો હતી, તો ય અમે ઉતાવળે પગલે ચાલ્યાં
અને અનેક દુરકતો વેડીને પણ આખરે અમે સ્નેહમંદિર-
માં આવી પહોંચ્યા. સખીએ મને એ બતાવ્યા તે વેળાએ
એ પોતાના મિત્રોની વચ્ચે દરવાજા ઉપર બેઠા હતા અને

વીણા વગાડતા હતા. શરદ્યંદ્રની પેઠે સારી પ્રકાશ આપી રહ્યા હતા. વગર હાલ્યેચાલ્યે મેં તો એમને જોયા જ કર્યા, છતાંયે મારી આંખો એમને જોઈ ધરાઈ નહિ. વારંવાર એ તો આંસુથી ભરાઈ જતી. ચક્રવાકના ભવના મારા સ્વામીને જેમ જેમ જોયા કર્યા, તેમ તેમ એમને જોવાની મારી તૃણા અત્યારે વધતી ગઈ. માત્ર એમની જ નજર અમારા ઉપર પડવાને કારણે આનંદ પામીને અમે ત્યાં પાસે ઊભાં અને છતાં ય પાસે જઈ શકતા નહોતાં. એવામાં સારે નશીબે એમણે પોતાના મિત્રોને રજા આપી. “જાઓ હવે, શરદ્દરાત્રિમાં જઈને આનંદ કરો. હું હવે સૂઈ જઈશ.” એ લોક ગયા કે તરત જ એ મારી સખી (જેને એમણે ઓળખી લીધી હતી તે) તરફ જોઈ બોલ્યા : “આવ, જે ચિત્રો નગર-શેઠને ઘેર મૂક્યાં હતાં તે આપણે જોઈએ.” (આમ એ બોલતા હતા ત્યારે) હું મારા શણુગારને અને કપડાંને ડીકઠાક કર્યું જતી હતી ને મારે અભિમાની હૃદયે, કામ-દેવનેા જાણે અવતાર ન હોય એવા મારા પ્રિયને મન-માન્યા જોઈ રહી હતી. સખી સહ્યભાવે એમની પાસે ગઈ એટલે એ તુરત જ સહ્યભાવે ઉઠ્યા ને જે ખંડમાં હું શરમ ને ગભરાટની મારી સંતાઈ ઊભી હતી તે જ ખંડમાં (મારી સખીના દોરાયા) આવી ઊભા. થઈ એ આનંદભરી આંખોએ રનેહસુખ વદને બોલ્યા :

“તારી સખી, મારા જીવનસરોવરને પોષનારી, મને સુખ આપનારી સહચરી, મારા હૃદયની રાણી કુશળ તો છે ને ? જ્યારથી કામદેવના બાણથી હું ઘવાયો છું ને તેને

મળવા ઉત્સુક બન્યો છું ત્યારથી મને કશું ચેન પડતું નથી. ‘તમે શરદ્દરાત્રિમાં આનંદ કરો મારે હવે સૂઈ જવું છે’ એવું બહાતું કાઢીને મારા મિત્રોને મેં વિદાય કરી દીધા એ તો માત્ર મારી ચાલાકી જ હતી. (સાચી વાત તો એ હતી કે) તેમની સોબતમાંથી છૂટા પડી મારે ફાવે તેમ તમારે મહેલે જવું હતું અને ત્યાં એ ચિત્રો બેવાં હતાં. પણ તને જોતાંની સાથે જ મને થયેલા આનંદને લીધે મારા હૃદયનો શોક ઊડી ગયો છે. કહે, મારી પ્રિયા પાસેથી તું શો સંદેશો લઈ આવી છે ?”

ત્યારે મારી સખી બોલી: “કશો સંદેશો લાવી નથી, એ પોતે જ અહીં આવી છે.” વળી એ બોલી: “સખી છે તો બહુ ચે કુશળ, પણ એ એવી તો સ્નેહધેલી બની ગઈ છે કે તમારે હવે એનો હાથ ઝાલવો જ જોઈશે. સમુદ્રની નારી ગંજા જેમ સમુદ્રમાં વહી જાય છે તેમ સ્નેહ કરીને તણાતી તરંગવતી તમારી પાસે દોડી આવી છે.” (આ શબ્દો સાંભળીને) મારે તો આજે શરીરે પરસેવાનાં બિંદુઓ ચમકી ઊઠ્યાં, મારામાં કશું બળ રહ્યું નહિ. મારી આંખોમાં આનંદનાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. ગલરાત્રીને થરથરતી હું સભ્યતાએ મારા પ્રિયને પગે જઈ પડી, પણ તરત જ એમણે પોતે બળવાન ને સ્નેહભર્યે હાથે મને ઉઠાડી ઊભી કરી. એમણે મને બાથમાં ખીડી લીધી. એમની આંખોમાં પણ સ્નેહનાં આંસુ ભરાઈ ગયાં. પછી એ બોલ્યા: “મારા શોકને હજીનારી મારી સખી, તારું કલ્યાણ હો!” એમ બોલતાં એ પૂરા ખીલેલા કમળ જેવે આનંદભર્યે મુખે

મારી સામે એકીટસે જોઈ રહ્યા. એ સુખ જાણે કમળમા
 બેસનારી પણ કમળ વિનાની લક્ષ્મી હોય એવું મને
 જણાયું. શરમની મારી હતું તો એમની એમ જાણી રહી.
 આનંદના મોજાંમાં ડૂબતી અને કમળના પાન જેવા મારા
 કોમળ પગ ધરતી ઉપર આમતેમ ફેરવતી હતું ત્રાંસી
 આંખે એમના તરફ જોયા કરતી અને જ્યારે એ મારી
 આંખ સામે જોતાં ત્યારે પાછી નીચું જોઈ જતી. તેમના
 બધા હાવભાવમાં તેમનું સ્વરૂપ એવું તો મોહક અને
 સુંદર હતું કે મારા મોહનો પાર ન રહ્યો નહિ. મારા
 હૃદયની ભૂમિ ઉપર એમની દૃષ્ટિનો એવો સુખલયો
 વરસાદ ફેલાયો કે મારા આનંદના બીજ કુટી નિકળ્યાં.
 પછી એ બોલ્યા: “મારી કોમલાંગિ! આ સાહસ તું શું
 રીતે કરી શકી? તારા પિતાની મરજી સંપાદન કરતા
 સુધી રાહ જોવાનું મેં તને કહ્યું જ છે. તારો પિતા
 રાજદરબારનો કુપાપાત્ર છે, મહાજનનો અગ્રેસર છે, મિત્ર-
 મંડળમાં એમનો ભારવચ્છર આખા નગરમાં સૌથી વધારે
 છે. એમની ઇચ્છાને જો આ તારા આચરણથી આઘાત
 લાગશે તો એ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચલાવવાને બધા
 ઉપાયો ચોજી શકશે અને ક્રોધના માર્યા આખા કુટુંબ
 ઉપર વેર વાળશે, તેથી તને વિનંતિ કરું છું કે તારી
 ગેરહાજરી જણાઈ આવે તે પહેલાં તું ઘેર ચાલી જ.
 સીધે રસ્તે તને પ્રાપ્ત કરવાના હું બધા ઉપાય લઈશ.
 મારી પ્રિયા! આપણે આપણું મિલન ગમે તેટલું છુપું
 રાખવાનું કરીએ તો પણ તે તારા પિતાના જાણવામાં
 આવી જશે, કારણ કે ગમે તેટલું ગૂઢ કાર્ય પણ સાવધાન

મનુષ્યો જાણી શકે છે.” મારા સ્વામી મારી સાથે આ પ્રમાણે વાત કરે છે એ જ વખતે રાજમાર્ગે જતાં કોઈ પુરૂષના નીચે પ્રમાણેના ઉદ્દગારો સાંભળવામાં આવ્યા: પોતાની મેળે ચાલી આવેલી પ્રિયા, યોવન, અર્થ, રાજ-લક્ષ્મી, વર્ષા સમય, જ્યોત્સ્ના અને ચતુર સ્નેહીઓના આનંદનો ઉપલોગ જે કરી શકતા નથી તે જાતે ઘેર ચાલી આવેલી લક્ષ્મીની કિંમત જાણતો નથી. “જિવિતના સર્વસ્વ સમાન રમ્ય પ્રિયાને પ્રાપ્ત કરીને જે છોડી દે છે તે મનુષ્ય સફળ કામનાવાળો થતો નથી.” એ ઉદ્દગારના ભાવાર્થથી પ્રેરાઈને વળી મારા પ્રિયે મને કહ્યું: “જો આપણે પરદેશમાં ચાલ્યાં જઈએ, તો જ વિદ્વન ને શંકાથી મુક્ત થઈને આનંદે રહી શકીએ.” ત્યારે મેં રડતે હૃદયે ઉત્તર આપ્યો: “હા ! મારા પ્રિય ! હવે મારાથી ઘેર જવાય એમ નથી, હું તો તમે જ્યાં જશો ત્યાં તમારી પાછળ આવીશ.” (હું એમના વિચારોને અનુસરી શકું એટલા માટે) અનેક તરેહથી એમણે મને ઉત્તેજન આપ્યું અને હું પાકા ઠરાવ ઉપર આવી એટલે એ બોલ્યા: “ઠીક ત્યારે, આપણે નાસી જઈએ ! હું હવે મુસાફરીની તૈયારી કરી લઉં.” માર્ગમાં જરૂર પડે એવી ચીજો એકઠી કરવાને એ મહેલની અંદરના ભાગમાં ગયા, એટલે મારા દરદાગીના લઈ આવવાને મેં મારી સખીને ઘેર મોકલી. એ દોડતી ગઈ; પણ એટલામાં તો મારા પ્રિય હાથમાં કોથળી લઈને આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા: “ચાલ મારી પત્નિની ! વખત વહ્યો જાય છે. નગરશેઠ જાણી જાય તે પહેલાં આપણે નાસી

જવું જોઈએ.” મેં ગભરાઈને ઉત્તર આપ્યો: ‘મારા દાગીના લેવા મેં મારી સખીને ઘેર મોકલી છે, એ આવે એની આપણે વાટ જોઈએ.’ એમણે ઉત્તર આપ્યો: “અર્થશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે દૂતી એ પરિભવ-તિરસ્કાર કરાવનારી છે, એ કાર્યની સાધક નથી પણ ખરી રીતે બાધક છે. ખરેખરી ગુપ્ત વાતથી દૂતીને સદા દૂર જ રાખવી જોઈએ. એ જલદી જ ફસાવી દે છે, કારણ કે બૈરીઓથી કશું છાનું રાખી શકાતું નથી. વળી જો સાથે દરદાગીના લીધા, તો તો એથીયે વધારે ફસાઈ પડવાનો ભય. વળી એના આવવાથી આપણને માર્ગ કાપતાં અડચણ પડશે અને આપણી શાન્તિનો ભંગ થશે, માટે એને તો આપણે છોડી દઈએ! અને હવે વખત ખોવો જોઈતો નથી. હીરા, ઝવેરાત અને એવું એવું સૌ કીંમતી મેં લઈ લીધું છે. જેની આપણને જરૂર પડશે તે એનાથી ખરીદી લેવાશે માટે આવ હવે, આપણે ચાલતા થઈ જઈએ.” એ સાંભળીને હું તેમ કરવા તૈયાર થઈ ને સારસિકાની વાટ જોયા વિના જ અમે તો રસ્તે પડ્યાં. નગરનાં દરવાજા આખી રાત ઉઘાડાં રહે છે તેથી અમે બહાર નિકળી ગયાં અને જમુનાને કિનારે જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં અમે એક મછવો ખોળી કાઢ્યો. એને એક ખીલા સાથે બાંધેલો હતો અને (સુલાગ્યે) એની અંદર પાણી પેસતું નહોતું. અમે એને છોડી લીધો ને બન્ને જણ અટપટ અંદર ચઢી ગયાં. મારા પ્રિયે હાથમાંથી કોથળી અંદર મૂકી દીધી ને હલેસું માર્યું. ત્યાર પછી નદીમાં રહેતા કાલીયનાગની અને ખુદ નદીની પણ, નમસ્કાર કરીને, સ્તુતિ કરી. પછી સમુદ્રને મળવા જતી નદીમાં અમે

અમારી હોડી હંકારી.

પણ અમારા જમણા હાથ તરફ શિયાળવાં રખડતાં હતાં તે અકાળે બોલવા લાગ્યા. પશુઓમાં સૌથી લુચ્ચાં એ શિયાળવાંનો અવાજ અમને સંભળાવા લાગ્યો. ભેરથી વગાડાતા શંખ જેવો બેસુરો એમનો અવાજ હતો. તરત જ મારા પ્રિયે મછવો અટકાવ્યો અને મને કહ્યું: “શુકન મળે ત્યાં સુધી આપણે ઊભાં રહીએ, કારણ કે ડાબી બાજુથી નીકળીને જો શિયાળ જમણી બાજુએ જાય તેમજ પાછળ જાય અથવા પાછળ આવે તો અપશુકન થાય. જીવને કશું જોખમ થવાનું નથી, કશું વિઘ્ન આવવાનું નથી એવી આપણે ખાતરી કરી લેવી જોઈએ.” એમ બોલ્યા પછી (અટકાવી રાખેલા મછવા ઉપરના) મોજાંના મારાથી ડરીને ફરીથી મછવો નદીમાં હંકારવા માંડ્યો. હલેસાંને ભેરે મછવો ચાલ્યો ને વળી મોજાંને પ્રવાહ ખૂબ ઉતાવળો ચાલ્યો, અને આમ અમે મછવામાં બેસી ઘણી ઉતાવળે આગળ ચાલ્યાં. દૂરના કિનારા ઉપર નવાં નવાં ઝાડ દેખાતાં ને પાછળ અદૃશ્ય થઈ જતાં. પવનનો સુસવાટ અને પંખીઓનો કિલકિલાટ અત્યારે ખંધ થઈ ગયો હતો અને તેથી જમુના શાન્તિની પ્રતિજ્ઞા પાળતી હોય એવી દેખાતી હતી. તે વખતે મારા પ્રિયે, ભય ગયો છે અને ચિંતા જેવું કશું નથી, એમ જાણીને હૃદયને આનંદ આપનારી વાતો કરવા માંડી અને બોલ્યા: “આટલા લાંબા વિભેગ પછી આપણે પાછાં એકબીજાને આમ ભેટી શક્યાં એ આપણું કેવું સદ્ભાગ્ય ! તેં આપણું સંભેગ ધૃમ્મયો ન હોત, એ ચિત્રો ચિતર્યાં ન હોત,

તો આપણે એક બીજને મળી શક્યાં ન હોત; કારણ કે (પાછલા ભવ પછી) આપણાં રૂપ તો બદલાઈ ગયાં હતાં. મારી પ્રિયા ! (ખરેખર) તેં ચિત્રો ચિતરીને મારા પ્રત્યેની મોટામાં મોટી જીવન-સેવા સિદ્ધ કરી છે. ” આવું આવું મારા કાનને ને હૃદયને સુખ આપનારું એ બહુ બોલ્યા. હું એનો કશો ઉત્તર વાળી શકી નહિ. હું તો માત્ર શરમની મારી મોં નીચું રાખીને, ત્રાંસી નજરે એમના તરફ જોઈ જ રહી. ગળામાંથી અવાજ નિકળ્યો જ નહિ. સ્નેહની આશાએ સફળ થતી જોઈને સ્નેહભર્યું હૈયું ફૂદવા લાગ્યું. (અંતે) મારા મુખના ભાવ ખુલ્લા કરવાને, મારા પગનો અંગૂઠો મઘવાને પાટીએ ઘસતી ઘસતી હું બોલીઃ—“ અહા પ્રિય ! તમે જાણે મારા પ્રાણ છો. તમારી સાથે સુખદુઃખ ભોગવવાને મારા અંતરની પ્રેરણાથી મેં આપ સાથે પાસા નાખ્યા છે. મારું ગમે તે કરો; માત્ર એટલું માગું છું કે વિષમ સ્થિતિમાં આવી પડતાં પણ મને એકલી મૂકી જશો ના. ગમે તે થતાં પણ હું તો તમારી સાથે સ્નેહે બંધાઈ રહીશ. જો તમે મને ખાવાનું બંધ કરશો તો મારાથી ભૂખે રહેવાશે, પણ જો મારા હૃદયનું ખાવાનું બંધ કરી દેશો, તો તમારા વિના મારાથી રહી શકાશે નહિ. ” માનવહૃદયની અચળતા દેખાડનારા મારા આ શબ્દો સાંભળીને એમણે ઉત્તર આપ્યો. “ અહા મારી બહાલી, તું એવી કશી ચિંતા કરતી ના. તને એવું કશું નહિ થવા દઉં. આપણે શરદ્રતુની ઉતાવળી નદીમાં અનુકૂળ પવનને બળે વિના મુશ્કેલીએ આગળ ચાલીએ

છીએ અને સુંદર કાકન્દી નગરી પાસે આવતા જઈએ છીએ. પેલા એના સફેદ મહેલો દેખાય, ત્યાં મારા ફાઈ રહે છે. એમના મહેલમાં આપણને આવકાર મળશે અને સ્વર્ગમાં જેમ અપ્સરા તેમ ત્યાં તું ચિંતામુક્ત થઈ સુખમાં રહી શકશે. તું મારા સુખની વધારનારી અને દુઃખની હરનારી છે. તું મારા જીવનનું સર્વસ્વ છે ને મારા વંશની રાખનારી છે.” એવું કહીને અમારા ચક્રવાકના લવને સંભારતા એમણે મને આલિંગન દીધું. ઉનાળામાં(સૂરજથી) તપેલી ભોંયને વરસાદના સ્પર્શથી જેવી આનંદની લાગણી થાય એવી આનંદની લાગણી મેં મારા પ્રિયના સ્પર્શથી અનુભવી. ત્યાર પછી ગાન્ધર્વલોકો જેમ ફરે છે એમ, માનવલોગને શિખરે પહોંચાડનાર ગાન્ધર્વવિવાહે અમે પરસ્પર બંધાયાં. દેવોની પ્રાર્થના કર્યા પછી તરત જ (જેમ વ્યવહારકિ લગ્ન પ્રસંગે થાય છે એમ) મારો હાથ આલવાને બદલે મારા સ્વામીએ મારી જુવાનીની કળી ચુંટી લીધી. પરસ્પર ધરાતા સુધી દાંપત્ય વિલાસનો આનંદોપલોગ કરી લીધો. એટલીવારમાં અમારો મછવો અમને લઈને (અમારી ઈચ્છા હતી તે પ્રમાણે, જમુના-માંથી નીકળીને) ગંગામાં આવી પહોંચ્યો. એક વાર જેમ પૂર્વલવમાં આ નદી ઉપર અમારી ચક્રવાકની જોડી તરતી હતી તેમ આજે સ્નેહી યુગલની જોડી તરવા લાગી. રાત્રિ ચાલી ગઈ. લલાટમાં જેને ચંદ્ર છે, ચંદ્રિકા જેનાં સુંદર સફેદ વસ્ત્ર છે અને તારા જેના લવ્ય અલંકાર છે એવી એ જુવાન રાત્રિ-નારી સરી ગઈ. પૃથ્વીના જળદર્પણ ઉપર ચંદ્ર હવે તો માત્ર હંસની પેઠે તરવા લાગ્યો. જેને રાત્રિના

ચાર પહેરેગીરે અત્યારસુધી પકડી રાખ્યો હતો તે હવે ઉપર આખો ને નીચે માત્ર અંખો દેખાવા લાગ્યો. મળ-સ્કામાં પંખીના સૌ ટોળાં જાગી ઊઠ્યાં. તેમનાં ગાનથી ને સાદથી જાણે નદી સાથે એ સંબંધ જોડતાં હોય એવું દેખાતું હતું. અંધારાનો શત્રુ સૂર્ય, માનવીઓની દિન-ચર્યાને માટે પ્રકાશતો ગગનદીવો પ્રગટ્યો હોય એમ ઊગ્યો.

ગંગાના વહેતા પાણી ઉપર કેટલાક વખત સુધી એમ સુખે વહ્યા પછી મારા પ્રિય બોલ્યા: “ પ્રિયે નિતાંબિનિ! સૂર્ય ઊગ્યો છે એટલે હવે દાતણ કરવાની વેળા થઈ છે, તેથી જમણા હાથ ઉપર શંખલા જેવી સફેદ રેતીથી ચળકતો જે કાંઠો દેખાય છે ત્યાં આપણે ઉતરીએ.” ત્યાં આગળ પહોંચીને મછવો લાંગર્યો અને નીચે ઉતર્યાં. જ્યાં હજી કોઈ માનવીનો સંચાર થયો નહોતો એવા રેતીના કાંઠા ઉપર અમે ફરવા લાગ્યાં, પણ સામે દેખાતી સુંદર જગ્યા હજી તો અમે પૂરી જોઈ પણ નહોતી તેવામાં જ્યાં લયની શંકા સુદ્ધાં ન આવે એવી તે જગ્યામાંથી, એકાએક લૂંટારા દેખાયા. કાંઠા ઉપરના અંખરામાંથી એ બહાર નિકળી આવ્યા અને જમરાજના લયંકર દ્વેતો જેવા દેખાતા એ અમારી તરફ ધસ્યા. લયથી હું તો ચીસ પાડી ઊઠી ને “હવે આ સંકટમાં શું કરીશું?” એમ મારા સ્વામીને પૂછવા લાગી. એ બોલ્યા: “ ડરતી ના! હમણાં જ તને ખબર પડશે કે મારી લાકડીના અપાટાથી એમને કેવા હાંકી કાઢું છું. તને મારી જીવનનોકા બનાવવાના મનોરથમાં હું એવો તો મુબ્બ થઈ ગયો હતો કે ઘેરથી હથિયાર લેવાનું પણ જૂલો ગયો. સ્નેહ આનંદો-

તસવને માટે બધા પ્રકારના ઝવેરાત માત્ર લીધાં, પણ સ્નેહ સાહસને અંગે જે સંકટમાં રહેલું છે તેનો તો વિચારે પણ આવ્યો નહિ. છતાંયે તું શાન્તિ રાખ! બળવાન હશે તે યુધ્ધમાં જીતશે. આ જંગલી ચોર મને ઓળખતાં નથી અને એમણે હજી મારો હાથ જોયો નથી. એથી જ એ આટલી હિંમત કરી શક્યા છે. એક જણને હું નીચે પાડી દઈશ અને એનાં હૃદયાર લઈ બીજાઓની પાછળ પડીશ. પરિણામ અનિષ્ટ જ આવશે તો તને લૂંટાતી દેખવા કરતાં મારું શૌર્ષ સમાપ્ત કરી દઈશ કારણ કે તારાં કપડાં ને ઘરેણાં કાઢી લેવાને લૂંટારા તને બાંધે એ તો મારાથી કદી જોયું જાય નહિ. મારે માટે તું પાછલા ભવમાં સતી થઈ હતી અને મારે માટે આ ભવમાં પરદેશમાં નીકળી પડી છે ત્યારે મારામાં જ્યાં સુધી પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તને ખચાવવાને માટે મારાથી બને એટલું બળ વાપર્યા વિના શી રીતે રહેવાય? મને જવા દે અને લૂંટારાની સાથે યુધ્ધમાં ઉતરતાં મને અટકાવ નહિ. હવે તો જીતવું કે મરવું! ” આ શબ્દો સાંભળીને હું પ્રિયને પગે પડીને બોલી: “મારા નાથ, મને અનાથ કરીને એકલી મૂકી જતા ના. તમારે યુધ્ધે ચડવું જ હોય તો મારો જીવ લઉં ત્યાં સુધી બિભા રહો, કારણ કે લૂંટારાના હાથમાં તમને પડ્યા મારાથી જોવાશે નહિ. લૂંટારાને હાથે પડ્યા છો એવું જોવાને જીવવું એના કરતાં તો આશાભેર મરવું ભલું: અરેરે મારા પ્રિય! આખરે તમે મારા થયા તો ખરા, પણ એટલામાં તો આ જંગા કાંઠે જ, જાણે માત્ર ચંચળ સ્વપ્ન જ હોય એમ, તમે ચાલી જવા બેઠા! આવતા ભવમાં આપણે એકબીજાને

મળશું કે નહિ એ તો બીજી વાત છે પણ અત્યારે તો હું જીવું છું ત્યાં સુધી મારી પાસે રહો ! આપણે એક બીજાથી વિખૂટા પડીએ નહિ, બાકી બીજું તો થવાનું હોય તે થાય ! કારણ કે બીજા બધાને આપણે ભુલાવી શકીશું, પણ આપણાં કર્મના ફળને ભુલાવી શકીશું નહિ.” આ પ્રમાણે કલ્પાન્ત કરીને મેં મારા સ્વામીને યુધ્ધે ચઢતા વાર્યા. લૂંટારાઓને મેં રડી પડી, હાથ બેડી, કાલાવાલા કરીને કહ્યું : “મરજીમાં આવે એમ મારાં અંગ ઉપરથી ઘરેણાં છિતારી લ્યો પણ અમારા સ્નેહની ખાતર મારા સ્વામીને મારવો નહિ એટલું માગી લઉં છું.” પછી અમને લૂંટારાએ પકડ્યાં. એક પાંખ કપાઈ ગઈ છે જેની એવું પંખી જેમ ઊડી શકે નહિ તેમ અમારાથી પણ નાશી જવાય એમ નહોતું. થોડાક લૂંટારાએ એટલામાં જઈને મછવો અને (તેમાં મૂકેલી) કોથળી પણ કાઢી કરી લીધી. બીજા મને દૂર લઈ ચાલ્યા તેથી મેં ચીસો પાડવા માંડી. કેટલાકે મારા સ્વામીને પકડ્યા પણ વાદીના શબ્દથી ઝેરી સાપ જેમ ઠંડો પડી જાય તેમ મારા શબ્દથી એ (યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છા છતાં) ઠંડા રહ્યા. અમને બંનેને અને ઝવેરાતની કોથળીને લૂંટારા ગંગાના કિનારા ઉપર લઈ ગયા. મારા શરીર ઉપરથી બધાં ઘરેણાં તો ઉતારી લીધાં, પણ અમને બેને જરાય જીદાં કર્યાં નહિ, છતાં વેંઝીનાં જેમ ફૂલ ચુંટી લેવાય તેમ મારાં બધાં ઘરેણાં ઉતારી લેવાતાં બેઈને મારા સ્વામી રોવા લાગ્યા. હું પણ રોવા લાગી, કારણ કે મારા સ્વામી લૂંટાયેલા બાંડાર જેવા દેખાતા હતા. મારી ચીસો બહુ કારમી થતાં, એ

ભયંકર લૂંટારાઓએ મને ધમકાવીને કહ્યું : “ તારી ખૂંમો બંધ કર ! નહિ તો તારા ધણીને મારી નાંખીશું. ” એથી હું દબાઈ ગઈ ને મારા સ્વામીનો જીવ બચાવવાની ચિંતા કરવા લાગી અને માત્ર ધીમે ધીમે છાનાં ડુસ્કા ખાવા લાગી. જો કે આંસુ તો મારી છાતી સુધી દડી પડતાં હતાં, તો ય મારું રોવું તો હોઠ આગળ જ અટકી પડતું. અમારા ઝવેરાતની કોથળી લૂંટારાના સરદારે જોઈ ત્યારે એ મલકાઈને બોલ્યો “ ઠીક શિકાર મળ્યો છે ! ” એક જણ બોલ્યો : “ આખો મહેલ આપણે શોધી વળ્યા હોત, તો ય આટલું તો ન મળ્યું હોત. ” બીજો બોલ્યો : “ જુગારમાં માણસનું ભાગ્ય ગમે એટલું ખુલે અને વર્ષોનાં વર્ષો સુધી રમે તો ય આટલું તો ભેગું ના થાય. આપણી ઝેરીઓને આ બધું આપીશું ત્યારે એ શું કહેશે ? ” આવી વાતો કરતા કરતા એ લૂંટારા (અમને લઈને) કિનારો છોડી વિન્ધ્યાચળની દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલતા થયા.

પર્વતની ઊંડી સુંદર ખોમાં લૂંટારાઓની ગુફા હતી. ત્યાં અમને બંનેને એક વેલા વડે એકઠા ખાંધીને લઈ ગયા. કેટલાક લોક બહાર ઊભા રહીને પાણીની ભિક્ષા માગતા હતા, કારણ કે ગુફાની અંદર પાણી ખૂબ હતું. ગુફાનો દરવાજો બહુ મજબૂત હતો અને તલવારો, ભાલાં અને એવાં બીજાં હથિયારોવાળા લૂંટારા અંદર જનાર અને અંદરથી નિકળનાર ઉપર સખત ચોકી રાખતા હતા. દોલ, કરતાલ, શંખ અને એવાં બીજાં વાદ્યોથી તેમજ ગાન, હાસ્ય, નાચ અને ખૂંમો તથા ચીસોથી થતા કોલાહલે કરીને આખી ગુફા

ગાજી રહી હતી. અંદર પેસતાં જ અનેક વાવટા ઉપરથી અમે પારખી લીધું કે આ તો કાળીનું મંદિર છે અને તેના બળિનો ઉત્સવ ચાલે છે. દેવીને (નિયમ પ્રમાણે) નમસ્કાર કરવાને માટે અમે જમણી બાજુએ ગયાં તો જોયું કે (અમારા માલ ઉપરાંત) બીજો પણ માલ બીજા લૂંટારા લઈ આવ્યા હતા. બંને ટોળીવાળા સાજતાજ પાછા આવ્યા હતા અને મોટી લૂંટ લાવી શક્યા હતા તેથી તેઓએ એક બીજાને પ્રણામ કર્યા ને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. વેલાવડે એકઠાં બંધાયેલાં અને લૂંટારાની ગુફામાં આવી પડેલાં અમને બેને સૌ જણ આશ્ચર્યચકિત નજરે જોવા લાગ્યાં, અને એમાંથી એક જણ બોલી ઊઠ્યો: “નર નારીઓની જે સૃષ્ટિ પહેલાં રચાઈ, તેથી અસંતુષ્ટ થઈ (તેનો નાશ કરીને) યમદેવે અંતે આ જોડું સરજ્યું લાગે છે. ચાંદો રાતથી ને રાત ચાંદાથી જેમ વધી જાય તેમ આ એક બીજાથી સુંદરતામાં વધી જાય એવાં છે.” અમે એ ગુફામાં જરા આગળ ગયાં અને જાણે ત્યાં સ્વર્ગ અને નરક એક સાથે જ હોય તેમ અંદરના આનંદી વસનારા અને નિરાનંદ કેદીઓને જોયા. દેવલોકના જોડાં જેવું નરનારીનું જોડું અહીં આણ્યું છે, એવા સમાચાર ફેલાતાં ગુફામાંનો રસ્તો (અમને જોવાને) ઉત્સુક લોકથી-ખાસ કરીને બાળકો, વૃદ્ધો અને સ્ત્રીઓથી ઉભરાઈ ગયો. શોકાતુર સ્થિતિમાં અમને આગળ લઈ જવામાં આવ્યાં ત્યારે કેદમાં જીવતી રહેલી સ્ત્રીઓ અમારે માટે વિલાપ કરવા લાગી, જાણે અમે એમનાં જ બાળક હોઈએ. પણ પુરુષના જેવા હૃદયવાળી લૂંટારાની એક

સ્ત્રીએ મારા સ્વામીને કહ્યું “તમારું સુંદર મુખ લઈને મારી પાસે આવો (અને અમારા ચોકીદારને એણે કહ્યું.) ચંદ્ર સમાન સુંદર અને ચંદ્રની પ્રિય સખી નક્ષત્રરાણી રોહિણીના જેવી આ સ્ત્રીને આપણી આ પૃથ્વી ઉપર લઈ આવનાર આ જુવાન પુરૂષને થોડો વખત અહીં બિલો રાખ, કે જેથી લૂંટારાની નારીઓ પળવાર એની સુંદરતા નિરખી લે!” એ ચાલતા હતા ત્યારે મોહ પામવાને ટેવાઈ ગયેલી સ્ત્રીઓ મોહવશ થઈને તેમને બેઈ રડવા લાગી. આ જોઈને હું તો સંતાપથી, ઈર્ષ્યાથી ને સાથેસાથે ક્રોધથી સળગી ઉઠી. પકડાયેલી સ્ત્રીઓમાંની કેટલીક તો, જાણે એ પોતાનો જ પુત્ર હોય એમ શોક કરવા લાગી. કેટલીકે એમને કહ્યું: “તારા સ્વર્ગીય સ્વરૂપથી તું અમારું ચિત્ત ચોરી લે છે. તારી દષ્ટિનો સ્વર્ગીય ઘુંટડો અમને કૃપા કરીને પીવા દે!” વળી કેટલીક આંખમાં આંસુ લાવીને એમ કહેતી જણાઈ કે “તું તારી સ્ત્રી સાથે અહીંથી વહેલો છુટકારો પામે તો ઠીક!” વળી એક જણી તો એમના સૌન્દર્યથી છેક આશ્ચર્યમૂહ બની ગઈને કટિ-મેખળાની ધુધરીઓ ખખડાવી બોલાવવાના ઈસારા કરવા લાગી. (મારે માટે પણ તરેહવાર વાતો થવા લાગી.) એક જુવાન નર્તકે કામાતુર થઈને કહ્યું: “આહ, આ અદ્ભુત નારીસ્વરૂપ!” કેટલાક એક બીજાને આંગળી કરી મને બતાવવા લાગ્યા, ને મારાં વખાણુ કરવા લાગ્યા: એકેએક બાબતમાં એનું સૌન્દર્ય તો જુઓ! એના વેલી જેવાં સુંદર શરીર ઉપર કળીઓ જેવાં એનાં સ્તન અને રણુગા જેવા એના હાથ કેમ કુટે છે એ તો જુઓ!

વળી એને જોઈને પૂરે આવેલી નદી સાંભરી આવે છે. એનાં બે સ્તન તે જાણે ચક્રવાકનું જોડું જોડું છે, એની કટિમેખળા તે જાણે હંસની હાર સરખી લાગે છે અને એના નિતાંબ તે જાણે પ્રચંડ રેતીનાં કિનારા હોય એવા દેખાય છે. પૂર્ણચંદ્ર (ઉદય સમયે) પ્રભાતરંગે (એટલે કે રાતે રંગે) રંગાયેા હોય એમ એનું સુંદર મુખ રોવાને કારણે કંઈક રાતું થયું છે અને સર્વ હાવભાવે કરીને સુંદર અને મોહક બનતા એના રૂપથી લક્ષ્મીદેવીનું સ્મરણ થાય છે. માત્ર એના હાથમાં કમળ નથી એટલી જ ખામી છે. એના કાન જુઓ કેવા રૂપાળા છે ! આંખો કેવી કાળી છે ! દાંત કેવા શ્વેત છે ! સ્તન કેવા ભરાવદાર છે ! જાંઘો કેવી ગોળ છે ! અને પગ કેવા ઘાટીલા છે ! ” બીજા બે એક લૂંટારા બોલ્યા : “ઘટતાં ઘરેણું પહેરાવ્યાં હોય તો તો ખરેખર અપ્સરા બની જાય. ખુદ થાંભલો હોય તોય પણ એનો સ્પર્શ કરે તો અંદરથી બગી બિઠે. મોટો તપસ્વી હોય તે પણ પોતાની કઠોર તપસ્યાના કૃણમાં એની વાંચ્છના કરે, ખરે ઈંદ્ર પણ પોતાની હજાર આંખોવડે એને જોતાં ધરાય નહિ. ” પણ પરનારીને દેખી જેઓને કંઈક શરમ આવે છે એવા કેટલાક મને જોઈને સંકેતચાયા ને ‘અભાગણી’ કે ‘એ તો પરણેલી છે’ એમ કહીને ચાલતા થયા. તોય અમને બંનેને જોઈને કેટલાક લૂંટારા અનુમાન કરવા લાગ્યા કે ‘જરૂર આપણો સરદાર આ માણસને મારી નાખશે અને પછી એ સ્ત્રીને પરણીશે.’ આવી આવી વાતો સૌસ નરનારીઓ કરવા લાગ્યાં અને મારા સ્વામીનું મરણ તો સૌ અનુમાનવા લાગ્યાં; તેથી

મારી ચિંતા અસહ્ય થઈ પડી. સામાન્ય રીતે જીવાન પુરુષો મને અને જીવાન સ્ત્રીઓ મારા સ્વામીને વખાણતી. બાકીનામાંથી કોઈએ જિજ્ઞાસાથી, કોઈએ નિરાશાથી અને કોઈએ તો કશી પણ લાગણી વિના અમારી વાતો કરી. લૂંટારાની આ ગુફાની વસ્તી અમારે માટે આમ ત્રણ પ્રકારે અભિપ્રાય આપ્યે જતી હતી, તે સાંભળતાં સાંભળતાં અમે સરદારને ઘેર આવી પહોંચ્યા. એ ઘર ઊંચું હતું અને કાંટાની વાડ હતી. આમ અહીં ડાળીઓથી બનાવેલા એક ખંડમાં અમને લઈ ગયા. એ લોકના સરદારનું આ દિવાનખાનું હતું. પ્રસિદ્ધ વીરપુરુષ હોય એમ સરદાર કુંપળો પાથરેલા આસન ઉપર બેઠો હતો, ખીલેલાં ફૂલના મોટા ગોટાથી પોતાને પંખો કરતો હતો. એનો એ ગોટો સોના જેવો ચળકતો હતો અને એના ઉપરના ભમરા સુંદર ગુંજારવ કરી રહ્યા હતા. યુદ્ધ કરીને જીતી આણેલાં શસ્ત્રાસ્ત્રો એ સરદારે પોતાના શરીર ઉપર ધારણ કર્યાં હતાં અને અનેક જીવોમાં અને સંકટોમાં સાચા નિવડેલા લૂંટારાઓ એની ચારે બાજુ ઊભા હતા. જેમ જમને ચારે બાજુએ ચંડાળો વીંટાઈ વળે તેમ એની ચારે બાજુએ એ લોક વીંટાઈ વળેલા હતા. એના પગની પિંડીઓ માંસના લોચાથી ભરાવદાર હતી, તેની બાંધો કઠણ અને તેના નિતંબ ભારે હતા. અમે તો મોતની ચિંતાએ થરથરતાં થરથરતાં હાથ બેડીને તેને નમસ્કાર કર્યા. હરણના જોડાને જેમ વાઘ જીવે એમ અમને એ તીણી નજરે જોઈ રહ્યો અને તેથી અમને વળી ચિંતા વધી પડી. પાસે ઊભેલું લૂંટારાનું ટોળું અમારું જીવાનીનું

સૌન્દર્ય લયંકર, વાંકી દષ્ટિએ નિહાળવા લાગ્યું ને આશ્ચર્ય-ચકિત થઈ ગયું. વીરોની, સ્ત્રીઓની અને પ્રાદ્યુષોની હત્યા તથા એવાં બીજાં પાપકર્મો કરવાથી દયા માયા નાશ પામી ગઈ છે જેનાં હૃદયમાંથી એવા એ (લૂંટારાના) સરદારે, બીલકુલ લાગણી વિના અમને નિહાળી લીધાં. પછી પાસે બેઠેલા એક લયંકર લૂંટારાને કાનમાં આ પ્રમાણે કહ્યું: “(આપણા મંડળના) મોટેરાઓએ મળીને દેવીને શરદ્દને જે બળી આપવાનો છે, તેને માટે આ નરનારી ઠીક પડશે. તેથી કરીને નવમીની રાત્રે આ જોડાંને બળી દેવાશે. એ બેની બરાબર ચોકી કરો જેથી એ નાસી જાય નહિ.” આ શબ્દો સાંભળીને મારા હૃદયમાં ચિંતા ને મરણની બીક ફરી વળી. પેલા લૂંટારાએ તો એ આજ્ઞા નમ્રતાએ માથે ચઢાવી અને અમને એના ઘરમાં લઈ ગયો. ચોકી રાખવામાં જરા પણ ખામી આવે નહિ એટલા માટે એણે મારા સ્વામીને તાણીને બાંધ્યા. તેમને આપવામાં આવતી આવી વિટંબણાના દુઃખથી મારો આત્મા બળી ઉડ્યો, તેથી ગરુડ જેના સ્વામીને ઉપાડી ગયો છે એવી સાપણીની પેઠે હું કલ્પાન્ત કરવા લાગી. વિખરાઈ ગયેલ વાળે ને આંખમાંથી વહી જતે આંસુએ હું એમને અને એમના બંધને બાંધી પડી. (પછી મેં લૂંટારાને કહ્યું:) “જેમ વનહાથી સાથે (એને વળગી પડેલી) હાથણીને બાંધે તેમ આ નરોત્તમ સાથે મને પણ બંધે બાંધો, કારણ કે એમની પીઠ તરફ બાંધી લીધેલા એમના ઢીંચણ સુધી પહોંચતા હાથ મને આલિંગન દેવાને સજાયા છે.” (આમ કહી) હું એમને

છૂટા કરવા જતી હતી એટલામાં તો એ લૂંટારાએ મને મારી, ધમકાવી ને ધક્કો મારી એક કોર.ખસેડી મૂકી. મારા સ્વામીએ હિંમત રાખીને પોતાના બંધ અત્યાર સુધી સહન કર્યા હતા, પણ મારી આ સ્થિતિ જોઈને એમની હિંમત જતી રહી. રડતાં રડતાં એ બોલ્યા: “અરેરે! મારે માટે તું આવી કદી ન સાંભળેલી, મરવા કરતાં પણ જૂંડી વેદના સહન કરે છે! મારા સંબંધીઓને અને મારી જાતને માટે કદી પણ નહોતું લાગ્યું તેવું આજે મારી નવવધૂને માટે લાગે છે.” આ સાંભળીને એ જાણે બળવાન છાતીવાળો હાથી હોય તેમ ધારી એમને પેલા લૂંટારાએ ભોંય સાથે દબાવ્યા, જો કે એમના હાથ તો પીઠ તરફ બાંધેલા જ હતા. આમ એમને સૌ રીતે હાલતા ચાલતા બંધ કરી દીધા. પછી એ નિર્દય લૂંટારો એક લાકડા ઉપર બેઠો અને ત્યાં કાચું માંસ તથા મદિરા આરોગવા લાગ્યો. મરણચિંતાએ મેં મારા સ્વામીને કહ્યું: “અરેરે, આવા દયા વિનાના સ્થાનમાં આપણે મરવું પડશે.” એ પછી એ લૂંટારાને કહ્યું: “આ (મારા સ્વામી) કૌશામ્બીના એક વેપારીના એકના એક પુત્ર છે અને હું પોતે (ત્યાંના જ) નગરશેઠની પુત્રી છું. કહેશો એટલાં હીરા, મોતી, સોનું ને પરવાળાં અમે તમને ત્યાંથી અપાવીશું. અમારા પિતા પર કાગળ લઈને કોઈને ત્યાં મોકલો અને એ બધું જ્યારે અહીં આવે ત્યારે અમને છૂટાં કરજો.” પણ એ લૂંટારાએ તો ઉત્તર વાળ્યો: “તમને (અમારી દેવી) કાળી આગળ બળિ દેવાનું સરદારે નક્કી કર્યું છે. જેની કૃપાએ

અમારી સૌ આશા પૂરી થાય છે એવી એ માયાને જો માનેલો ભોગ અપાય નહિ, તો એ કોધે ભરાય અને અમારો નાશ કરે. તેમજ જે અમને અમારી મહેનતનું ફળ, યુદ્ધમાં વિજય, ધનમાલ ને બધા પ્રકારનાં સુખ અમને આપ્યે જ જાય છે તેની કૃપા અમારાથી શી રીતે તરછોડાય ? ” આવું સાંભળીને અને મારા સ્વામીને આમ ભયંકર રીતે બાંધેલા જોઈને હું તો છાતીફાટ રડવા લાગી. સ્વામીના સ્નેહબંધને બંધાયેલી હું છૂટે મ્હોંએ વિલાપ કરવા લાગી, કારણ કે હવે કોઈ આશા દેખાતી નહોતી. મારી આંખોમાંથી એવાં તો અનર્ગળ આંસુ વહી ગાલ ઉપર થઈ છાતી ઉપર વહેવા માંડ્યા કે કેદ પકડાયેલી બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓને પણ રડવું આન્યું. મેં કદપાન્ત કયું, માથું ફૂટયું, માથાના વાળ પીંચ્યા, ને છાતી ફૂટી. (પળવાર સુખદ સ્વપ્ન આવે તોયે હું તો આમ જ રડું :) “ મહારા વહાલા, સ્વપ્નમાં હું તમને પામી હતી, જાગેને હું એકલી પાછી રાઈશ. ” મારી વેદનામાં આમ મેં બહુ કદપાન્ત કયું. કેટલાક લૂંટારા ખૂબ આનંદ ઉડાવતા હતા અને વીણા ઉપર આમ ગાતા હતા: ‘વારણહારી વાણીની પરવા કર્યાં જ વિના જીવન-મરણને ઓળંગી સાહસ કરીને, ધાર્યું લેવું એ જ વીરનું કામ છે કારણ કે બીજાની પેઠે મોત તો આવવાનું, પણ વિના સાહસે ધાર્યું મળવાનું નહિ, મોટે વેળાસર સાહસ કરવા દોડો. જે જિત્યો છે તે જ સુખે મરે છે, કારણ કે વીરપુરુષ જ, ગયેલું સુખ પાછું આવે ત્યાં સુધી, ઉત્સાહને તાબે રાખી શકે છે. સાચે જ, વીર વેદના વેઠતા વેઠતા

વીરતાથી હરકતોને ધકેલ્યે જાય તો સુખરૂપી નારીની સાથે આનંદ કરે છે.' ત્યાર પછી મારા સ્વામીએ મને કહ્યું: ' શોક કર ના, મારી વહાલી! પણ હું તને કહું છું તે સાંભળ! આ કેદખાનામાંથી નાસી છૂટવાનું બની શકે એમ નથી જ. વળી માણસે વિના આનાકાનીએ જમદેવની આજ્ઞાને તાબે થવું જોઈએ. એ એક વાર માણસને પકડે એટલે બીજો ઉપાય જ નહિ. રાત્રે તારા ને ગ્રહને લઈને ફરનારો આકાશનો ચંદ્ર પણ (ક્ષય પામી) દુર્ભાગ્યને તાબે થાય છે ત્યારે સામાન્ય પ્રાણીને તો કેવડો મોટો ભય છે! સ્થળ, કાળ, વસ્તુ ને પ્રકારને અનુસરી માણસને એના કર્યા કર્મના ફળ મળે ને તેને અનુસરીને સુખદુઃખ મળે એ તો અચળ નિયમ જ છે. તેથી મારી પ્રિયા, હિમત હારતી ના! સમસ્ત પ્રાણીવર્ગમાં એવું કોઈ નથી કે જે સુખદુઃખને નક્કી કરનારા એ નિયમને ઝોળાંગી શકે.' આ દિલાસો દેનારા શબ્દોથી મારો શોક કંઈક ઓછો થયો. પતિની સાથે બંધાયેલી હરણીની પેઠે હું બીજી કેદ થઈ પડેલી સ્ત્રીઓ તરફ જોવા લાગી. મારા વિલાપથી કેટલાકની આંખોમાંથી આંસુ વહ્યા જતાં હતાં, અને હવે તે પણ પોતાનાં દુઃખ સંભારી રડવા લાગી. બીજી જે સ્વભાવે જ સહૃદય હતી એ તો અમારા આવતામાં જ લાગણી થવાથી રડી પડી હતી. રોતી આંખે એ પૂછવા લાગી: ' તમે ક્યાંથી આવો છો? અને તમે આ લૂંટારાના અભાગી હાથમાં કેવી રીતે પડ્યાં? ' (પાછલા ભવની કથાથી માંડીને) અમારા નશીબની સૌ કથા મેં એમને રડતી-આંખે કહી સંભળાવી. હાથી નાહવા

આવ્યો અને શિકારીએ એને બદલે મારા ચક્રવાકને
 માર્યો, અમે એ લવમાં કેમ સુખી હતાં, કેમ હું એમની
 પાછળ સતી થઈ અને અમે જે વત્સનગરમાં માનવલવમાં
 અવતર્યાં; કેમ ત્યાં ચિત્રોની સહાયતાથી અમે એકબીજાને
 શોધી કાઢ્યાં; કેમ મેં મારા પ્રિયને વિનંતિ કરી, પણ
 એમણે ના પાડી એટલે મેં મારી સખી સારસિકાને મોકલી
 અને કેમ છેવટે મછવામાં બેસી નાહાં અને ગંગાને
 રેતીને કાંઠે લૂંટારાને હાથે પકડાયાં (એ સૌ કહી
 સાંભળાવ્યું) ત્યાં ઊભો હતો એ લૂંટારાને આ (બધું)
 સાંભળીને દયા આવી અને મારા પતિના બંધ ઢીલા
 કરવા એમની પાસે ગયા પણ પેઢી કેદ પકડાયલી સ્ત્રીઓ-
 ને તો એણે એવી સખત ધમકાવી કે વાદળાનાં કડાકાથી
 ઝલરાઈને જેમ હરણીઓ નાસે એમ એ છૂટી પડીને
 નાઠી. એ બધી જતી રહી કે તરત જ એણે મારા સ્વામીને
 છાનું માનું કહી દીધું ‘તમારે હવે ડરવાનું કારણ નથી;
 હું તમને મોતમાંથી ઉગારી લઈશ. તમારાં જીવન બચા-
 વવા માટે મારા જીવનને જોખમમાં નાખીને પણ ગમે
 તે પ્રકારે ઉપાય કરીશ.’ એના મુખની આવી વાણી સાંભ-
 લીને અમારી મરણચિંતા એકવારે ચાલી ગઈ અને
 (અમારા હૃદયમાં) હર્ષ વ્યાપી રહ્યો છતાં યે છૂટવાની
 અમારી એ આશા સફળ થાય એટલા માટે અમે ઉપવાસ
 કરી, ‘અમે આજે કોઈપણ પ્રકારનો આહાર લઈશું નહિ’
 એમ જિનપ્રભુને સ્મરી, પચ્ચક્રખાણ કર્યા; તેથી લૂંટારાએ
 જ્યારે અમારી સામે સ્વાદિષ્ટ માંસાહાર આણી મૂક્યો ને
 બહુ લાંબો પ્રવાસ કરવાનો હોવાથી એ ખાવાને કહ્યું

ત્યારે અમે કહ્યું, કે “ અમે ખાતાં નથી, માટે ખાઈશું નહિ.”

૯. ઘેર આવવું.

હવે સૂર્યલગવાન આથમતાં તેની પ્રભુતા ને તાપ ચાલ્યો ગયો. પદ્મજાત્રી થયેલા રાજા જેવો એ દેખાયો. વાતાવરણમાંથી પાર નિકળી ગયા પછી ઊગતી વખતે દેખાય છે એવો (લાલ) દેખાવા લાગ્યો. દિવસ પૂરો થયાના સમાચાર સૌ ઝાડ પણ આપવા લાગ્યાં—એ પણ નમતાં દેખાયાં અને તેમની અંદરના માળામાં પક્ષીઓ આરામ માટે એકઠાં થવા લાગ્યાં. આંખ સામે મરણ દેખીને અમે આટલું બધું રહ્યાં ને કંકળ્યાં હતાં ને તેણે કરીને બહુ લાંબો થયેલો દહાડો પૂરો થયો. પૃથ્વીને આરામ આપતી તથા આકાશને શણગાર સજવતી રાત્રિ લવ્યરૂપે આવી. ચંદ્ર પણ પોતાનો મૃદુ, જુદાં ફૂલ જેવો સફેદ પ્રકાશ પાડતો પોતાના કપાળમાં ચાંદલો (સસલાતું ચિહ્ન) કરીને બહાર આવ્યો, એવામાં લૂંટારાની જે શુદ્ધિમાં કોલાહલ મચી રહ્યો. પીતા ને નાચતા લૂંટારા તથા કેદીઓ બૂમો પાડીને, હસીને, વગાડીને અને ગાઈને શોર કરવા લાગ્યા. જ્યારે એ લોક શાન્ત થઈ ગયા ત્યારે અમારા પહેરેગીરે માર સ્વામીના બંધ છોડી નાખ્યા ને કહ્યું: ‘ચાલો હવે તમ ને લઈ જાઉં.’ પછી કોઈ જાણે નહિ એવી રીતે અમને બહાર લઈ ગયો અને એક છૂપે વનમાર્ગે આગળ ચાલ્યો. એ ત્યાં ઘણું રખડેલો તેથી ત્યાંની સૌ ગદ્દી-કુંચીઓ જાણતો. એ ચારે દિશાએ નજર રાખ્યાં જ કરતો.

આ અજાણ્યા પ્રવાસમાં અમને ઘણીવાર થાક પણ ખાવા
 હોતો. અસ્ત્રશસ્ત્ર એણે સજેલાં હતાં ને કમરે પટ્ટો કસ્યો
 હતો. એવી રીતે એ અમારી સાથે ચાલતો. એકાદ
 ઝાડમાંથી થોડાક પંખીઓ (અરધી ઊંઘમાંથી જાગીને)
 ઊડી જતાં અને એમની પાંખોનો અવાજ, કૂદડી ખાઈને
 પડતાં સૂકાં પાંદડાંના ખખડાટ જેવો સંભળાતો. વળી રાની
 ભેંશો, વાઘ, ચિત્તા અને જરખની બૂમો, તેમજ પંખી-
 ઓની અનેક પ્રકારની ચીસો સંભળાતી. અમે મહાભયમાં
 પડતું મૂક્યું હતું તે છતાં ય, અમે કહીએ કે વનનાં
 બધાં પ્રાણીઓ ને પશુપંખીઓ સારે નશીબે શાન્તિ
 રાખી રહ્યાં હતાં. છેવટે મેં હાથીઓએ તોડી પાડેલાં
 ડાળ જોયાં, જેના ઉપરથી ફળફૂલ તોડી લીધાં હતાં,
 આ અને ખીજ નિશાનીઓથી જાણી લીધું કે હવે
 અમે વનને છેડે આવ્યાં છીએ. ત્યારે એ લૂંટારાએ
 અમને કહ્યું: ‘હવે તમે વનની બહાર આવ્યાં છો ને હવે
 કંઈ ભય જેવું નથી. પાસે જ ગામડાં આવે છે. આ
 મેદાનને રસ્તે તમે ચાલ્યાં જાઓ. હું પણ ખીજે રસ્તે
 ચાલ્યો જાઉં છું. લૂંટારાની ગુફામાં મારા સરદારના
 હુકમને અનુસરીને કેદમાં રાખ્યાં ને સંતાપ્યાં તે માટે
 ક્ષમા કરજો.’ મારા સ્વામીએ ઉપકારની લાગણીથી
 અમારું લહું કરનાર લૂંટારાની આંખ સામે જોયું અને
 શુભ નમસ્કાર કર્યું—‘અમારે કોઈ (સહાયક) સંબંધીઓ
 પાસે હતા નહિ તેવી વેળાએ, તમને એવો હુકમ હતો
 છતાં, તમે અમારાં જીવન ઉગારી લીધાં છે. કોઈ પણ
 આધાર કે છત્ર (વનનાં અને જીવનાં) હારી બેઠેલાં

અમને તો એમજ લાગ્યું હતું કે અમે ફાંસીએ ચઢી ગયાં છીએ અને અમારા ગળા ઉપર (મોતની) દોરી લાગી છે. એ દોરીને તમે વીરતાથી કાપી નાખી છે. વત્સનગરમાં વસતા શેઠ ધનદેનો પુત્ર હું પદ્મદેવ છું, એ વાતની કોઈ પણ સાખ પૂરશે અને વળી એમણે કહ્યું: ‘ચાલો ત્યાં, અમે તમને સારી પેઠે બદલો આપીશું.’ લૂંટારાએ ઉત્તર આપ્યો: ‘જોઈ લેઈશું.’ (તે ઉપરથી મારા સ્વામીએ ફરી કહ્યું:) ‘જ્યારે ત્યાં આવવાનું થાય ત્યારે તમને સમ છે કે, તમે અમને જરૂર મળજો. જેણે જીવ બચાવ્યો હોય તેને તેના જેવો સરખો બદલો તો કદી જ આપી શકાય નહિ, પણ તમે અમારા ઉપર ક્રમમાં ક્રમ એટલી તો કૃપા કરશો જ કે જેથી અમે તમારો સ્નેહભર્યો આદર કરી શકીએ.’ તેણે ઉત્તર આપ્યો: ‘તમે મારાથી સંતોષ પામ્યાં છો એ જ મારે તો ધણું છે.’ આટલું બોલ્યા પછી વળી એ બોલ્યો ‘હવે તમે તમારી મેળે ચાલતાં થાઓ.’ એમ કહી એ પર્વતને રસ્તે ચાલતો થયો અને અમે મેદાનમાં રખડવા લાગ્યાં. રસ્તા વિનાના મેદાનમાં મારાથી ચાલવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. અત્યાર સુધી અમે બહુ ઉતાવળે ચાલ્યાં હતાં અને હવે તો જૂખ, તરસ ને થાકથી હું અકળાઈ ગઈ હતી. તેથી કેવળ સુકાઈ ગયેલા મ્હોંએ ચાલતાં પગ લથડતા હતા. મારાથી જરા ય ચાલવું અશક્ય થઈ પડ્યું એટલે મારા સ્વામીએ મને પોતાની પીઠ ઉપર ઉંચકી લીધી, પણ એમને શ્રમ પડે એથી તરત જ નીચે ઊતરી પડવા મેં જોર કર્યું, પણ મને

શ્રમમાંથી ઉગારી લેવા માટે એમણે કહ્યું: ‘ આપણે છેક ધીરેધીરે જઈશું. જો આ વન ધીરેધીરે ઓછું થઈ ગયું છે. વળી ગાયોએ ઠેરઠેર ભોંય ખોદી નાખી છે અને કોઈ કોઈ ઉકરડા પણ દેખાય છે. એ બધાથી સમજાય છે કે કોઈ ગામ પાસે જ છે. હવે તને સારી રીતે ભ્રામ મળશે. ’ પળવારમાં મારો ભય ટળી ગયો અને ગાયોને-ગૃહજીવનની માતાઓને-મારી સામે જ જોઈને મને આનંદ થયો. વળી કાનમાં ફૂલના ગોટા ઘાલેલા ને હાથમાં ઝાડની ડાંખળીઓ ઝાલેલા ગોવાળીઆના છોકરા પણ અમે જોયા. ઉત્કંઠાએ એમણે અમને પૂછ્યું: ‘ આવે ઓતાડે માર્ગે તમે ક્યાંથી આવો છો? ’ મારા સ્વામીએ કહ્યું કે ‘ અમે ભૂલાં પડ્યાં છીએ ’ ને પછી પૂછ્યું: ‘ આ દેશનું નામ શું? અને (પાસેના) નગરનું નામ શું? તમારું ગામ કયું અને અહીંથી એ કેટલે છેટે છે? ’ એમણે ઉત્તર વાળ્યો: ‘ અમારું ગામ ખાંચગ છે; અહીં આ વન પૂરું થઈ રહે છે, એથી ખીજું કંઈ વધારે અમે જાણતા નથી. ’ થોડે આગળ ગયાં ત્યાં તો ખેડેલી ભોંય આવી અને મારા પ્રિય બોલી ઉઠ્યાં: ‘ પણ પેલી જીવાન નારીઓ ગામમાંથી નિકળી વનમાં પાંદડાં વીણવા જાય છે. મારી સુબહૂનુ પ્રિયા ! સફેદ કટિમેખળા નીચે એમની ગોળ રતાશ પડતી જાગે કેવી સુંદર દેખાય છે ! ’ આવાં સ્નેહભર્યાં વચનો બોલીને મારા સ્વામીએ મારો કલેશ-જનક થાક ઉતારવા પ્રયત્ન કર્યો. પછી અમે ગામની જરાક એક બાજુએ આવેલા તળાવ ઉપર આવી પહોંચ્યા.

તેના સ્વચ્છ પાણીની અંદર માછલાં હતાં ને ઉપર કમળ ફૂલ હતાં. અમે નિશ્ચિત મને ગામડાના આ તળાવમાંથી કમળે સુવાસિત ઠંચન જેવું પાણી ખોખે ખોખે પીધું. ત્યાર પછી વળી અમે પાણીની અંદર ઉતર્યાં અને ઠંડું પાણી અમારા મ્હોં ઉપર છાંટ્યું. પછી થાક તથા ચિંતાએ મુક્ત થઈને ગામ તરફ ચાલ્યા. ત્યાં તો અમે સુંદરીઓને ઘડામાં પાણી ભરી જતી જોઈ. એમણે કેડ ઉપર ઘડા લીધા હતા. અને ખલ્લૈયાંથી શોભતા હાથ (ઘડાને) ગળે વીંટાળી રાખ્યા હતા. ત્યારે મારા મનમાં પ્રશ્ન ઊઠ્યો: ‘આ ઘડાએ એવું તે શું પુણ્ય કર્યું’ હશે કે એ નવનારીઓની સોડમાં પુરુષો હોય એવા ખેડા છે અને એમના હાથમાં સુંદર આલિંગન પામ્યા છે?’ પણ એ સુંદરીઓ તો એકીટસે આશ્ચર્ય દષ્ટિએ અમારી સામે જોઈ રહી. જે ગામમાં અમે આવ્યા હતાં તેની ચારે બાજુએ કળાવિનાની અને છતાં યે સુંદર વાડ હતી. નારીઓ જાણે પહેરા ઉપર ઊભી હોય એવી એ વાડ દેખાતી હતી, કારણ કે નારીઓનાં સ્તન જેવા તુંબડા એના ઉપર લટકતાં હતાં. જ્યાં આગળથી ગામની સ્ત્રીઓ અમને જોતી હતી, ત્યાં આગળથી એ વાડ કમનસીબે ભાંગેલી હતી, તેથી એ સ્ત્રી આશ્ચર્યથી અમારી સુંદરતા જોતાં આંખ પણ ફરકાવતી નહિ અને જોવાની સ્પર્દામાં અંદરની બાજુ-એથી (વાડ) ઉપર પડતી ને તેને હડસેલતી અને કોલાહલ મચાવતી. આમ (વાડના) ભાંગવાથી અવાજ થતો એટલું જ નહિ, પણ (ઉત્સુકતાએ બહાર આવેલી) આઘેડ સ્ત્રીઓને જોઈને કેટલાક કૂતરા ચમકતા ને ઊંચા

મેં કરીને ભસવા લાગતા. અમને જે સ્ત્રી જોતી હતી તેમાંની કેટલીક તો માંદી ને ફીક્કી દેખાતી હતી. એમને તાવ આવતો હતો અને (દુખળી પડી જવાથી) એમનાં બલ્લૈયાં ઢીલાં પડી ગયાં હતા. એમની પાછલી બાજુએ ઘોળો પોશાક પહેરેલી (તંદુરસ્ત) તરુણીઓ કેડમાં છોકરાં લઇને ઘરમાંથી બહાર નિકળી આવી હતી. આવા આવા અનેક દેખાવો જોયા અને જાણ્યા અને આમતેમ જોતા જ અમે ધીરેધીરે (એ ગામની) શેરીમાં પેઠાં.

વનમાં હતાં ત્યારે ગમે એમ કરીને જીવ બચાવવાની ખાતર અને વનમાંથી નિકળી જવાની ખાતર, પગના ધાની કે ભૂખની કે તરસની કે થાકની મેં પરવા કરી નહોતી, પણ હવે તો ભય ટળી ગયો હતો ને ભવિષ્ય નક્કી થઈ ગયું હતું તેથી ભૂખ, તરસ ને થાક વિષેના મને વિચાર આવ્યા ને મેં મારા સ્વામીને કહ્યું: ‘પ્રવાસીને કરવું પડે છે એમ આપણે પણ ખાવાનું માર્ગીએ.’ જેમનું સૌ ધન લૂંટારાએ લૂંટી લીધું હતું એવા મારા સ્વામી બોલ્યા: ‘જેમને આકરું કુળાભિમાન હોય છે તેમને તો ગમે એવા સંકટમાં આવી પડ્યા છતાં, લોકની પાસે ભીખારીના વેશે જવું ભારે પડે છે. ગામના લોક પાસે જઈને ઊભો રહું એ તો મને શરમભરેલું ને નીચું જોવા જેવું લાગે. કારણ કે (ભીખારીની પેઠે) આમ ઊભા રહેવું એ તો જેનામાં કાંઈક લાગણી છે એવો માણસ, એનું બધું જતું રહ્યું હોય અમે વગડામાં દુઃખે ઘેરાયો હોય તોય, પસંદ ન જ કરે. જે જીભ દુઃખને સમયે ફરિયાદ કરતાં સંયમમાં રહે એ જીભ ભીખ

માગવાનું શી રીતે કબૂલ કરે ! અને છતાં એ, મારી પ્રિયા ! એ અભિમાન હોવા છતાં એ તારે માટે ગમે તે કરતાં પણ અચકાઈશ નહિ; તેથી આ શેરીના શણુગારરૂપ આ મંદિરમાં તું થોડીવાર થાક ખા; તારે માટે ખાવાનું શી રીતે લાવવું એને હું વિચાર કરું છું. ' તારે બાળુએથી ખુલ્લું અને દરેક ખૂણાએ થાંભલાને ટેકે રહેલું એવું એ મંદિર હતું અને ત્યાં પર્વને દિવસે વઢેલા જુવાનીઆ મેળો ભરતા. આ મકાનના ખંડમાં અમે પેઠાં. એ મુકામ પ્રવાસીઓને ઉતરવા કાઢ્યો હતો. તેમાં ગામલોકો અને વળી ગામનાં છોકરાં (રમવા માટે) એકઠાં થતાં. વનમાં બધા પ્રકારનાં બીજ અને પ્રકર્ષ બાળવીને સાચવી રાખનાર (રાબ) દશરથનાં સતી પુત્રવધુ જગત્પ્રસિદ્ધ સીતાજીનું સ્મરણ કરીને જમીન ઉપર એક ચોકખી ને ડાંગરનાં કણસલાં જેવી ચળકતી જગાએ બેઠાં એવામાં તો ખોડખાંપણ વિનાના બાંધાના એક સુંદર જુવાનને ચપળ સિંધી ઘોડા ઉપર બેસીને આવતો અમે જોયો. એણે બહુ નરમ ઘોળાં સુતરેલ કપડાં પહેર્યાં હતાં. તેની આગળ સિંપાઈઓ અને બીજા માણસો ઉતાવળે પગલે ચાલતાં હતાં. હું જરૂર (એની નજરમાં) એક પુરુષની સોબતમાં નગરનારી જેવી દેખાતી હોઈશ ! પણ હું તો શરમાયા વિના અમારા સીતામંદિરના અષ્ટકોણ થાંભલાને અઢેલીને ઊભી રહી. કુદમાશહસ્તી અશ્વાર અમારા મંદિરના ડાબી બાજુએ થઈને ચાલ્યો, પણ મારા સ્વામીને દેખતાં જ એકદમ ઘોડા ઉપરથી છલાંગ મારીને ઉતરી પડ્યો. એ મારા સ્વામીને પગે પડ્યો ને જિંચે સ્વરે રડી

પડીને બોલ્યો: હું તમારા ઘરમાં બહુ દહાડા રહ્યો છું! મારા સ્વામીએ એને ઓળખ્યો. કે તરત જ એને એ આવેગથી લેટી પડ્યા ને પૂછવા લાગ્યા—‘તું અહીં ક્યાંથી? શેઠ કુશળ છે? મારાં બા ને બીજા સૌ આપણાં સંબંધી ને મિત્રો કુશળ છે?’ મારા સ્વામીની સામે એ જમીન પર નમીને બેઠો અને પોતાના જમણા હાથથી એમને હાથો હાથ ઝાલી સમાચાર કહેવા લાગ્યો. ‘નગરશેઠના ઘરમાં મોટે મળસ્કે ખબર પડી ગઈ કે દીકરી દેખાતી નથી ત્યારે એની સખીએ તમારી પાછલા લવની બધી કથા કહી સંભળાવી અને તમે કેમ તૈયારી કરીને નાશી ગયાં એ વાત પણ એણે કહી. પછી તરત જ નગરશેઠ તમારા પિતા પાસે ગયા અને બોલ્યા, હું કંઈક કઠોર થયો હતો એને માટે કૃપા કરીને મને ક્ષમા આપશો. મારા જમાઈની શોધ કરાવો. તરત જ એ ઘેર આવે તો ય એમને મારાથી બીવાનું કારણ નથી. એ બિચારો જુવાન પરદેશમાં અબજ્યા લોકની વચ્ચે શું કરશે? ત્યાર પછી એમણે શેઠને તમારા પાછલા લવની બધી કથા અથથી તે ઈતિ સુધી જે પ્રમાણે, એમણે સખી પાસેથી સાંભળી હતી તે પ્રમાણે, કહી સંભળાવી. તમારી કોમળ હૃદયની માતા તો તમે આમ અકસ્માત્ અળગા થઈ ગયા તેથી શોકમાં ડુબી ગયાં અને એવું છાતી ફાટ રડવા લાગ્યાં કે પાસે બેઠેલાંને પણ રડવું આવ્યું. આખા વત્સનગરમાં એક મોઢેથી બીજે મોઢે એમ સૌ જગાએ વાત જણાઈ ગઈ કે શેઠના દીકરાને ને નગરશેઠની દીકરીને પોતાના (સહ) જીવનની કથા યાદ આવી

છે. હવે શેઠે ને નગરશેઠે તમને જોળી કાઢવાને ચારે બાજુ અનેક માથુસો મોકલ્યાં છે; મને પણ સવારમાં જ પ્રણાશક (નામે નગર) તરફ તમારી પૂછપરછ કરવા મોકલ્યો હતો, કારણ કે મારા પિતા ત્યાં રહે છે; પણ ત્યાં તમારો કશો પત્તો લાગ્યો નહિ. છતાં યે મેં વિચાર્યું કે જેમની મીલકત નાશ પામી હોય છે; કે જેમને માથે બીજા સંકટ આવી પડ્યાં હોય છે, અથવા જેમણે અપરાધ કર્યા હોય છે, કે જે કઠણ જાદુવિદ્યા શિખ્યા હોય છે, તેમને વનવગડાના પ્રદેશમાં ફરવાનું ગમે છે. તેથી એવે એવે ઠેકાણે તપાસ કરવા ને નજર રાખવા ગયો હતો અને અંતે અહીં આવી પહોંચ્યો છું. દેવે અહીં મારા શ્રમનો બદલો આપ્યો છે. તમારા ઉપર શેઠ અને નગરશેઠે નિજહાથે લખેલા આ કાગળો આપ્યા છે.” તરત જ માથુ નમાવીને મારા સ્વામીએ પત્રો લીધા અને પોતાના મિત્રને જણાવ્યું કે ‘એ થાક ખાવાને ત્યાં બેઠી છે.’ કાગળો ઉઘાડીને (પોતે પ્રથમ વાંચીને) ધીરે ધીરે વાંચવા લાગ્યા, રખેને એમાં લખેલું કંઈ છાતું ઉતાવળે વાંચી ના નંખાય. કાગળની બધી મતલબ જાણી લીધા પછી, એમણે એ કાગળો મને સાંભળાવ્યા; એટલે હું પણ એથી વાકેફગાર થઈ. કાગળો સાંભળ્યા તે પ્રમાણે તો જરા યે કોઈ વિના એ લખાયા હતા અને પુષ્કળ વાતસલ્યભાવ એમાં બતાવ્યો હતો. વારં-વાર લખ્યું હતું કે: ‘ઘેર આવો!’ આથી મારી ચિંતા તો એક વાર વેગળી થઈ ગઈ અને મારા હૈયામાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો. એટલામાં કુલમાશહસ્તીની

આંખો મારા સ્વામીના હાથ ઉપર પડી. એમના એ હાથ (લૂંટારાની શુદ્ધિમાં) બહુ સખત બંધને બાંધ્યા-થી સોરાયઃ હતા ને તેથી જુદી જ જાતના દેખાતા હતા. વળી સુજી પણ ગયા હતા, તેથી એણે કહ્યું: ‘રણક્ષેત્રમાં ઉતરેલા બેધ્ધાના જેવા તમારા હાથ હાથીની સુંઠ સમાન બળવાન છે અને સાથે સાથે અનેક ઘાથી જુદા જ પ્રકારના ને સુજેલા દેખાય છે એવું જે મેં સાંભળેલું તે વાત ત્યારે ખરી કે?’ તરત જ, અમે કેવાં કેવાં ભયંકર દુઃખ (લૂંટારાની શુદ્ધિમાં) વેઠ્યાં હતાં એ એને કહી બતાવ્યું. પછી ગામમાં સૌથી સારે ઘર એ અમને આરામ થાય એટલા માટે લઈ ગયો. એ ઘર બ્રાહ્મણનું હતું. બ્રાહ્મણ અમારી સાથે સંબંધ રાખી શકે એવી સ્થિતિના અમે હોવાથી એ બ્રાહ્મણકુટુંબમાં (બ્રાહ્મણ) સરખો આદર પામ્યાં. પાણીના કરવા વાપરી શક્યાં; વળી હાથ ધોવાને ચોકખું પાણી મળ્યું અને પછી તરત જ સ્વાદિષ્ટ ભોજન અમને જમાડ્યાં. અમે ઉપકાર માન્યો કે અમને આવી પ્રભુની પ્રસાદી મળી. અમે હાથ મેં ધોઈને અમારા પગના ઘામાં ગરમ ઘી મૂક્યું, અને ત્યાર પછી એ કુટુંબમાંથી વિદાય લઈ નિકળ્યાં. આમ ફરી અમે હતાં એવાં થઈ ગયાં ને હવે બંને જણાં ઘોડા ઉપર ચઢ્યાં. કુદમાવહસ્તી અને તેના સિપાઈઓ તથા માણસોને લઈને ઘર તરફ અમે ચાલ્યાં. પહેલાં તો અમે પ્રણાશક નગર ભણી ચાલ્યાં. એ નગર એવું તો સુંદર છે કે એને આખા પ્રદેશનું મોતી અને ભાગ્યદેવીનું સ્થાન રહેવું જોઈએ. પોતાની સખીને ઉતાવળી ઉતાવળી મળવા જતી ને

નીચાણના પ્રદેશમાં બે કાંઠે વહેતી, ને પીવા જેવા સ્વચ્છ પાણીવાળી તમશા નદી અમે મછવામાં બેસી ઓળંગી ગયાં એટલે અમે પ્રણાશક નગરથી શોભી રહેલા એ બે નદીઓના સંગમસ્થાનમાં તે ને તે જ દિવસે આવી બિલાં, અને કુલમાષહસ્તીએ (ઉતાવળે) ગોઠવણ કરી દીધા પ્રમાણે ધોરીમાર્ગે થઈને મહાઆનંદે અમારા કુળમિત્રના સંબંધીને ઘેર આવી ઉતર્યા. ત્યાં અમારે સ્નાનથી, ભોજનથી અને તેલમર્દનથી સારી રીતે સત્કાર થયો અને ત્યારપછી વળી રાત્રે સુંદર નિદ્રાનો લહાવો મળ્યો. બીજે દિવસે સવારમાં ઉઠીને દાતણપાણી કર્યાં, નાહ્યાં, દેવની ઉપાસના કરી ને પછી થાક, લય અને ભૂખથી મુક્ત થઈને વળી પાછાં પથારીમાં સૂતાં. તે દરમિયાન કુલમાષહસ્તીએ અમે ઘર તરફ આવીએ છીએ એવા સમાચાર આપવા, કોશામ્બીમાં અમારાં માબાપ ઉપર કાગળ લખી નાખ્યા. જેટલા દિવસ અમે ત્યાં રહ્યાં તેટલા દિવસમાં ખાનપાન વગેરે સર્વ પ્રકારની અમને ભેઠતી સામગ્રીથી અમારા દુઃખની નિશાની સુદ્ધાં ભુંસી નાંખવા એ લોકોએ પ્રયત્ન કર્યાં. થોડા દિવસ પછી જ્યારે અમે પૂરેપૂરા સાજા થયા ત્યારે કોશામ્બી તરફ અમે જવાની ઈચ્છા દેખાડી. પ્રવાસની સૌ તૈયારીઓ થઈ. સ્ત્રીઓએ બહુ ના પાડી, તો ય ઘરનાં બાળકોને મેં એક હજાર કાર્પાસણની બક્ષીસ કરી, જેમાંથી અમારે માટે થયેલું લગલગ બધું ખર્ચ વળી નીચ. મારા સ્વામી એટલી બક્ષીસ આપતાં શરમાતા

હતા, કારણ કે એવા સ્નેહભર્યા આદરની એવી કિંમત એમને બહુ ઓછી લાગતી અને એવી વાત કરતા એમને સંકેત થતો. એ સ્નેહી ઘરની સૌ સ્ત્રીઓને મેં અને સા પુરૂષોને મારા સ્વામીએ મળી લીધું. પ્રવાસમાં જરૂર પડે એવી સૌ ચીજો ને ઔષધો સુદ્ધાં અમે સાથે લીધાં, જેથી માર્ગમાં કશી અડચણ પડે નહિ. ત્યાર પછી મારા સ્વામી સુંદર ઘોડે ચઢ્યા. તે ઘોડો મારા રથની પાછળ ચાલતો હતો. શેઠે અને નગરશેઠે મોકલેલા ચાકરો જ માત્ર નહિ પણ (અમારો ગૃહમિત્ર) કુલમાષહસ્તી અને તેનાં માણસો પણ ચારે બાજુ વીંટાઈ વળીને ચાલતાં. તે ઉપરાંત ઘોડો પડેલી ત્યારે પોતાની શૂર-વીરતા અનેક વાર દેખાડેલી એવા માણસોને હથિઆર બંધ કરીને અમારે રખવાળે મોકલ્યાં હતાં. આમ અમે ચાટામાં થઈને પ્રણાશક નગરમાંથી નીકળ્યાં ત્યારે અમારા ભપકાથી સૌ વસ્તી આશ્ચર્યમૂઠ થઈને જોઈ રહી. અર્થાત્ અમારા મિત્રનો અડધો અને અમારો પોતાનો અડધો એમ બેવડો કંઠલો લઈને, કોઈથી ન ઉતરે એવા ભપકાથી, અંતે (એમની નજર) બહાર અમે નિકળી ગયાં ત્યાંસુધી રાજમાર્ગને રસ્તે જતા હજારો લોક અમારી ઉપર તાકીને જોઈ રહ્યા.

હવે મારા સ્વામીએ ગાડીવાનને કહીને મારો રથ બ્રહ્મા રખાવ્યો અને પોતે મારી પાસે અંદર આવ્યો. ત્યાર પછી વળી પાછો સાથ ચાલ્યો. (માર્ગમાં) પછી બિંચી ડાંગરના ખેતર, વિસામાના ચેતરા તથા પરબો જોતા ધીરે ધીરે અમે વાસાલિક નાણુના ગામે આવી પહોંચ્યા.

ત્યાં પર્વતના (લીલોતરીથી ઢંકાયેલા) શિખર જેવું એક પ્રાચીન વડનું ઝાડ જોઈ અમને આનંદ થયો. કોઈપણ પ્રવાસીને આનંદ આપે એવું એ મનોહર ઝાડ હતું. ખૂબ પાંદડાવાળી એની ઘટામાં પંખીઓનાં ટોળે ટોળાં એના ઉપર બેઠાં હતાં. અમારો ગૃહમિત્ર એ જોઈને બોલ્યો: ‘આપણા ધર્મના પ્રવર્તક વર્ધમાનસ્વામી સંસારનો ત્યાગ કરીને જ્ઞાન પામ્યા તે પૂર્વે અહીં એમણે વાસ કર્યો હતો અને તેથી આ જગ્યાનું નામ વાસાલિક પડ્યું. પરિણામે એ જિનેશ્વર ભગવાનના સ્મરણમાં હજારો દેવ, કિત્તર ને માણસો આ વડના ઝાડની પૂજા કરે છે.’ આ વચનો સાંભળીને અમે બંને પૂજ્યભાવે ને આનંદભર્યે હૈયે રથમાંથી નીચે ઉતર્યાં. જિનભગવાનના સ્થાનકનાં દર્શન કરવાની અમને ઈચ્છા થઈ અને વડનાં મૂળને અમારા કપાળવડે બહુ શ્રદ્ધાથી અને નમ્રતાથી સ્પર્શ કર્યો. હાથ જોડીને હું બોલી: ‘હે ભાગ્યશાળી વૃક્ષ, તું ધન્ય છે કે જિનભગવાન મહાવીર તારી છાયામાં આવી રહ્યા.’ એ વડની અમે પૂજા કર્યા પછી અને ત્રણ વાર એની પ્રદક્ષિણા કર્યા પછી પાછાં અમે તાબાં થઈને વિચાર કરતાં ફરી રથમાં ચઢ્યાં. જ્યાં વર્ધમાન પ્રભુએ શાંતિથી વાસ કર્યો હતો તે સ્થાનનું દર્શન કર્યાથી મને ઘણો આનંદ અને ઉલ્લાસ થયો અને લાંબા સમય સુધી હું એ વિચારમાં નિમગ્ન થઈ રહી. સ્વામીની પાસે ગૃહિણીનું સુખ અનુભવતી અનુભવતી, એકાકી હસતી હું એ ગામડાં વટાવી ચાલી. પછી રાતવાસો કરવાને અમે, જેની હવેલીઓ વાદળાંએ અટકે છે એવી બહુ

વસ્તીવાળી શાખાંજના નગરીમાં આવી પહોંચ્યાં. અહીં અમે (મારા સ્વામીના) મિત્રને ત્યાં આનંદથી ગયાં. એની કૈલાસના શિખર જેવી હવેલી એ નગરીનાં અનન્ય શણુગારરૂપ હતી. અમારે માટે નાહવાની, ખાવાની અને સુવાની ઉત્તમ ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. અમારાં સમસ્ત સાથને પણ જમાડ્યો. વળી સારથિની અને બળદની પણ સારવાર કરી. આમ અમે બહુ સુખમાં તે રાત ગાળી. પછી સવારમાં મેં તથા હાથપગ ધોઈને સૂરજ ઊગતાં ત્યાંથી વિદાય લીધી. વિવિધ પંખીઓનાં અને ભમરાનાં ટોળાં (ઊડતાં) દેખાતાં; અમે વાતો કચે જતાં હતાં તેથી કેટલો પંથ કપાયો એ તો અમને જણાયું નહિ. કુલમાષહસ્તીએ આગળથી કહી રાખ્યું હતું તે પ્રમાણે આમ અને નગરના રસ્તાની નિશાનીરૂપ ઊભાં રહેલાં પવિત્ર ઝાડોને અમે દૂરથી જોઈ લેતાં. પાછું એક ખીજું વડનું ઝાડ દેખાયું. તેની કંઈક પાસે આવ્યાં ત્યારે તેનાં લીલાં પાનને લીધે તે પૃથ્વીનું જાણે શ્યામ, ભવ્ય, પ્રકાશ્વત્તન હોય એવું દેખાતું હતું. પ્રવાસીઓના સંઘને વિસામો કરવાનું એ સ્થાન હતું. રસ્તાના શણુગારરૂપ હતું અને (વળી) કૌશામ્બીના સીમાડાનું મોતી હતું. ડાળીઓની ઘટામાં સેંકડો પંખીઓ રહેતાં. વળી સુવાસિત ફૂલકળીઓ અનુપમ શોભા આપતી. ઉપર મેઘ જેવા સફેદ પટ ઝૂલતા હતા અને નીચે ઉત્સવહાર પહેરાવેલા અને પાણીએ ભરેલા કેરા ઘડા મૂક્યા હતા. (અમને ત્યાં સુધી સામે લેવા આવેલાં) ઓળખીતાં અને સગાંવહાલાંએ અમને ત્યાં વધાવી

લીલાં અને અનેકાનેક આશીર્વાદ આપ્યા. અમે ત્યાં નાહ્યા અને તેથી અમારો થાક ઊતરી ગયો. પછી અમે અમારાં સાસરીઆની પાસે ગયાં અને એમનાં ટોળામાં આનંદે જઈ બેઠાં. હવે મારે રથમાં બેસવાનું ન હતું તેથી ઘોડે ચઢી. મારી પાછળ (મારી સાચી સખી) સારસિકા અને (મને માન આપવાને આવેલા) આચાર્યો, ખેતરો, દાસીઓ, જુવાનીઓ અને બીજાઓનો સાથ ચાલ્યો. પણ ખાસ કરીને મારા સ્વામી પોતાના મિત્રને લઈને બીજા ઘોડાઓ જોડેલા સોનાના રથમાં બેસી સાથે ચાલ્યા. વળી નણુંદો અને લોભઈઓ પણ પોતાના દાસ-દાસીઓના સાથ સાથે અમને મળવાને આવી હતી તે પણ સુંદર ગાડીઓમાં બેસીને મારી સાથે નગર તરફ ચાલી. પ્રખ્યાત માણસનાં સુખદુઃખ, જવું આવવું, પ્રવાસે નિકળવું ને પાછું ઘેર આવવું, સૌ લોકને તરત માલૂમ પડી જાય છે. એવી રીતે અમે પણ જિંચાં પ્રભુ-દ્વારમાં થઈને કૌશામ્બી નગરીમાં પ્રવેશ્યા. ત્યાં આગળ જમણે હાથે એક નરપંખીનો અવાજ સંભળાયો અને એમ સારાં શકુન થયાં. જે રાજમાર્ગે થઈને અમે ચાલ્યાં તે માર્ગે અમને આવકાર આપવાને સફેદ સુગંધિત કૂલોથી શણગારી કાઢ્યો હતો અને ઠંઠ સુધી રસ્તાની બેઠે બાબુની જિંચી હવેલીઓની હારો ઉપર અને સુંદર દુકાનો આગળ અમને જોવાને આતુરતાથી એકઠાં થયેલાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓની ભીડ જામી હતી. સરેવર ઉપરનાં કમળકૂલોની સપાટી પવનથી જિંચી નીચી થાય એવો દેખાવ લોકનાં કમળકૂલસમા મુખોને લીધે અમને દેખાવા

લાગ્યો. મારા સ્વામીને માન આપવાને માટે રાજમાર્ગ ઉપરના લોકોએ સ્નેહભરી દૃષ્ટિએ એમની તરફ જોયું, એટલું જ નહિ પણ હાથ જોડીને નમસ્કાર કર્યા. બહાર નીકળી વાદળાંથી ઢંકાઈ રહ્યા પછી જેમ શરચ્ચંદ્ર બહાર નીકળી આવે એમ પરદેશથી પાછાં અમને ઘેર આવેલાં જોઈને સૌને આનંદ થયો, એટલું જ નહિ પણ સૌએ અમને આશીર્વાદ આપ્યા ને તેમાં પણ આદ્યજ્ઞોએ અગ્રેસર થઈને. હૃદયના આ ઉમળકાને એ કશેા લૂખો ઉત્તર આપી શક્યા નહિ. આદ્યજ્ઞશ્રમણો અને એવા પૂજ્ય લોકને એમણે પણ હાથ જોડીને નમસ્કાર કર્યા, મિત્રોને આલિંગન દીધાં ને બીજાઓને ધન્યવાદ દીધો.

કોઈ કોઈ બોલવા લાગ્યા: ‘નગરશેઠના મહેલ આગળના ચિત્રમાં ચીતરેલો ને જેને શિકારીએ વીંધી નાખ્યો એ ચક્રવાક પેલો રહ્યો અને તેમાં ચીતરેલી અને જે સતી થઈને નગરશેઠને ઘેર દીકરી થઈને અવતરી છે તે આ જ આ (ભાગ્યશાળી) વધુ છે. પ્રારબ્ધે ચિત્રમાંનાં એ બેને કેવી સુંદર રીતે એકઠાં આણી દીધાં છે! બીજા કોઈ બોલવા લાગ્યા: ‘કેવો સુંદર છોકરો!’ બીજાએ ટાપસી પૂરી: ‘કેવું સાચું!’ ‘કેવું જુગતે જોડું!’ ‘એ એને શોભતો જ છે!’ ‘ઊસ્તાદ છોકરો છે!’ એમ સૌ લોકોએ મારા પ્રિયતમને વખાણ્યાં. પછી અમે ધીરેધીરે એમને મહેલે આવી પહોંચ્યાં ત્યારે અમને દાસદાસીએ પગ ધોવાનું પાણી આપ્યું અને સુંદર પાત્રો આણીને તેમાંથી દહીં, ચોખા અને ફૂલ દેવને ચઢાવ્યા. પછી અમને મા-

લાઓ અને કમળદડા આપ્યા ને ત્યારપછી હું મારા
સ્વામીની સંગે બારણામાં પેઠી. હું બૂલથી જરાક પાછળ
પડી ગઈ ને ઉતાવળે ચાલીને પાછી સાથે થઈ ગઈ અને
અમે મારા સસરાના મહેલના, લોકની બીડવાળા સુંદર
અને વિશાળ ચોકમાં આવ્યાં. મારા પિતા (નગરશેઠ)
પોતાના કુટુંબને લઈને બીજા વેપારીઓ સાથે આગળથી
જ આવીને સાંગામાંથી ઉપર બેઠા હતા. કંઈક સંડોચથી
અમે સૌને ચરણે માથું મૂક્યું અને એમણે સ્નેહાળ
દેવેની પેઠે અમારા ઉપર દષ્ટિ કરી. એમણે અમને
આલિંગન આપ્યા, કપાળ ઉપર ચુંબન કર્યાં. એમની
આંખમાં હર્ષનાં આંસુ આવ્યા ને કયાંય સુધી અમારી
સામે જોઈ રહ્યા. મારી માતા અને સાસુએ પણ અમને
હુયાના ઉમળકાથી આલિંગન આપ્યાં અને રોઈ પડ્યાં—
એમની આંખોમાંથી આંસુ નિકળી પડ્યા અને સ્તનમાંથી
ધાવણ નીકળી પડ્યું. પછી મારા (આઠ) ભાઈઓને
કમશઃ પગે લાગી. અને ભક્તિભાવે મારું મસ્તક
કમળ એમની આગળ નમાવતી ચાલી ત્યારે એમની
આંખમાં પણ આંસુ તરી આવ્યાં. વળી જે સૌને હું
સ્નેહથી સંભારતી તે સૌ આવી મળ્યાં. મારી દાસીઓ
અને સખીઓએ પ્રથમ પોતાનાં આંસુ રોકી રાખ્યાં હતાં,
તેમણે પણ અત્યારે છૂટથી વહેતાં મૂકી દીધાં. એમનું દુઃખ
શમે એવું નહોતું. ઝાકળના મોતી જેના ઉપર પડ્યાં છે
એવી ફૂલરેખા જેવી એ દેખાતી. નગરશેઠની અને વેપારી
ઓની સૂચનાથી પછી એક ઘડો આણ્યો. અમને અમારા
આસને બેસાડ્યા પછી સૌ સંબંધીજનોએ અમારા આજ

સુધીના જીવન વિષેની વાતો પૂછવા માંડી. ત્યારે મારા પ્રિયે અમને જે અનુભવ થયો તે હતો તે સૌ એમને કહી સંભળાવ્યો: અમે એક વાર સાથે વસતાં, એ સહવાસ પ્રિય હોવા છતાં અમારું મૃત્યુ થયું ને તેથી વિયોગ થયો, એ ચિત્રોને લીધે પાછો સંજોગ થયો, મછવામાં બેસીને નાસી ગયાં, લૂંટારાના હાથમા ફસાયાં, મરણના મોંમાં જઈ પડ્યાં, એમની ગુફામાંથી એક લૂંટારાએ બચાવી નસાડ્યાં, વનમાં પ્રવાસ કર્યો, એક ગામ મળી આવ્યું અને છેવટે કુદમાપહસ્તી સાથે ભેટો થયો. આ સૌ વાતો વર્ણવી. અમારો એ સૌ અનુભવ મારા સ્વામીએ વર્ણવ્યો તે સાંભળીને બંને પક્ષની આંખોમાં પાછાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. અને મારા પિતા બોલ્યા: ‘તમે આ વાત અમને પહેલાં કેમ ના કહી? તમને આટલું દુઃખ પણ પડત નહિ ને આટલો પસ્તાવો પણ થાત નહિ. જરા પણ ભલું કર્યું હોય તેને માટે પણ સારો માણસ હદ ઉપરાંત ઉપકાર માને છે અને એનો બદલો વાળી શકાય નહિ ત્યાં સુધી પોતાને ઋણી માને છે. ત્યારે જેનું એક વાર ભલું કર્યું છે તેના ઉપર વળી ફરી ભલું કરાય તે માણસો ઉપકાર માને નહિ તો શી રીતે જીવી શકે? એવા ભલાનો એને મેરુપર્વત જેટલો ભાર લાગે છે અને તેનો બેવડો બદલો વાળી શકાય ત્યારે જ એને સંતોષ થઈ શકે છે. તમે મને જીવન આપ્યું છે ત્યારે હું પણ તમને જીવન આપી શકું તો જ જીવવું સારું લાગે.’ આવાં આવાં વચનોથી મારા પિતાએ અને બીજા શેઠીઆઓએ અમને રીઝવ્યાં અને

અમારા પાછા આવવાથી અમારા ઘરનાં બધાં માણસો ખુશી થયાં. ખરે, અબાણ્યા લોકને સારું નગર પણ અમને હોતે મળવા ઉતાવળે ભરાઈ ગયું અને વખાણ કરવા માટે, આશીર્વાદ આપવા અને વધાવવા માટે અમે સુંદર કીમતી લેટો આપી. કુલમાવહસ્તીને તો બદલામાં હજાર સોનામહોર મળી અને અમને પણ સૌ સંબંધી-ઓએ એકઠાં મળીને અમૂલ્ય લેટ આપી. શુભ મુહૂર્ત નિરધારીને અમારા બંને કુટુંબને શોભે એવા ઠાઠથી-નગરમાં કદી થયો નહિ એવા ઠાઠથી-અમારાં લગ્ન થયા. આખો વખત એવો અસાધારણ ઉત્સવ મંડાયો કે અનેક લોકોએ આવો આનંદ કદી નહિ અનુભવ્યો હોય ! અને અમારાં બંને કુટુંબો હૃદયભરી મિત્રતાએ, આનંદ-શોકનો સમાન અનુભવ કરવા લાગ્યાં અને બંને કુટુંબી જાણે એક જ હોય એમ દેખાવા લાગ્યાં. વળી મારા સ્વામીએ ગૃહસ્થ લેવાનાં પાંચ વ્રત લીધાં અને જિનેશ્વરપ્રભુના સુંદર અમૃતોપદેશનું મનન કરતાં આદર્શ ગૃહજીવન ગાળવા લાગ્યા. હું પણ આગળ કહી ગઈ છું એમ એકસો ને આઠ આયંબિલ પૂરા કરતી હતી, કારણ કે એ જ વ્રતથી મારી કામના સફળ થઈ હતી. હવે મારી સખી સારસિકાને મેં પૂછ્યું : ‘ હું મારા સ્વામી સાથે ચાલી નિકળી, ત્યાર પછી ઘેર તારી શી સ્થિતિ થઈ ? ’ સારસિકાએ ઉત્તર દીધો : “ તારી સૂચના પ્રમાણે તારા દાગીના લઈ આવવાને હું તો ઉતાવળી ઉતાવળી ઘેર ગઈ. દરવાજાને આગળો ન જોયાથી ઘરના લોકને વ્યાકુળ થઈ ગયેલા મેં જોયા અને મહેલ-

માં મને મારી પણ સલામતી લાગી નહિ; છતાં યે તારા ખંડમાંથી તારા દાગીનાની થેલી, નગરના મણિ-રૂપ એ થેલી લઈને અહીં આવી. પણ મારી એટએટલી વાંછના છતાં તું તો મને મળી નહિ ને તેથી નિરાશ થઈને એ દાગીનાની થેલી લઈને પાછી ગઈ. ‘આહ મારી સખી’ એવો નિસાસો નાખીને તારાં ખંડમાં પડી ને ખૂબ છાતી ફૂટી. ધીરેધીરે મારી ગભરામણુભરી એકાન્ત-માં શાન્તિ વળતી ગઈ ને મને આમ વિચાર આવ્યો. ‘એમનો પડદો નગરશેઠને નહિ ખોલું તો એ પોતાની દીકરી ઉપર ભારે ક્રોધ કરશે, માટે હું એમ કરીશ કે જતે દહાડે એ એમની દયા પામે. માટે પોતાનું પણ થોડુંઘણું ઋણ આ પ્રમાણે વળશે.’ મારા અકળાએલા હૃદયમાં આવા આવા વિચારો ઊઠ્યા અને હું પથારીમાં જઈ પડી, પણ તે રાતે ઉંઘ ખીલકુલ આવી નહિ. પછી સવારમાં હું નગરશેઠને પગે પડી અને તારો પૂર્વલવ તને સાંભરી આવ્યાની અને તારા પ્રિયની સાથે તારા ચાલી ગયાની સો કથા એમને કહી દીધી પણ એ તો પોતાના અનન્ન કુળાભિમાનને કારણે, રાહુએ ઘસાએલા ચંદ્રની પેઠે પોતાનું સો તેજ હારી બેઠા. હાથ ચોળીને એ બોલ્યા: ‘અરેરે! કેટલું ભયંકર. આપણા કુળઉપર આ શું કલંક આવી પડ્યું! એ ચક્રવાકનો કે શેઠના દીકરાનો પણ કશે દોષ નથી, દોષ માત્ર મારી દીકરીનો કે જે આમ સ્વચ્છંદી થઈને ચાલી ગઈ. નહીં જેમ પોતાના જ કિનારાને ડુબાડે તેમ બ્રહ્મ નારીઓ પોતાના કુળની આબરૂને ડુબાડે છે. અશુદ્ધ પુત્રી જિંચા અને ધનવાન

કુળને હાનિ કરે છે અને એ પોતાના બ્રહ્મચારથી આખા કુળને, તે ગમે તેવું સારું હોય તો ય કલંક આણે છે; તેથી તે એ કુળને શોભતી નથી. સાચું જ કહ્યું છે કે— ‘કલ્પનાનાં સ્વપ્ન ઉપર અને સુંદર મૃગજળ ઉપર જેટલો વિશ્વાસ રખાય એટલો જ વિશ્વાસ ચંચળ અને ચતુર નારી ઉપર રખાય.’ વળી એમણે કહ્યું: ‘પણ તેં આ બધી વાત મને વહેલી કેમ ના કહી? હું ત્યારે જ એને પરણાવત અને આ સંકટ આવવા ના દેત.’ મેં ઉત્તર દીધો: ‘એની કામના સફળ થાય નહિં ત્યાં સુધી એ વાત છાની રાખવા માટે મારે એના જીવના સોગન ખાવા પડ્યા હતા. હું એ સંતલસમાં લળી હતી, તેથી શેઠ, મારા ઉપર દયા કરો.’ શેઠાણીએ જ્યારે આ બધી વાત સાંભળી ત્યારે એ તો તારા દુઃખના ને વિભોગના વિચારમાં ખેલાન થઈ પડ્યાં અને એમને પડેલાં જોઈને નાગણુને ગડડના પંજમાં સપડાએલી જોઈને ગભરાએલા નાગરાજની પેઠે, શેઠ પોતે પણ તરત જ છૂટે મેઢાંએ રડવા લાગ્યા. જાન આવ્યા પછી શેઠાણી એવું તો હૃદય-લેદક રૂદન કરવા લાગ્યાં કે બીજાં બધાને રોવું આવ્યું. ભાઈઓ ભોળાઈઓ ને બીજાં બધાં, સખી ! તું જતી રહી તેથી, ખૂબ રો, પીટ કરવા લાગ્યાં. પણ શેઠાણીનું હૈયું સ્નેહાળ, તેથી દીકરીના સ્નેહને કારણે એમના શોકનો ને રૂદનનો પાર જ રહ્યો નહિ. છેવટે એમણે શેઠને કાલાવાલા કરી કહ્યું: “જે લોક શુદ્ધાચારી હોય છે ને આખરૂદાર મનાય છે એમને પણ દીકરી તરફનાં બે દુઃખ તો હોય છે: વિભોગ ને કલંક. પણ એ સૌ પૂર્વકર્મે કરીને નક્કી

થયેલા પ્રારબ્ધને આધીન છે. માણસની ઈચ્છા હોય કે ના હોય, પણ એ પ્રારબ્ધ વડે માણસ સુખ દુઃખ પામે તેથી ભૂલ થઈ જાય તેનો દોષ લેવો ના ઘટે; કારણ કે કુટિલ કાળદેવતા એને એચી ગયો. પૂર્વભવની વાત એને સાંભરી આવી અને તેથી એક વખતના કર્મનું ફળ એને મળ્યું, ત્યારે તો એની ભૂલ બહુ નાની કહેવાય. મારો એ દીકરી ઉપર એવો ભાવ છે અને મારા હૈયામાં એ એવી વશી રહી છે કે એના વિના મારાથી જીવાશે નહિ.” આવે વચને કાલાવાલા કરીને નગરશેઠની પત્ની પોતાના સ્વામીને પગે પડી, અને ‘ઠીક ત્યારે’ એવું એમની મરજી ન છતાંય એમની પાસે કહેવરાવ્યું. પછી એમણે કહ્યું: ‘ધીરજ ધર! એ તારી લાડકી તને લાવી આપીશ; એ એ ક્યાં ઉપડી ગયાં છે તેની શેઠ પાસેથી ખબર પડશે.’ એમ જોલી તારા પિતા પછી રથમાં બેસીને અહીં આવ્યા અને તેમને બેને શી રીતે ઘેર પાછાં લાવવા એ બાબત શેઠ સાથે વિચારવા લાગ્યા, પણ (તે દરમિયાન તારા પિતાના) ખરાબ કુટુંબે તો મને ધમકાવી, આંખો કાઢીને એક લપડાક ચોડી કાઢીને આમ મને સજા કરી. વળી એ કહેવા લાગ્યાં કે ‘તું એને ત્યાં લઈ જ કેમ ગઈ?’ વળી તમને જોળવાને માટે માણસો મોકલ્યાં અને તમને આવતાં સાંભળીને એ સૌ રાજી થઈ અહીં પાછા આવ્યાં. (સાધ્વી કહે છે.) સારસિકાએ જે બધું જાણ્યું હતું એ સર્વ એણે મને વિગતવાર કહી સંભળાવ્યું અને પછી મારા સ્વામીએ શા માટે ઉતાવળ કરી હતી ને દાસ-દાસી વગર અમે કેમ ચાલ્યા ગયા એ વાત મેં એને કહી સમજાવી.

મારા પતિએ વિદ્વાન મિત્રોની સહાયતાથી એક નાટક રચ્યું હતું. તે નાટક નટીએ મને લખવી બતાવે એવી વ્યવસ્થા થોડા દિવસ પછી મારા સસરાએ કરી. આમ અમે આ લઘ્ય મહેલમાં સંબંધીએ અને મિત્રો વચ્ચે, કમળ-સરોવરમાંના ચક્રવાકની પેઠે, મહાઆનંદે રહેવા લાગ્યા. અમારાં હૈયાં રનેહાનંદે કરીને ગંઠાઈ ગયાં અને અમે પળ-વાર પણ એક બીજાથી અળગાં રહી શકતા નહિ. હું જાણે રનેહના લાંબા સુખને માટે સરજાઈ હતી તેથી એક પળ પણ જો હું એકલી પડતી તો ય મને એ પળ બહુ લાંબી લાગતી. નાહતાં, ખાતાં, શણગાર સજતાં, સૂતાં, ખેસતાં, ટૂંકમાં સૌ કામકાજ કરતાં અમે અંદરની એકતા ને આનંદ ભોગવતાં, તે એટલે સુધી કે અમે માળાઓ પહેરીને, અને સુગંધી પદાર્થો અમારા શરીર ઉપર છાંટીને અને ચોળીને નાટક જોવા જતાં ત્યારે પણ એવી એકતાનો આનંદ ભોગવતાં. આમ અમે કશી પણ ચિંતા વિના રનેહમાં એક થઈ રહેતાં. આમ સુખસાગરમાં તરતાં તરતાં તારાઓ અને ચંદ્રથી પ્રકાશતી રાતોવાળી સુંદર શરદ્ સુખમાં ચાલી ગઈ. પછી શિશિરની રાતો આવી. તે લાંબી થવા લાગી ને ઝાકળ પડવા લાગ્યો; સૂરજ પોતાનો પ્રકાશ ઉતાવળે ખેંચી લેવા લાગ્યો; (ગ્રીષ્મની વિલાસસામગ્રીઓ) ચંદ્ર, ચંદન, મોતીની માળા, કંકણ, સુતરનાં ને રેશમનાં કપડાં એ સહ મનથી ઉતરવા લાગ્યાં. શિયાળો આવ્યો. ખરફ સાથે એની પણ મળ્યો લેતો આવ્યો. ઘેરઘેર રનેહીજન અને (ઘેર આવેલા) બધા પ્રવાસીઓ આનંદ કરવા લાગ્યા. ત્યારપછી વસંતમાં ઠંડી ચાલી ગઈ ત્યારે

સહકારનાં ફૂલ ખીલ્યાં તેની સાથે રનેહનું રાજ્ય પણ ખીલ્યું. ત્યારે નારીઓએ કામ પડતાં મેલવા માંડ્યાં ને ઉતાવળી ઉતાવળી હિંડોળા ખાટે ગઈ. હિંડોળાખાટને મજબૂત બાંધી હોય અને રનેહી હાથે કરીને એ હિંડોળાય તો વગર ભોંચે ખૂબ હીંચકા આવે ને ખૂબ આનંદ મળે. અમારા અતુલ, અદ્ભુત અને જોવા જેવા બાગની શોભા નિહાળતાં અમે નંદનવનના દેવજીગલની પેઠે આનંદ કરતાં. મારા પ્રિય મને કહેતા: ‘મદનવાડીના દૂતરૂપ આ ભમરા તો જો. ઝાડનાં ફૂલ અને ખીજી વનસ્પતિ ઉપર તે નારીલોકની આંખના કાજળની પેઠે ચોંટી બેઠા છે અને વેલીઓ-ઉપર ચંદ્રને ઢાંકી નાખતા રાહુ સરખા દેખાય છે.’ આવી શૃંગારિક ઉપમાઓથી મારા સ્વામી મને આનંદ આપતા અને મારા વાળમાં ફૂલ ખોસતા, જેથી એ બધાંને મિશ્ર સુગંધ નીકળતો. આવું આવું કરવાને લીધે ખીલેલી વનસ્પતિ જોવામાં અમને બહુ મજા પડતી અને આવી રીતે આનંદમાં તથા રનેહમાં અમે ગાંઠાયેલાં રહેતાં.

૧૦. લૂંટારાનું સાધુ થવું.

(ઋતુઓ બદલાતાં ફરી પાછી વસંત આવી અને પ્રકૃતિની શોભા નિહાળવા ફરી અમે બાગમાં ગયાં.) ત્યાં એક અશોક વૃક્ષની નીચે મૂકેલી પત્થરની બેઠક ઉપર (આપણા ધર્મના) એક સાધુને નિશ્ચિંત મને, મ્હોં નીચું રાખીને બેઠેલા જોયા. તરત જ મારા વાળમાંના ફૂલ ખરી પડ્યાં. મેં મારા અંગ ઢાંકી લીધાં અને મારા

મ્હેંને શોભાવતા ચૂર્ણને લુંછી નાખ્યો. મારા સ્વામી પણ સ્વસ્થ થઈ ગયા. એમણે જોડા ઉતારી દીધા ને ફૂલ મૂકી દીધાં કારણ કે ભલકાલેર પોશાકે મહાપુરુષ પાસે જવું શોભે નહિં. પછી અમે ઉતાવળે ઉતાવળે એમની તરફ ગયાં, અને કંઈક દૂરથી માથું નમાવી પૂજ્યભાવે, પણ શાન્તિથી, અમૂલ્ય રત્નની પેડે એમને નિહાળવા લાગ્યાં. પછી અમે જરા વધારે નજીક ગયાં અને માયા, મદ, મોહ આદિથી વિરક્ત, શુભધ્યાનમાં સંલગ્ન, શરીર તરફ પણ અનાસક્ત એવી એ ધર્મમૂર્તિના ચરણમાં અમે અમારી કરાંજલિ અર્પણ કરી. ક્ષણભર અમે પણ એમની આગળ, અવ્યગ્ર મનવાળા થઈ, શાન્તચિત્તે ધ્યાન ધરીને બેઠા અને પછી જ્યારે પોતાના ધ્યાનમાંથી મુક્ત થઈ, એમણે પ્રશાન્તદષ્ટિએ અમારી તરફ જોયું ત્યારે અમે ઊભા થઈ વિનયભાવે એમને ત્રણું વાર વંદન કર્યું. આ પ્રમાણે વંદન અને નમન કરીને, તપોગુણનો ઉત્કર્ષ ધૃષ્ટીને એમના શરીર અને જીવનયાત્રાના કુશળ પ્રશ્નો પૂછ્યા. એના જવાબમાં તેમણે આશીર્વાદ આપીને કહ્યું કે ‘જ્યાં જવાથી જગતનાં બધાં દુઃખોનો અંત થાય છે અને અતુલ તથા અક્ષય સુખ પમાય છે એવું જે નિર્વાણસ્થાન તે તમને પ્રાપ્ત થાઓ.’ તેમને એ આશીર્વાદ અમે અતિ નમ્ર અને શ્રદ્ધાળુ ભાવે મસ્તકે ચઢાવ્યો અને પછી જરા અને મૃત્યુની પેલી પાર લઈ જનાર કલ્યાણકારક ધર્મનો ઉપદેશ આપવાની પ્રાર્થના કરી. એના ઉત્તરમાં તેમણે જીવ-આત્માનાં બંધન અને મોક્ષ વિષે શાસ્ત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ધીરેધીરે સરળતા-

પૂર્વક આ રીતે ઉપદેશ આપ્યો: “ જગત્માં રહેલા પદાર્થોનાં સ્વરૂપને જાણવાનાં ચાર સાધન છે: ૧ પ્રત્યક્ષ, ૨ અનુમાન, ૩ ઉપમાન અને ૪ આગમ. આપણી ઈન્દ્રિયોથી જે વસ્તુ જોઈ-જાણી શકાય, તે પ્રત્યક્ષ ગણાય. જે વસ્તુના કોઈએક ગુણધર્મને જોઈ-જાણી તેના વિશેષ સ્વરૂપને નિર્ણય કરવો, તે અનુમાન કહેવાય. પ્રત્યક્ષ અગર પરોક્ષ વસ્તુ સાથે કોઈ બીજી વસ્તુને સરખાવવી તેનું નામ ઉપમાન અને કોઈ શાસ્ત્ર અગર શિક્ષક પાસેથી જે વસ્તુનું જ્ઞાન મેળવવું તે આગમ કહેવાય છે. આ ચાર રીતે બંધ અને મોક્ષનું પણ જ્ઞાન મેળવી શકાય છે. હવે આત્મા તે શું છે તે વિચારીએ: આત્મા રૂપ, શબ્દ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ એ ઈન્દ્રિયગોચર ગુણોથી સદાસર્વદા મુક્ત છે. એ ઈન્દ્રિયથી અગોચર છે. એ અનાદિ અને અનંત છે. જ્યાં સુધી એ શરીરના બંધનથી બંધાયો છે ત્યાં સુધી એ સુખદુઃખ અનુભવે છે અને ત્યારે ઈન્દ્રિયોવડે નહિ, પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુવડે-વિવિધ પ્રકારની સમ્મતિ, ઇચ્છા, વિચારો આદિ દર્શાવવા માટે દેહનાં જે હલનચલન થાય છે તેના વડે-પ્રમાણુભૂત થાય છે. વિચાર, અહંકાર, જ્ઞાન, સ્મરણ, બુદ્ધિ આદિ સ્વરૂપે એ પ્રગટ થાય છે. સંસારના સ્વભાવ-નિયમ પ્રમાણે (પૂર્વ જન્મનાં, પુણ્યનાં કે પાપના કૃણરૂપ) કર્મ ભોગવતો આત્મા હર્ષ કે શોકનો, સુખ કે દુઃખનો, શાન્તિનો કે અશાન્તિનો, આનંદ કે ઉદ્વેગનો, ભય કે ધૈર્યનો અનુભવ કરતો પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે. આત્મા પોતે કરેલાં સારાં નરસાં કર્મવડે સંસાર વધારે છે અને

તે ત્રણ રીતે: મનથી, વાચાથી ને કર્મથી. મૂઢ જીવ (મોઢે કરીને સંસારમાં) લિપ્ત થઈ જતાં કર્મના બંધનમાં પડે છે પણ મોહથી મુક્ત થઈને સંસારમાં વસે છે તો તે પોતે કર્મથી અલિપ્ત રહે છે. તીર્થંકરોએ એ જ પ્રકારનો ટૂંકામાં બંધ અને મોક્ષ સંબંધે ઉપદેશ આપ્યો છે. એક બાબુથી આત્મા (અમુક કર્મોથી) મુક્ત થાય છે, અને બીજી બાબુથી અમુક કર્મોથી એ બંધાય છે; એ રીતે સંસારપ્રવાહના યંત્રમાં લમરડાની પેઠે એ ક્રયા કરે છે. સારાં કર્મે એ બંધાય તો (કુળ પાકીને) દેવયોનિમાં અવતરે છે, મધ્યમ કર્મથી માનવયોનિમાં અવતરે છે, મોહમય કર્મથી પશુયોનિમાં પુનર્જન્મ પામે છે ને બીલકુલ ખરાબ કર્મથી નરકમાં પડે છે. રાગ અને દ્વેષને જે દબાવી દેતો નથી તે કર્મના બંધનમાં પડે છે. વળી પ્રાણાતિપાત, અસત્ય, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહ; તેમજ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ; ભય, તરંગ, કુટિલતા, અપ્રમાણિકતા આદિ; આ બધા દુર્ગુણો જ્યારે અજ્ઞાન સાથે ભેગા થાય છે ત્યારે કર્મના બંધનનું મૂળ દ્રઢ બને છે; એમ સારરૂપે તીર્થંકરોએ કહ્યું છે. તેલ ચોળેલા માથા ઉપર જેમ ધૂળ ચોંટી જાય છે, તેમ રાગ અને દ્વેષના વિચારોએ ખરડાએલા આત્માને કર્મ ચોંટી જાય છે, અને તેના પ્રભાવથી આત્મા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, પવન અને વનસ્પતિ જેવી અતિ સૂક્ષ્મ જીવોનિઓમાં વારંવાર જન્મમરણ કરતો પરિભ્રમણ કયા કરે છે. સાધારણ રીતે વર્ણવીએ તો

કર્મ આઠ પ્રકારનાં છે.—

૧. જ્ઞાનાવરણીય, ૨. દર્શનાવરણીય, ૩. વેદનીય, ૪. મોહનીય ૫. આયુ, ૬. નામ, ૭. ગોત્ર, ૮ અને અન્તરાય.

જેમ જુદા જુદા દાણાનાં બીજ પૃથ્વીમાં વેરવાથી પોતપોતાની જાત પ્રમાણે જુદાં જુદાં ફળફૂલ આપે છે, તેમજ વિવિધ પ્રકારનાં કર્મો પોતપોતાની વિવિધતા પ્રમાણે શુભ અશુભ-સારાં નરસાં ફળ આપે છે. કર્મકૃત ફળોદયનું સ્વરૂપ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવને આશ્રયે જાણી શકાય છે. દ્રવ્ય એટલે કે આત્મા, નક્કી થયેલે ક્ષેત્રે એટલે કે ત્રણ લોકમાં, કાળમાં એટલે કે ફળને અનુસરી જન્મજન્માન્તરના ફેરામાં ભટકે છે, જેથી એક સ્થિતિ ફરીને બીજી થાય છે. (આત્માના સામાયિક શરીરને ધારણ કરતી) સ્થિતિ ઉપર શરીર આધાર રાખે છે, શરીર ઉપર માનસિક કર્મનો આધાર છે, માનસિક કર્મ ઉપર અંતઃકરણનો આધાર છે, અંતઃકરણ ઉપર તદ્રૂપતાનો (ભાવ અને વસ્તુની એકરૂપતાનો) આધાર છે, તદ્રૂપતા ઉપર પરિણામનો આધાર છે અને પરિણામ ઉપર આત્માને લગતાં બાહ્ય અને આભ્યંતરિક દુઃખોનો આધાર છે. આ દુઃખો ટાળવા માટે માણસ આનંદ કરવા જાય છે ને ત્યાં બહુ પાપ આવરે છે. આ પાપને લીધે એનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાને જન્મમરણના ફેરા કર્યા જ કરવાની ઘટમાળને ચાકે બંધાય છે. આમ માણસને પોતાના કર્મને અનુસરીને યોજાયા પ્રમાણે જમે તો નરકમાં, જમે તો પશુચોનિમાં, જમે તો માનવજાતિમાં કે

ગમે તો સ્વર્ગમાં લભવું જ પડે છે. માણસને તેના કર્મને અનુસરીને પુનર્જન્મમાં ચંડાળ, ભિદ્ધ, અત્યંજ, પારધિ, શક, યવન, બર્બર (વનવાસી) આદિને ત્યાં અવતાર આવે છે. માનવજાતિમાં જન્મ આવતાં પણ તેને પોતાનાં (પૂર્વ) કર્મને અનુસરી અનંત સુખ—દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. શરીર અને બુદ્ધિના વિકાસને અનુસરી માણસ ચાકર થઈ દુઃખ ભોગવે કે ધણી થઈ સુખ ભોગવે, સંભોગ પામે કે વિભોગ સહે, કુલીનને ઘેર કે કુલહીનને ઘેર અવતરે, જીવનબળને જીવનવિલાસમાં આગળ કે પાછળ પગલાં ભરે, લાલ પામે કે હાનિ સહે એ સૌ કરતાં પણ વધારે તો એ ધ્યાન રાખવાનું છે કે આત્મા મનુષ્યના જ અવતારમાંથી સર્વ દુઃખનો અંત આણનાર મોક્ષને પામી શકે. (હવે આ મોક્ષ સંબંધેઃ) સંસારમાંનો અજ્ઞાન ઝાંખરાંએ પુરાઈ ગયેલો જે માર્ગ તે તીર્થકરોએ સમ્યગ્ જ્ઞાને તથા શુદ્ધ જીવને કરીને ઠેઠ મોક્ષ સુધી ચોકખો કર્યો છે. પૂર્વકાળથી પોતાને વળગી આવેલાં કર્મને આત્મસંયમવડે જે દબાવે છે અને બાકીનાં કર્મને સંયમવડે નષ્ટ કરે છે, તે જ્યારે પોતાના સર્વ કર્મનો ક્ષય કરે છે ત્યારે તે કર્મમુક્ત થાય છે અને પરમ પવિત્ર બને છે. સમયમાત્રમાં એ જિયામાં જિયું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે, અને ફરી જન્મવાના દુઃખથી અને ચિંતાથી મુક્ત થઈને, અવિચળ પવિત્રતા ભોગવે છે. વિવિધ યોનિમાં અવતાર આપનાર કર્મથી મુક્ત થતાં આત્મા પવિત્ર બનીને ઉપાધિના પંજામાંથી છૂટી પોતાની મેળે જ જાય ચઢે છે. સર્વોચ્ચમ દેવોના (પ્રદે-

શેના) ઉપર એ પવિત્ર પ્રદેશ આવેલો છે. તે પ્રભાતના જેવો પ્રકાશે અને સોના તથા શંખ જેવો સ્વચ્છ છે. ત્રિલોકને શિખરભાગે એ અવસ્થિત છે અને રત્નનિર્મિત છત્રના જેવો આકાર ધારણ કરે છે. એને કોઈ સિદ્ધક્ષેત્ર, કોઈ પરમપદ, કોઈ અનુત્તર સ્થાન અને કોઈ પ્રહલોક કહે છે.

અખિલ જગત્ને શિરોભાગે આવેલા એ સ્થાનની ઉપર સર્વ કર્મથી વિમુક્ત થયેલા સિદ્ધાત્માઓનો શાશ્વત વાસ હોય છે, એ સિદ્ધાત્માઓ સર્વક્રમથી મુક્ત હોય છે, રાગદ્વેષના સંસ્કારોથી અલિપ્ત હોય છે. પાપ અને પુણ્યનો પેલો પાર ગએલા હોય છે. સુખદુઃખના વિકારોથી અસ્પૃષ્ઠ હોય છે. અનંતજ્ઞાન અને શક્તિથી પરિપૂર્ણ હોય છે. એ સિદ્ધાત્માઓ ફરીવાર ક્યારે પણ પુનર્જન્મને પ્રાપ્ત થતા નથી. એક આત્મજ્યોતિમાં અનંત આત્મજ્યોતિઓ સંમિલિત થાય તોપણ તેમનાં સ્વરૂપાવસ્થાનમાં કોઈ પણ પ્રકારનો સંકોચ કે વિસ્તાર થતો નથી.”

(સાધ્વી તરંગવતી એ શેઠાણી આગળ બોલે છે:)
સાધુના આ ઉપદેશથી હું તો એક પ્રકારના આનંદમાં ડુબી ગઈ, ને હાથ કપાળે લગાડીને બોલી: ‘અમે આ ઉપદેશને કારણે આપનાં અત્યંત ઋણી છીએ.’ મારા પ્રિયે તો એમને અચળ શ્રદ્ધાથી નમસ્કાર કરી કહ્યું: ‘આપ જગત્ના બંધનથી મુક્ત થઈ ગયા છો, ધન્ય છે આપને. જો આપને સૌ સાંભરતું હોય તો આપ એ સાધના શી રીતે સાધી શક્યા છો, તો પણ મને કહો. મારી ઉત્કંઠાને માટે, હે મહાત્મા મને ક્ષમા આપશો.’ તીર્થંકરોના

ધર્મમાં પારંગત થયેલા એ સાધુએ પોતાની જીવનની કથા આનંદમય શાન્તિએ મીઠી અને શાંત વાણીવડે આ પ્રમાણે કહી:—“ લેંસ, સાપ, ચિત્તા અને હાથીઓ જ્યાં વસે છે એવા લયંકર વનપ્રદેશમાં આવેલા અંપાપ્રાન્તની ધારે પારધિઓ રહેતા હતા, તેઓ વનમાં સંહાર કર્યા કરતા; તેમનું સંસ્થાન યમરાજના ગુપ્તવાસ સ્વરૂપ હતું. તેમની જોખતવંતી કન્યાઓ રાતા રંગનાં વસ્ત્ર પહેરતી અને વળી એમની નારીઓ જીવાન હાથીઓના દાંતકેડે હુચિયાર બનાવવાનું કામ કરતી. હું પણ પાછલા લવમાં ત્યાં પારધિ હતો અને હાથીઓનો શિકાર કરતો. વનમાં જીવન ગાળતો ને માંસ ખાતો, મારા સફળ બાણવેધનાં લોક વખાણ કરતા અને તેથી મને ‘ સિષ્ખબાણ ’ કહેતા. મારા પિતા પારધિ હતા, એ પોતાની નેમ કદી ચૂકતા નહિ. પોતાના ધંધામાં કુશળ હોવાથી એમને લોક ‘ વ્યાધરાજ ’ કહેતા. મારી માતા મારા પિતાની માનીતી હતી ને તે પોતે પણ એક પારધિની પુત્રી હતી. વનનું લયંકર અને અભિમાનભર્યું સૌંદર્ય તેનું પોતાનું જ હતું, એથી લોક એને ‘ વનસુંદરી ’ કહેતા. “ જીવાનીમાં એક વાર મેં મારું તીર એક હાથી ઉપર તાક્યું, ત્યારે મારા પિતાએ મને શિખામણ આપી: ‘ આપણા કુળમાં જે આચાર પળાય છે તે તું સાંભળ. પ્રજા ઉત્પન્ન કરી શકે એવો હોય ને ટોળાનો નાયક હોય એવા લબ્ય હાથીને તારે મારવો નહિ. વળી પોતાનાં બચ્ચાંનું રક્ષણ કરવાને રોડવશ થઈને પારધિનો લય કર્યા વિના બચ્ચાની સાથે ચાલે છે એવી જે હાથણી તેને પણ બચાવવી.

તેમજ હાથીનું જે બચ્ચું હજી ધાવતું હોય તેને પણ મારવું નહિ, કારણ કે નાનાને મોટું થવા દેવું જોઈએ. વળી કોઈ નર તથા માદા સ્નેહવશ દૈવજોગે આગળથી જ સંલોગ કરતાં દેખાય, તે તારે એ બેને વિષ્ણુનાં નહિ પાડવાં, કારણ કે તેમના સ્નેહસંલોગથી બચ્ચાં થાય છે. આવો આપણો કુળાચાર છે તે તારે પાળવો જોઈએ. જે એ આચાર ઓળંગે છે તે અને તેનાં કુટુંબીઓ નાશ પામે છે. (હાથીનાં) બચ્ચાંને મારવાં નહિ અને તેના વંશને બચાવવો જોઈએ. આ શીખી લે અને (પછીથી) તારા પુત્રોને પણ શીખવજે. આ ભાવનાએ જ હું મારો ધંધો ચલાવતો હતો અને ગાઢા જંગલમાં રસ્તો કાપતો અને ગેંડા તથા જંગલી બળદો તથા જંગલી લેસો તથા હરણો તથા હાથીઓ તથા સુવરોની પાછળ પડતો. સરખા ઘરની એક જુવાન ને સુંદર કન્યા સાથે મને મારાં માબાપે પરણાવ્યો. એ મને સ્નેહાનંદ આપતી. એ રંગે શ્યામળી હતી, એનાં રતન કામોદીપક હતાં, નિતંબ ભારે હતા અને અંદ્રમાના હાસ્યથી પ્રકાશ પામતું હોય, એવું એનું મુખ હતું. એની આંખો રાતા કમળ જેવી હતી અને જુવાનીના જોરથી એનું કલેવર ખીલી ઊઠેલું હતું. ટૂંકમાં એની વિશુદ્ધ સુંદરતાને લીધે અને એના બળે મારી જુવાનીમાં એ મારા મહાભાગ્યરૂપ બની રહી હતી. વનનું આવું મનગમતું રત્ન જેની પાસે હોય તે શિકારના આવા ખજાનાથી સંતોષ પામ્યા વગર કેમ રહે! મારી પારખણના મોહલયાં આલિંગન માંથી છૂટી સવારમાં ઉઠતો અને પછી મદિરા અને રત-

કીડાના ઉપલોગથી જે કંઈ થાક ચઢ્યો હોય તેને દૂર કરી અમારા પારધિલોકની દેવીની પ્રાર્થના કરવા જતો. પછી ખાનપાન કરી તાજે થઈ પાછો મારા લોહીથી ખરડાએલે ધંધે લાગી જતો. એક દિવસ ઉનાળામાં મેં ધનુષબાણ લીધાં, ભાથું લટકાવ્યું ને રસ્તે પડ્યો. કાન પાછળ વનકૂલ ખોસ્ત્યાં હતાં ને પગમાં પાવડીઓ પહેરી હતી. એવી રીતે હું વનહાથીની શોધમાં નિકળ્યો, અને આખરે તાપે ને દુઃખે નબળો પડી જઈ આખા વનમાં રખડતો રખડતો ગંગા નદી સુધી જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં સ્નાન કરીને તરતનો જ નિકળેલો પર્વત જેવો ઊંચો માત્ર એક જ હાથી મેં જોયો. હું જાણી ગયો કે એ મહાશુભ ગંગાની ઝાડીમાંનો ના હોય, કારણ કે ઝાડોથી ગાઢી થયેલી આ ઝાડીમાં એને હતા એવા સુંદર વાળ (વાળા હાથી) મળી શકે એમ નહોતા. તેથી એ બીજા કોઈ વનમાંથી આવેલો હોવો જોઈએ. એને દાંત તો હતા નહિ, તોપણ એ સર્વોત્તમ શિકાર હોવાને માટે એને મારવો જોઈએ. તેથી પારધિના નિયમ પ્રમાણે બરાબર એકાગ્ર થઈને મેં એ હાથી ઉપર જીવનસંહારક બાણ છોડ્યું. પણ તે બાણ કંઈક ઊંચું નિકળી ગયું ને હવામાં ઊડ્યું. એ બાણથી એ હાથી ન વિંધાતાં એક ચક્રવાક વિંધાઈ પડ્યો. દુઃખથી પીડાતા એ ચક્રવાકની એક પાંખ તૂટી પડી અને પળવારમાં એ જળપટ ઉપર આવી પડ્યો. પાણી જાણે રક્તસાગરમાંનું હોય એમ સતું થઈ ગયું. એની નારી, રૂદ્ધ કરતી એના કલેવર ઉપર આમતેમ ઊડવા લાગી. એથી મને પણ રડવું આવ્યું ને હું બોલ્યો. ‘અરેરે,

સ્નેહી જોડા ઉપર મેં આ શું હુઃખ આણ્યું !’ પતિ હજી જીવતો છે એ જાનમાં એણે મારું બાણ ધામાંથી ખેંચ્યું. એટલામાં તો હાથી અદૃશ્ય થઈ ગયો. મેં એ પંખીને ત્યાંથી ઉપાડી રેતીને કિનારે મૂક્યો અને પછી થોડી વારે સહાનુભૂતિ સાથે એનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો, પણ એટલામાં તો મેં જે અગ્નિ સળગાવ્યો હતો તેમાં એની ચક્રવાકી પોતાના સાથીના સ્નેહબંધનથી તણાઈને પડી અને એની સાથે બળી મૂઈ. એ જોઈને મને ભયંકર પરિતાપ થયો (ને વિચાર આવ્યો) ‘આવાં સુખી જોડાંનો મેં શા માટે નાશ કર્યો !’ હું વિલાપ કરવા લાગ્યોઃ ‘અમારા કુળધર્મના નિયમો મેં પાળ્યા છે અને છતાંયે, અરેરે, આજે આ બીજનો નાશ કર્યો. આવા વિહારથી અને આવા કુળધર્મથી મને તો તિરસ્કાર છૂટે છે. મારાથી આવું જીવન જીવાય શી રીતે ? આ જીવન કરતાં તો મરવું લાલું ! આમ આપઘાત કરવાની મને પ્રમળ ઇચ્છા થઈ આવી અને તેના આવેશમાં મેં પણ ચક્રવાકીની પાછળ અગ્નિમાં પડતું મેલ્યું ને મારાં પાપી શરીરને બાળીને ભરમ કર્યું. હું મારાં કુળધર્મને સખ્ત રીતે વળગી રહ્યો હતો અને વળી મને મારા કર્મનો પસ્તાવો થયો હતો, તેમ જ મારા જન્મની અપૂર્ણતાથી ખેદ થયો હતો. આ કારણથી યશ્ચાત્તાપને લીધે પ્રાપ્ત થએલા શુભ કર્મના ફળથી એ શરીરનો નાશ થતાંની સાથે જ નરકમાં પડવાને બદલે, ગંગા નદીને ઉત્તર કિનારે એક ધનવાન વ્યાપારીને ત્યાં મારો જન્મ થયો. અનેક ખેડૂતોની વસ્તીવાળો, ફળદ્રુપતાએ વબળાએલો અને ઉત્સવોથી ભર-

પૂર એવો બહુ વિશાળ કાશી નામે દેશ છે: કમળસરોવર ઉપર અને બાગમાં આનંદ કરવાને અનેક પ્રવાસીઓ આવે છે. સાગરરાણી ગંગાનદીને કાંઠે દ્વારવતી સમાન વારાણસી નગરી છે. ગંગા નદીના મોઢાં એ નગરીને કિલ્લા સમાન છે. એમાં અનેક મોટા વ્યાપારીઓ વસે છે. તેમની સ્ત્રીઓ અમૂલ્ય આભૂષણોથી કલ્પવૃક્ષ જેવી શણગારાયેલી રહે છે. અકેકો વ્યાપારી લાખોને હિસાબે માલ વેચે છે ને ખરીદે છે. એમની હવેલીઓ અલગ અલગ છે, તેથી તેમનાં આંગણાંમાં જ નહિ પણ (હવેલીઓની) વચ્ચે લાંબે રાજમાર્ગે પણ વાતાવરણમાં થઈને ઠંઠ જમીન સુધી સૂરજ પોતાનાં કિરણ ફેંકી શકે છે. અહીં (એક વ્યાપારીની આવી હવેલીમાં) મારો જન્મ થયો અને મારું નામ રૂદ્રચંદ્ર પડ્યું. રિવાજ પ્રમાણે લેખન આદિ વિવિધ કળાઓ શીખ્યો. પણ થોડા જ સમયમાં ઉડાઉ બનાવનાર, કલંક લાવનાર, ટૂંકામાં બધા દુર્ગુણોને વસાવનાર જીગરની રમત તરફ મારું વલણ થયું. એ રમતે કરીને હલકા લોકો અનેક રીતે નષ્ટાચર થઈ જાય છે અને છળકપટમાં નિર્દય અને જીતવાને માટે ગાંડા બની જઈને બધા સદ્ગુણોને વિસારી મૂકે છે. આ જીગરના મોહમાં હું પડ્યો અને અંતે ચોરી કરવા લાગ્યો અને એથી મારો કુળપર્વત દાવાનળની પેઠે બળવા લાગ્યો. ઘર ફાડવાં ને જાત્રાગુઓને લૂંટવા એ મારો ધંધો થઈ પડ્યો ને મારાં આવાં કર્મને લીધે મારાં કુટુંબીઓને નીચું જોવાનો પ્રસંગ આગ્યો. એવી રીતે બીજાઓનું ધન લૂંટવાને ઇરાદે રાતે હાથમાં તલવાર લઈને રાજમાર્ગે નિકળી

પડ્યો, પણ નગરમાં આ વાતની જાણ થઈ ગઈ અને હરામ-
ખોરનો જીવ હવે સલામત નહોતો એમ જોઈને હું ખારીક-
વનમાં નાશી ગયો. વિધ્યાચળની વિભૂતિ સમાન એ વનમાં
અનેક જાતનો શિકાર મળી શકે એમ હતો, પંખીઓનાં
પુષ્કળ માળા હતા તથા લૂંટારાઓની પુષ્કળ ગુફાઓ હતી.
વિવિધ પ્રકારનાં ઝાડોની ઘટા સૌને અંધારામાં ઢાંકી દેતી.
વિધ્યાચળની અંદરની બાજુએ આવેલી આવી એક ગુફામાં
હું આવી પહોંચ્યો. એને એક જ બારણું હતું અને એ
ગુફાનું નામ સિંહગુફા હતું. ત્યાં હથિયારખંધ મજબૂત
માણસો રહેતાં ને વેપારીઓને ને વણજારાને લૂંટી આનંદ
કરતા. એ એમના ધંધામાં અને ખીજ એવી અનેક કળા-
ઓમાં તથા હળીમળીને કામ કરવામાં ખૂબ પ્રવીણ હતા.
છતાં એ એમાં કેટલાક એવા પણ હતા કે જેઓ બ્રાહ્મણ-
શ્રમણને, સ્ત્રીબાળકને અને ઘરડાં માંદાને સતાવતાં નહિ.
લૂંટતાં હજારો વાર ઘા પણ ખાતા, છતાં એ એકંદર રીતે
એમનો ધંધો સારી રીતે ચાલ્યો જતો. આ લૂંટારાઓમાં
હું પણ એક લૂંટારા તરીકે દાખલ થઈ ગયો. ભલ્લપ્રય
નામે એક જણ એ મંડળનો નાયક હતો, એ હંમેશાં
પોતાના મજબૂત હાથમાં ભાલો ઝાલી રાખતો, હલ્લો
કરવામાં સાહસી હતો અને સર્પની પેઠે સર્વને ભયંકર
હતો. પોતાના હજારો લૂંટારાને પોષવાને અને પિતાની
પ્રમાણે તેમનું રક્ષણ કરવાને એ અબજો ધનવાનોને ખૂબ
સતાવતો. પોતાના બાહુબળને કારણે એ ઘણો પ્રખ્યાત
થયો હતો અને તેથી લૂંટારાઓમાં નાયક તરીકે બહુ
માન પામ્યો હતો. એની પાસે મને લઈ જવામાં આવ્યો.

મારી સાથે એણે માયાથી વાલચિત કરી, તેથી બીજા લૂંટારા પણ મારી સાથે આદરથી વર્તતા. આથી હું ત્યાં વિના હરકતે ને આનંદે રહેવા લાગ્યો. ઘણા ધોંગાણાંમાં મેં મારું ખૂબ શૌર્ય બતાવ્યું ને તેથી મારો મોલો ને માન વધ્યાં અને આ રીતે આખરે હું એક નામી લૂંટારો ગણાવા લાગ્યો. જુદા હોય કે ના હોય, અમે નાશી જતા હોઈએ કે કોઈની પાછળ પડ્યા હોઈએ, પણ હું હમેશાં નાયકની બાબુમાં જ રહેતો અને મારા સોબતીઓ મને ‘શક્તિધર’ ‘નિર્દય’ ‘જમદૂત’ આદિ નામે ઓળખતા. શત્રુને હું ચીરી નાખતો, મિત્રોને બક્ષીસો આપતો અને જુગાર રમતી વખત સરતમાં મારી જતને પણ મૂકતો. એવી રીતે બહુ કાળ સુધી મેં એ લૂંટારાઓની ગુફામાં મારા સાથીઓ સાથે યમદેવના ખલા હલાવ્યા. એક વાર અમારી એક ટોળી અમારા એ નિત્ય કર્તવ્ય ઉપર ગઈ હતી ને ત્યાંથી લૂંટમાં એક જુવાન જોડાને ઘેર લઈ આવી. એ વાતની ખબર થતાં, એમને જોયાં પહેલાં જ કાળીની સ્તુતિ થવા લાગી ને એમને (અમારા) સરદાર પાસે આણ્યાં. એ સ્ત્રીપુરુષને જ્યારે એણે જોયાં ત્યારે તે સ્ત્રીએ પોતાની સુંદરતાને લીધે એનું હૈયું હરી લીધું. એણે નિશ્ચય કર્યો કે આ અપ્સરા સરખી સુંદરીનો કાળીને લોગ આપવો. કાળીની બીકથી એને પોતાની સ્ત્રી બનાવવાની એની હિંમત ચાલી નહિ, પણ મનમાની રીતે લૂંટારાઓને દાગીના તો લેઈ લેવા દીધા અને એ જોડા પાસે જ કંઈ કીંમતી ચીજ હતી તે સૌ એણે એમને સોંપી દીધી. સરદારે મને કહ્યું: ‘આ મહિનાની નવમીએ એ

બેને કાળીને લોગ આપવાનો છે.' પછી મને એમની
 ચોકી કરવા રાખ્યો, અને મરણચિંતાને લીધે એ બે જણ
 આંસુભરી આંખોએ બાવરાં જેવા થઈ ગયાં ત્યારે હું
 એમને મારા ઘરમાં લઈ ગયો. એ પુરુષને મેં તાણી
 બાંધ્યો તેથી તે સ્ત્રી પોતાના સ્વામી ઉપરના સ્નેહને
 લીધે ભયંકર વિલાપ કરવા લાગી ને છાતીફાટ ચીસો
 પાડવા લાગી. એથી બીજી કેદ પકડાયેલી ને જીવનથી
 નિરાશ થઈ ગયેલી સ્ત્રીઓ ત્યાં ટોળે મળી ગઈ ને
 દયાલાવે ને આકાંક્ષાએ એમને પૂછવા લાગી: 'ક્યાંથી
 આવો છો ને ક્યાં જતાં હતાં? લૂંટારાના હાથમાં કેવી રીતે
 આવી પડ્યાં?' આંસુભરી આંખે ડુસકાં ખાતાં એણે ઉત્તર
 આપ્યો: 'અમે અહીં શી રીતે આવ્યાં એનું હું ખબરું
 વર્ણન પહેલેથી સાંભળ્યો. સુંદર ચંપાનગરવાળા વનમાં
 ગંગાને કાંઠે અમે જેડઆ રંગનાં ચક્રવાક પંખી હતાં.
 આ મારા સ્વામી તે વારે મારા ચક્રવાક હતા અને હું
 એમની પ્રિય નારી હતી. અમે ગંગા ઉપર કુશળતાએ
 તરતાં અને મોજાના રેતીકિનારા પેઠે શણગારૂપ હતાં.
 એક વાર એક પારધિ ધનુષબાણ લઈને આવ્યો અને એણે
 એ જંગલી હાથીને મારવા જતાં એમને મારી નાખ્યા
 (આ અપકૃત્યને કારણે) ખેદ કરતાં કરતાં એણે એમના
 મૃતદેહને અગ્નિદાહ દેવા માટે કિનારા ઉપર અગ્નિ
 સળગાવ્યો. સ્વામીની પાછળ જવા માટે મેં પોતે પણ
 એ અગ્નિમાં પડતું મેંચું. એમ મરી ગયા પછી જમુ-
 નાને કિનારે આવેલા સુંદર કૌશામ્યી નગરીમાં નગર-
 શેઠને ઘેર હું તો કન્યારૂપે અવતરી, અને તે જ નગરમાં

ત્રણ સમુદ્ર પાર પ્રખ્યાત થયેલા શેઠને ઘેર, આ મારા પ્રિય નવા અવતારમાં પુત્ર થઈને અવતર્યા. (મોટા થતાં) અમે ચિત્રવડે એક બીજાને બોળી કાઢ્યાં. એમણે મારું માથું કરાવ્યું, પણ મારા પિતાએ એ માથું પાછું વાળ્યું. મેં એમની પાસે દ્વિતી મોકલી અને પછી એક વારના સ્નેહથી પ્રેરાઈને રાતને અંધારે હું પોતે પણ મારા પ્રિયની હવેલીએ ગઈ. અમને અમારાં માબાપની બીક લાગી, તેથી મછવામાં બેસી નાશી ચાલ્યાંને પછી ગંગાને રેતીકિનારે લૂંટારાને હાથ પકડાઈ ગયાં. એ રીતે એ યુવતીએ પોતે અનુભવેલી પોતાની સુખદુઃખની સૌ કથા રોઈરોઈને એ પકડાએલી સહભાગિનીઓને કહી સંભળાવી, પણ મને એ વર્ણનથી મારા પૂર્વલવની વાતો સાંભરી આવી ને તેથી હું બેભાન થઈ ગયો. જ્યારે મને પાછું ભાન આવ્યું ત્યારે તે (લવના) મારા પિતા, મારી માતા તથા પત્ની અને તે વખતનો મારો સૌ અનુભવ તેમજ કુળધર્મ પણ મારા મન આગળ તરી આવ્યો, અને તે સ્ત્રીએ તેના સ્વપ્નમાં જે જોયું હતું ને હું સમજી ગયો; તેથી મારું હૈયું દયાથી અને ભલી લાગણીથી (એ જોડાં તરફ) નરમ બની ગયું. હું જાણી શક્યો કે જેનું મેં વગર વિચારે જે મોત નિપજાવ્યું તે ગંગાના શણગારરૂપ ચક્રવાકનું જોડું આ જ છે. હવે આ સંકટમાં આવી પડેલાં સ્નેહજીવને ફરી તો મોતના મોંમાં મૂકી શકું નહિ. એક વાર કરેલી એ હિંસાનો બદલો મારા જીવનને જોખમે પણ આપવો જોઈએ. એ બંનેને હું ઉગારી લઈશ અને એ રીતે હું શાન્તિ પામીશ. એવો ઠરાવ

કરીને હું ઘરમાંથી નિકળ્યો અને તે પુરુષના બંધ ઢીલા કરી નાખ્યા પછી મેં પોતે કેડ બાંધી, કટાર તથા તલવાર લીધી અને રાત્રે તે કેદીને અને તેની સ્ત્રીને લૂંટારાની ગુફામાંથી બહાર કાઢ્યાં ને ભયંકર જંગલમાં થઈને એક ગામ સુધી મૂકી આપ્યો. જુદા પડ્યા પછી સંસારથી વિરક્ત થઈને મેં હૈયામાં વિચાર્યું. ‘મેં લૂંટારાઓનો અપરાધ કર્યો છે તેથી હું એમની પાસે તો પાછો જઈ શકું નહિ. એ જમદ્વત સરદારની આંખ સામે હવે ફરી હું શી રીતે જઈ શકું? વળી મેં લોભે ને વિલાસવાસનાએ જે કર્યું છે એ સૌ મહાભયંકર પાપ છે, માટે હવે તો એમાંથી મોક્ષ મેળવવાને માટે મારે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ. વિલાસની માયામાં પડીને જે બીજની હિંસા કરે છે તે પોતાની મૂર્ખતાએ કરીને વધારે દુઃખ માગી લે છે. જે મમતામાયામાંથી મુક્ત થઈ શકે છે, સ્ત્રીઓના પ્રપચ્છળમાંથી સરકી શકે છે અને પ્રેમના બંધનથી છૂટો રહી શકે છે એ જ સુખી થઈ શકે છે અને સુખ દુઃખમાં સમાન રહી શકે છે.’ આવો વિચાર કરીને હું હિતર તરફ ચાલ્યો. મેં સન્યસ્ત લીધું ને (સાંસારિક) વાસનાઓનો ત્યાગ કર્યો. દેવનગરી અલકાપુરીનાં તાલવનોની યાદ આપતી ‘પૂર્વતાલ’ (નામની નગરીએ) જઈ પહોંચ્યો. નગરની દક્ષિણ બાજુએ કોઈપણ મદનવાટિકા કરતાં પણ સુંદર અને માત્ર સ્વર્ગના નંદનવનની જ સરખામણીમાં મૂકી શકાય એવો એક બાગ છે. એની લીલોતરી, ફૂલ અને ફળની શોભાએ કરીને હૃદયને આનંદ આપે છે. ભમરાનાં ટોળાંએ અને પખીઓના ગાને કરીને પૃથ્વીના સૌ બાગોનો જાણે અહીં સાર ખેંચાઈ આવ્યો હોય એવું

લાગે છે. માત્ર ખામી એટલી જ છે કે પંખીના ગીતનો અને ભમરાના ઊડવાનો મધુર સુર (ત્યાં ભરાતાં) માણસોની વાતચિતના ગણગણાટમાં ભળી જાય છે. એ ઉદ્યાનમાં, ઘોળાં વાદળાંમાંથી નિકળતા સૂર્યના વિમાન જેવું ભવ્ય અને ચળકતું દેવમંદિર મારી દૃષ્ટિએ પડયું. તે લાકડાના કોતરકામવાળું અને સો થાંભલા ઉપર ઊભું કરેલું હતું. એના પ્રાંગણમાં શ્રષ્ઠાળુ જાત્રાળુઓ દ્વારા ફૂલ, ફળ, પત્ર, માળા અને ચંદન વિગેરેથી પૂજાએલ અને વસ્ત્રખંડોથી વિભૂષિત થયેલ રમણિય ન્યઓધ (વડ) વૃક્ષ શોભી રહ્યું હતું. પ્રથમ તો મેં એ દેવમંદિરની બહારથી પ્રદક્ષિણા કરી અને પછી એ પવિત્ર વૃક્ષ નીચે જઈ ઊભો રહ્યો. એની નરમ પાંદડાવાળી ડાળીઓ ચારે બાજુ પ્રસરી હતી અને મીઠી મધુર પત્ર શોભા આપતી હતી. ત્યાં ઉભેલા એક જણને મેં પૂછયું: ‘આ બાગનું નામ શું? અને કયા દેવની અહીં સ્થાપના છે? મેં ઘણા ઘણા સ્થાનો અને સ્થળો જોયાં છે, પણ કયાંય કદી મેં આવો બાગ તો જોયો નથી.’ હું કોઈ પરદેશી છું એવું એ તુરત કળી ગયો ને તેથી તેણે ઉત્તર આપ્યો—આ બાગનું નામ ચક્રટમુખ છે. પૂર્વે ઇક્ષ્વાકુ કુળના મુકુટમણિ સમાન ઋષભ નામે રાજા થઈ ગયા. તેઓ હિમાચળથી લઈ સાગર સુધી પ્રસરી રહેલી પૃથ્વીના સ્વામી હતા. જન્મમરણની બળમાંથી છૂટવા માટે જ્યારે તેઓ એ સર્વ ઋદ્ધિસમૃદ્ધિનો ત્યાગ કરી તપસ્યા તપતા હતા ત્યારે આ વૃક્ષ નીચે તેમને અનંત અને અક્ષય એવું કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હતું. એટલા માટે આ પરમપવિત્ર સ્થાન

મનાય છે અને એથી જ અઘાપિ લોકો એની પૂજા કરે છે. આ મંદિરમાં પણ એ જ યુગાદિદેવ ઋષભતીર્થ કરની પ્રતિમા સ્થાપિત થયેલી છે.’ આ સાંભળીને મેં પણ એ ઝાડની અને મૂર્તિની વંદના કરી. ત્યારપછી આસન વાળીને ઊંડી શાન્તિમાં બેઠેલા એક સાધુ-મહાપુરુષને મેં ત્યાં જોયા. એમણે પાંચે ઈન્દ્રિયને પોતાની અંદર વાળી દીધી હતી. અને તેમના સર્વે વિચારો ધ્યાનમાં અને આત્મસંયમમાં વળી ગયા હતા. હું ત્યાં ગયો ને જેમના હૃદયમાંથી સૌ પાપવાસના ચાલી ગઈ છે એવા એ પુરુષને પગે લાગ્યો. પૂજ્યભાવે હાથ જોડીને હું બોલ્યો: ‘રાગ અને દ્વેષનો નાશ કરવા, ધન, જનનો મોહ છોડવા અને પાપવૃત્તિઓમાંથી નિવૃત્ત થવા માટે હું આપનો શિષ્ય થવા ઇચ્છું છું. જન્મમરણનાં વમળ જ્યાં ઘેરાય છે, મૃત્યુ બંધન ને વ્યાધિરૂપી સમુદ્ર રાક્ષસ જ્યાં પ્રવર્તે છે એવા સંસારસાગરથી તમારું શરણરૂપી શઠ લઈને તરી જઈશ.’ કાનને ને હૃદયને મધુર લાગતે સુરે એ બોલ્યા: ‘મરતાં સુધી સાધુનો ધર્મ પાળવો ને ભાર વહેવો એ કઠણ છે. ખસે કે માથે જડ વસ્તુનો ભાર વહેવો એ માણસ માટે સહેલું છે, પણ ધર્મનો ભાર વહન કરવો ઘણું કઠણ કામ મનાય છે.’ મેં ઉત્તર આપ્યો: ‘આનંદ, પવિત્રતા કે લાભની ઇચ્છા જેને હોય તે જ નિશ્ચય કરે તો એને કશું કઠણ નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાંથી નિકળી સાધુજીવન ગાળવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે, કારણ કે એથી જ હું:ખ ટળશે.’ પછી મને એ સાધુએ જીવને તારનાર અને જન્મમરણમાંથી મુક્તિ અપાવી મોક્ષ

લઈ જનાર વીતરાગ દીક્ષા આપી. આ સાધુધર્મ પંચ-મહાવ્રતસ્વરૂપ છે, તેથી તેનું રહસ્ય અને વિનય, પ્રત્યાખ્યાન, પ્રતિક્રમણ, સમ્યગ્લાવણ વિગેરે આચારવિચાર એમણે મને સમજાવ્યા. ત્યારપછી કમથી મને જૈન આગમોનો અભ્યાસ કરાવ્યો. એમાં સૌથી પ્રથમ હું ઉત્તરાધ્યયનરૂપે ગણાતાં ૩૬ અધ્યયનો શીખ્યો. એ અધ્યયનોમાં બ્રહ્મચર્ય, શુભિ, ધર્મ વિગેરેનું સ્વરૂપ બતાવેલું છે. એના પછી આચારાંગસૂત્ર લખ્યો, એમાં મુક્તિ-માર્ગ બતાવનાર નવ અધ્યયનો આવેલાં છે. એના પછી સૂત્રકૃત, સ્થાન અને સમવાય નામનાં શાસ્ત્રો ઊંડે ઉતરીને નિયમ પ્રમાણે શીખ્યો. તે પછી શેષ રહેલાં કાલિકસૂત્રો અને અંગપ્રવિષ્ટ ગ્રંથો શીખ્યા બાદ પૂર્વગત ગ્રંથોનો પણ બરાબર અભ્યાસ કર્યો. એણે કરીને જગતના ભૌતિક અને મૌલિક સ્વરૂપનું મને જ્ઞાન થયું. આવી રીતે બાર વર્ષ લણુવામાં ને સાથે સાથે સંસાર ઉપરનો મોહ છોડવામાં ચાલ્યાં ગયાં. આમ સમ્યગ્ જ્ઞાન અને આત્મ-સંયમ વડે હું મારા આત્મકલ્યાણને માર્ગે આગળ વધતો જાઉં છું અને લોકોને પણ એ અનુત્તર-સર્વશ્રદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યા કરું છું.”

૧૧. ત્યાગ અને સાધના.

(સાધ્વી આગળ કથા કહે છે:) “જ્યારે અમે આ ખેદજનક અનુભવ સાંભળ્યો ત્યારે અમે અનુભવેલું દુઃખ નવેસરથી તાણું થયું. આંસુભરી આંખે અમે એક-

ખીજ તરફ જોયું (અને અમને લાગ્યું :) ‘ આ પુરુષ આપણને વિષ તેમજ અમૃત સમાન નિવડ્યા છે. (વળી અમે વિચાર્યું) જ્યારે એક વારનાં આ મહાપાપીએ પણ પોતાના ઉપર વિજય મેળવ્યો છે, ત્યારે આપણે તો દુઃખનો નાશ કરવાને માટે જરૂર જ તપસ્યા કરવી જોઈએ. વીતેલાં દુઃખનો વિચાર કરતાં અમને સ્નેહવિલાસ ઉપર વિરાગ થયો અને અમે એ પવિત્ર પુરુષને પગે પડ્યાં. પછી પાછાં અમે ઉભાં થયાં, ને એ હાથ જોડી, કપાળે અડાડી અમારા એ જીવનતારકને અને પછીથી બની રહેલા અમારા સન્નિવૃત્તને કહ્યું : ‘ જે ચક્રવાકનું જોડું માનવદેહમાં તમારે હાથે લૂંટારાની શુદ્ધિમાંથી ઉગરી ગયું તે અમે પોતે જ છીએ. તમે અમને જ્યારે જીવન આપ્યું ત્યારે તો હવે દુઃખમાંથી મોક્ષ પણ આપો. મરણ અને દુઃખ જ્યાં રોજ રોજ આવ્યાં જ જાય છે એવા જીવનરૂપની સાંકળોવાળો ચંચળ સંસાર અમને સંતાપે છે. અમને નિર્વાણની ઇચ્છા છે. તીર્થંકરોએ બતાવેલે પવિત્ર માર્ગે અમને કૃપા કરીને દોરી જાઓ ! સાધુજીવનનાં વિવિધ શાસનો અમારી (સંયમ) જત્રાનું લાથું હો ! ”

એ મહાસંયમી બોલ્યા : ‘ ધર્મને જે આત્મિક બળ રાખી પુરુષાતનવડે પાળે છે, તે જરૂર બધાં દુઃખમાંથી તરત મુક્ત થાય છે. જો તમે પુનર્જન્મનાં વિવિધ પરિણામોનાં દુઃખ ટાળવા ઇચ્છતાં હો, તો સ્વાર્થવૃત્તિ છોડી દો ને હવે હમેશને માટે તપસ્યા કરો. માણસ એ તો જરૂર જાણે છે જ કે મરણ આવશે, પણ ક્યારે આવશે તે માત્ર જાણતો નથી. તેથી એ આવે તે પહેલાં તેણે

ધર્મ પાળી લેવો જોઈએ; ડાખતી વગાડતું મોત આવે ત્યાર પછી તો કંઈ તપસ્યા થઈ શકે નહિં. જ્યાં લગી ઈંદ્રિયો સાબુત હોય અને શરીર ચાલતું હોય ત્યાં સુધી માણસ મુક્તિની તૈયારી કરી શકે. જીવન ચંચળ છે અને અનેક વિધ્નોથી ભર્યું છે, માણસે એના ઉપર વિશ્વાસ ન રાખવો અને પારમાર્થિક કાર્ય કરવા માટે ક્ષણભરનો પણ વિલંબ ન કરવો. જો મરણ ને દુઃખ કંઈ હોય જ નહિ તો માણસ ધર્મ આચરે કે છોડે તે પાલવે, પણ જો મરણ આવવાનું જ છે તો કરેલી આજસ માથે પડશે, તેથી શરીર સાબુત હોય ને શક્તિઓ સારી પેઠે હોય ત્યાં સુધી જ જીવનસુધારણાનું કાર્ય મનુષ્ય સફળતાપૂર્વક કરી શકે છે. એ પવિત્ર પુરુષના શબ્દો સાંભળીને સંસાર ઉપર અમને વૈરાગ્ય થયો અને પવિત્ર જીવન આરંભવાનો અમે નિશ્ચય કર્યો, તેથી અમે ત્યાં જ અમારો શણગાર ઉતારી દીધો અને દાસીઓને સોંપી દઈ કહ્યું: “અમારાં માબાપને આ સોંપજો અને કહેજો કે ‘એ બંને દુઃખથી અને જન્મમરણની પરંપરાથી કંટાળ્યાં છે. અને એટલા માટે એ દુઃખથી પાર કરનાર ધર્મમાર્ગે ચઢ્યા છે. અવિચાર અને બેદરકારીને કારણે અમે જે સારા નરસા આચારથી તમને હેરાન કર્યાં હોય એને માટે તમે અમને ક્ષમા આપજો.’” આ સમાચાર દાસીઓમાં ફેલાતાં તે તથા નર્તકીઓ પણ દોડતી આવી. એ મારા પ્રિયને પગે પડ્યાં ને કાલાવાલા કરવા લાગ્યાં: ‘અમને અનાથ કરી મારી નાખો ના!’ કેટલીકે એમના પગને અડવા કૂલ

વેર્યા, જે કૂલ એમણે જાણી જોઈને હાથમાંથી સેરવી દીધા હતાં (અને તે બોલી): ‘અમારા જીવનમાં વગર કંટાળ્યે અમારી (ગુપ્ત) કામના પ્રમાણે તમારા આદિ-ગનની આશામાં અમે અમારા જીવનને આનંદી માનતી આવી છીએ; હવે એ અમારી કામના તમારી પાસેથી જો પરિપૂર્ણ ન થાય તો ભલે! માત્ર તમને જોઈને જ અમે સંતોષ ધરીશું. શ્વેત કમળ જેવા ચંદ્રને માણસ જો અડકી શકે નહિ, તોય એનાં શુદ્ધ ખિંબને જોઈ કોને આનંદ ના થાય?’ એમ તે સ્ત્રીઓ અનેક રીતે રોવા લાગી અને મારા સ્વામીને પોતાના વિરક્તભાવમાંથી વાછા વાળવા કાલાવાલા કરવા લાગી. પણ આવાં પ્રલોભનોની પરવા કર્યા વિના અને પોતાને અડવા દીધાં વિના મારા પ્રિય એ બધાથી ફરી જોઈને પેલા સત્પુરુષ તરફ મોં કરીને બિભાં. સંસારથી વિરક્ત થઈને સાધુ-જીવનમાં પ્રવેશવા માટે એમણે જાતે જ એકેએકે બધાં વાળો ચુંટી લીધા. મેં પણ પોતે મારા બધા વાળ ચૂંટી નાંખ્યા ને મારા સ્વામી સાથે એ સાધુને પગે પડી અમે પ્રાર્થના કરી: ‘અમને હુઃખમાંથી મુક્ત કરો.’ તે ઉપરથી એમણે આગળ કહ્યા પ્રમાણે સામાયિક વ્રત અમારી પાસે લેવરાવ્યું. (તેમાં એવી પ્રતિજ્ઞા લેવાની છે કે: ‘હિ પૂજ્યપુરુષ! હું સામાયિક વ્રત પાળીશ અને જીવન પર્યંત ધર્મથી મના કરેલાં બધાં અસત્કર્મોનો ત્યાગ કરીશ. ત્રિકરણ યોગે, એટલે મન વચન અને કાયાવડે હું જાતે એવાં કર્મ નહિ કરું, બીજા પાસે નહિ કરાવું, તેમ જો કોઈ કરે તો તેમાં સમ્મતિ પણ નહિં આપું;

આવા બધાં કર્મોથી, હે પૂજ્યપુરુષ ! હું દૂર રહીશ. ’)
 આ વ્રત જો સરળતાથી સારી રીતે પળાય તો મોક્ષ
 પમાય. વળી આ વ્રતને કારણે જીવહિંસાથી, અસત્યથી,
 અસ્તેયથી, સ્ત્રીસંસર્ગથી અને પરિગ્રહથી તથા રાત્રિ-
 ભોજનથી અમારે સર્વથા દૂર રહેવાનું હતું. વળી જીવનના,
 મરણના અને દેહના સૌ સ્ત્રાંથી ત્યાગ કરવા જણાવનારાં
 જે ઉપવ્રતો તે પણ અંતે અમે ગ્રહણ કર્યાં. ચાકરોએ
 ખબર પહોંચાડ્યાથી અમારાં માખાપ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં
 અને અમારી દીક્ષાની વાત સાંભળીને નગરમાંથી બાળકો,
 વૃદ્ધો ને સ્ત્રીઓ પણ ઉત્કંઠિત થઈને આવી પહોંચ્યાં.
 એમ એ મોટો ભાગ સંબંધીઓથી અને અનેક
 જિજ્ઞાસુજનોથી ભરાઈ ગયો. લોકનાં શરીર એક બીજાથી
 દબાવા લાગ્યાં અને મ્હોંમાંથાંનો પરચાર થઈ ગયો.
 હોય એટલી ભીડ થઈ ગઈ. વ્રતના નિયમને અનુ-
 સરીને અમે અમારું એકે એક ઘરેણું ઉતારી
 દીધું હતું. એ જોઈને અમારાં સગાં તો રોવા મંડ્યાં
 અને અમારાં બંનેનાં માખાપ તો આવતાંની સાથે જ
 છૂટે મ્હોંએ રડવા લાગ્યાં. વળી મારાં સાસુસસરા તો
 અમને જોતાંની સાથે જ મૂર્છા ખાઈ જમીન ઉપર પડ્યાં.
 મારાં માખાપનો આત્મા ધર્મના બોધથી કંઈક વિશુદ્ધ
 બનેલો હતો અને એ જન્મમરણના સંસાર દુઃખને
 જાણતા હતા જ, તેથી એ પોતાની આંખનાં આંસુ કંઈક
 ખાળી શક્યાં અને મને ઠપકો દેતાં હોય એમ નહિ
 પણ વારતાં હોય એમ બોલ્યાં : ‘ દીકરી, તારી આ નાની
 ઉમરમાં આ તે તે શું સાહસ કર્યું ? આવી કુમળી

સ્થિતિમાં સાધુજીવનનાં ધર્મકર્મ પાળી નહિ શકાય. તારી નિર્જળતાને કારણે એ સાધુજીવનમાં દોષિત ન થઈ જવાય એટલા માટે હજી ચેતી બા. જ્યારે જીવનનાં આનંદને લોગવી રહે ત્યારે તું સાધુજીવન લેજે. 'હું' બોલી ઉઠી: 'જીવનના આનંદોનો લોગ તો ક્ષણિક છે અને પછીથી તે કડવા બની બાય છે. કુટુંબ જીવનથી ઘણું દુઃખ ખમવું પડે છે. નિર્વાણના જેવું કશું સારું નથી. બને ત્યાં સુધી માણસે ધર્મને માર્ગે આવી જવું જોઈએ, એમાં કલ્યાણ છે, મોત આવી ચઢે તે પહેલાં આપણે પરવારી લેવું જોઈએ.' ત્યારે મારા પિતાએ ઉત્તર આપ્યો: 'બળામાં લૂંટારા ભરાઈ રહે એમ ઇંદ્રિયો ભરાઈ રહેલ છે જેમાં એવી તમારી જીવાની હોવા છતાં એ આ સંસારસાગરની ઉપર થઈને નિર્ભયતાએ તરી જશે.' એટલામાં સગાંસંબંધીના ઉપચારથી મારાં સાસુ સસરાને ચેતન આવ્યું, તેમણે મારા સ્વામી તરફ જોઈને કહ્યું:

‘દીકરા, આ તને કોણે શીખવ્યું? અમારી સાથે રહેવું તને ન ગમ્યું? એવું તે તને શું દુઃખ પડ્યું કે કંટાળીને તું સાધુ થઈ ગયો? આધ્યાત્મિક જીવનથી જ નહિ પણ ધર્મવિહિત સંસારલોગથી પણ સ્વર્ગ મળે છે. અને લોકમાં કહેવત છે કે-જીવનમાં સ્ત્રી એ રત્નરૂપ છે. અપ્સરા જેવી સુંદર તારે માટે અહીં સ્ત્રીઓ છે. તું જ્યારે સ્નેહ લોગવી રહે ત્યારે ધર્મજીવન પાળજે. આપણા વિશાળ ધનને, અમને પોતાને અને આ દીકરીને, એ બધાને તું શું છોડી જશે? હજી એ

થોડાં વર્ષ તું જીવનનો આનંદ લોગવી લે. ત્યાર પછી, જ્યારે આવા કઠણ વ્રત સ્વીકારવાના દહાડા આવે ત્યારે તું તે ખુશીથી લેજે.’ શેઠને પુત્રે દઢ મને દૃષ્ટાંતો દઈને (અને રદીયા આપીને) પોતાના માબાપના કાલાવાલા-ભર્યા શબ્દોનો આમ જવાબ આપ્યો: “અજ્ઞાને કરીને રેશમનો કીડો જેમ પોતે ઉપલોગ કરવાને પોતે જ વણેલા કોકઠામાં ગુંચાઈ રહે છે, તેવી જ રીતે મોહાન્ધ પુરુષ ઉપલોગની લાલસાએ સ્ત્રીને કારણે માયામાં પડે છે અને તેથી અનેક દુઃખ લોગવે છે. ખોટા રૂપથી લોગવાઈને અને મોહથી ભરમાઈને વિવિધ પ્રકારની વસ્તુઓરૂપ કાંટાવાળા સંસારમાર્ગમાં જાળામાં એ ફસાઈ પડે છે. સ્ત્રીના વિભોગથી જેટલું દુઃખ થાય છે એટલું પણ સુખ સ્ત્રીથી એને મળી શકતું નથી. ધનમાલથી પણ દુઃખ છે, તેને પ્રાપ્ત કરતાં પણ દુઃખ અને સાચવતાં પણ દુઃખ. તે જ્યારે નાશ પામે છે ત્યારે ખેદ થાય છે અને માબાપ, ભાઈ, વહુ, છોકરાં ને સગાંવહાલાં એ તો નિર્વાણના માર્ગમાં બંધનની સાંકળો છે. જેમ સંઘમાં એકઠા મળેલા લોક એક બીજાની સાથે રહેવા ઇચ્છે છે અને પ્રવાસનાં દુઃખને લઈને સાથે ચાલે છે, પણ વનમાં (લય) આવી પડતા બુદ્ધિબુદ્ધિ દિશામાં પોતપોતાને માર્ગે વેરાઈ જાય છે, તેમ સગાંસંબંધી આ સંસારજાત્રામાં સ્નેહસંબંધે સુખદુઃખ લોગવવાને અને એકબીજાને મદદ કરવાને એકઠાં મળ્યાં છે. પણ પછી મરણ થવાથી કે સંસારમાંથી નિકળી જવાથી એ બુદ્ધાં પડે છે. ત્યારપછી પોતપો-

તાને કર્મ પ્રમાણે પોતપોતાને માર્ગે ચાલતાં થાય છે, પોતાનાં સંબંધીઓ વિના કે બીજી કશી પ્રતીતિ વિના માણસે પોતે જ મોહ છોડીને સમજી જવું જોઈએ કે એમાંથી મુક્ત થયે જ નિર્વાણને માર્ગે જઈ શકાશે; એમ તેને સારી રીતે નિશ્ચય થયો હોય તો તો કાળદેવ પોતાની શુદ્ધિમાંથી નિકળીને જીવન તોડી નાંખે તે પહેલાં જ પોતે ડાહ્યા થઈને અને જાતને કબજે રાખીને કરવા જેવું કરી લેવું જોઈએ તેથી અંતરદષ્ટિ અને ઇચ્છાબળવાળો પુરુષ તો, સ્વર્ગનો માર્ગ સહેલો કરવો હોય તો, કશાને વળગી ન રહે. ત્યારે ‘હજી એ થોડાં વૃષ્ણ તું જીવનનો આનંદ ભોગવી લે’ એવો જો છેવટે ઉપદેશ તમે આપતા હો તો એ પણ ભૂલ છે, કારણ કે સંસાર તો અનિત્ય છે. અને જીવનની કોઈને ખાતરી નથી. મરણની સત્તાને અહીં કોઈથી હડસેલી શકાતી નથી, તેથી એ આવે તે પહેલાં, વખત ખોયાં વિના માણસે આ વ્રત લઈ લેવું ઉચિત છે.” આવાં આવાં વચનોથી પુત્રે પોતાનાં માઆપને અને સગાંસંબંધીઓને પાછા જવા સમજાવ્યું. વળી જે મિત્રો એમની સાથે નાન-પણથી ધૂળમાં રમીને મિત્રતાને બંધને બંધાયા હતા તેમને પણ પાછા જવા સમજાવ્યું. પોતાના પુત્ર ઉપરની ખૂબ મમતાને કારણે અમને છોડીને જવું શેઠને ગમતું નહોતું અને એમણે કહેલી વાત અમને ગમતી ન હોતી, કારણ કે જે સાધુજીવનનું વ્રત અમે લીધું હતું તેને પાળવાની જ અમારી ઇચ્છા હતી. (પાસે ઉભેલા) ઘણા લોકોએ જ્યારે કહ્યું: ‘પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે એ જે જણ પોતાની

આધ્યાત્મિક સાધના ભલે સાધે, કારણ કે જન્મમરણની ચિન્તાથી એ પીડાય છે. સંસારસુખથી વિરક્ત થયેલા અને તપસ્યા તરફ વળેલા ચિત્તને જે રોકે છે તે મહાં ઉપરથી મિત્ર છે, પણ સાચી રીતે તો શત્રુ છે.’ ત્યારે અંતે લોકોએ કહેલા સમજવટના એ શબ્દોથી માની જઈને, માત્ર ક્યવાતે મને, અમને જુદા પડવાનો એમણે રજા આપી અને એ હાથ જોડીને બોલ્યાં: ‘ત્યારે તમે આત્મસંયમ પાળવામાં અને તપોયોગ કરવામાં વિવિધ પ્રકારની કઠણ સાધનાઓ-વાળી તપસ્યા આચરીને પાર ઉતરો. આ સંસારસમુદ્રમાંથી જન્મ મરણનાં, એનાં મોહમાંથી, એક બોળેથી બીજે બોળે જવાનાં વમળમાંથી, અષ્ટપ્રકારનાં કર્મોએ કરીને વલોવાતા જળમાંથી, જોગવિજોગના કલેશના તોફાનમાંથી અને તેના મોહમાંથી પાર ઉતરી જાઓ.’ વખતે અમારા પગ નગર તરફ વળવાનું મન કરે, પણ આ વચ્ચેથી શેઠે લલા થઈ તેમને અટકાવ્યાં. નગરશેઠે (મારા પિતાએ) તો કહ્યું: ‘તમે ધન્ય છો કે (ગૃહસ્થજનને પાળવા જેવું સાદું વ્રત નહિં પણ) પૂરું સાધુવ્રત લીધું છે અને તેથી કલેશમય ગૃહજીવન તજી દીધું છે અને સ્નેહના બંધમાંથી ને બેડીઓમાંથી છૂટા થયાં છો. સુખદુઃખમાં સમાન રહેવાય એવું મોહચુક્ત ધર્મસ્વરૂપ તમે ધારણ કર્યું છે. સ્ત્રીજળ તોડીને, સ્નેહ સર્પમાંથી છૂટીને, જે વિના અભિમાને ને વિના ક્રોધે તીર્થ કરોના ઉપદેશને અનુસરે છે તેને ધન્ય છે. અમે તો હજી લોભ અને લોભમાં આનંદ માન્યા જઈએ છીએ અને મોહના પાશથી ને સાંકળોથી બંધાયેલા હોવાથી તમારી સાથે

આવી શકતા નથી.’ આમ નગરશેઠે સાધુવ્રત ઉપર અનેક રીતે વ્યાખ્યાન કર્યું, કારણ કે એ બાળ્યતમાં એમને બિંદુ જ્ઞાન હતું, પણ બંને કુટુંબની સ્ત્રીઓ, અમારા ઉપરના સ્નેહને લીધે રડાયું એટલું રડી, એટલા વિલાપ કર્યા, એટલા દુઃસકાં ખાધાં કે વરસાદથી પલળે એમ બાગની જમીન એમનાં આંસુથી પલળી ગઈ. અતે શેઠ ને નગરશેઠ, સ્ત્રીઓ, સંબંધીઓ અને મિત્રોને લઈને, દાસ તથા દાસીઓને લઈને, સૌને રડતાં લઈને પાછા નગરમાં આવ્યા અને અમારા સંસાર ત્યાગથી ચકિત થતા અને ધર્મ ઉપરની આસ્થામાં ડૂબેલા એ સૌ લોક જ્યાંથી આવ્યા હતા ત્યાં ચાલ્યાં ગયા. હવે એક સાધ્વી એ સાધુનાં દર્શન કરવાને એમની પાસે આવી. એનો દેખાવ સાધ્વીને ઘટે એવો જ હતો. તે નમ્ર હતી ને ધર્મનું તેમજ સાધ્વીઓનું રક્ષણ કરનારી હતી; તપસ્યામાં તથા જ્ઞાનમાં પ્રખ્યાત થયેલી (મહાવીર દેવના શાસનમાં પ્રખ્યાત થયેલી) સાધ્વી ચંદનાની એ શિષ્યા હતી. એણે ધર્મિષ્ઠ સાધુનાં અને એમનાં દર્શન કર્યાં. ત્યારપછી સંઘનિયમોના પોતાના જ્ઞાનને લીધે એ બોલ્યાં: ‘સંસાર દુઃખથી વિરક્ત થયેલી આ સાધ્વીને તમારી શિષ્યા બનાવો.’ સાધ્વીએ પોતાની ખુશી બતાવી, તેમાં તેમના આત્માનો વિવેક અને સાધુજીવનમાં પણ પળાતી સખ્યતા સાફ તરી આવતી. પછી એ સાધુએ કહ્યું: ‘આ સાધ્વીની સેવા કર. એ સાધ્વી પોતાના રક્ષણ નીચે તને લઈ જાય છે; પંચમહાવ્રતરૂપ સંયમ-ધર્મમાં સફળ થયેલી એ સાધ્વી સુવ્રતા છે.’ યોગ્ય રીતે મેં કપાળે હાથ અડાડીને

નમસ્કાર કર્યા અને નિર્વાણને પથે ચઢવા માટેની આકાંક્ષાએ એ સાધ્વીને પગે પડી, એમણે મારા તરફ જોઈને આશીર્વાદ આપ્યા: ‘ પાળવે અઘરું એવું જે સાધ્વીજીવન તે તને સફળ થાઓ. અમે તો માત્ર ઉપદેશ આપીને તને ધર્મને માર્ગે ચઢાવીશું; જો તું સત્ય રીતે પ્રયત્ન કરીશ તો નિર્વાણને માર્ગે ચઢી શકીશ. ’ મેં ઉત્તર આપ્યો: ‘ પૂજ્ય સાધ્વીજી, જન્મ-મરણથી ભર્યા સંસારપ્રવાહમાં અથડાવાનો ભય મને બહુ લાગ્યો છે, તેથી તમારા શબ્દોને અનુસરીશ. ’ પછી (છૂટા પડતી વખતે) પોતાની વિશાળ ને કઠણ તપસ્યાને બળે બળતા અગ્નિસમાન દીસતા એ સાધુને શ્રદ્ધાપૂર્વક મેં નમસ્કાર કર્યા. તેમજ પ્રેમનો ત્યાગ કર્યો છે અને સર્વોચ્ચ સાધના ગ્રહણ કરી છે જેમણે એવા એ વણિકપુત્રને પણ (એમની વિદાય લેતાં) નમસ્કાર કર્યા. ત્યાર પછી સ્ત્રીઓ જ આવી શકે એવા અમારા શાન્ત એકાન્ત મઠમાં આ સાધ્વીઓની સાથે જવા માટે હું નગર તરફ ચાલતી થઈ. એટલામાં તો આકાશના શણગારરૂપ સૂર્યે પશ્ચિમમાં ઉતરવા માંડ્યું. ગુરુણીજીની સાથે જ્ઞાનની અને ત્યાગની વાતે: કરતાં કરતાં હું ધર્મમાં શ્રદ્ધા બેસાડતી હતી ને એમાં રાત કેમ પડી ગઈ એ તો જણાયું એ નહિ. બીજે દિને તે વણિકપુત્ર તથા તે ઉત્તમ સાધુ કંઈ પણ સ્થાનનિર્ણય કર્યા વિના પરિભ્રમણ કરવાને માટે અન્ય દિશામાં નિકળી પડ્યા. મને તો એ ગુરુણીજીએ બંને પ્રકારના (સાધુજીવનમાં પાળવા યોગ્ય) [નયમો શીખવ્યા, જેથી હું તપસ્યામાં તથા વૈરાગ્યમાં

દઢ થઈ. આવું જીવન ગાળતાં ગાળતાં અંતે અહીં
 (રાજગૃહ નગરમાં) અમે આવી પહોંચ્યા છીએ
 અને આજે (મારી સહચરી સાથે) હું છકુના પારણે
 લિક્ષા માગવા નિકળી છું. (શેઠાણી !) તમારા પૂછ્યા
 પ્રમાણે ગયા જન્મમાં અને ત્યારપછી જે સુખદુઃખ
 ભોગવ્યાં છે અને તેનાં જે પરિણામ આવ્યાં તે બધું
 આ વર્ણવી બતાવ્યું.”

૧૨. ઉપસંહાર અને પ્રશસ્તિ.

સાધ્વી તરંગવતીએ પોતાની કથા પૂરી કરી ત્યારે શેઠણીએ વિચાર્યું: ‘કેવું કઠણ કામ આમણે કર્યું છે? આવી કુમળી અવસ્થામાં, આવી સારી સ્થિતિમાં, આવું સાધુવ્રત ગ્રહણ કરીને પણ આવી કઠણ તપસ્યા!’ પછી તેણે નગરશેઠની દીકરીને કહ્યું: ‘હે સાધ્વીજી! તમારા જીવન સંબંધે - પ્રશ્ન પૂછીને મેં આપને જે આટલું બધું કષ્ટ આપ્યું તેને માટે કૃપા કરીને ક્ષમા આપો.’ તે એને પગે પડી અને અનંત ભવસાગરના કલેશને ટાળવા કાજે કહેવા લાગી: ‘સંસારભોગના કાદવમાં કળી ગયેલા એવાં જે અમે તેમનું શું થશે? મોહાન્ધકારે અમને ઘેરી લીધાં છે અને તમે તો કઠણ આ સાધુજીવન ગ્રહણ કર્યું છે, છતાં ये અમને બતાવો કે પુનર્જન્મનાં કષ્ટ ટાળવાને માટે અમારે શું કરવું જોઈએ?’

તરંગવતીએ જવાબ દીધો: ‘તમે સાધુજીવન પાળી શકો એમ ન હો તો સંસારમાં એવી રીતે રહો કે તીર્થંકરના ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલી શકો.’ તે સાધ્વીના આ શબ્દો અમૃતની પેઠે શેઠાણી ગળે ઉતારી ગઈ અને મહાકૃપાએ મળ્યા હોય એમ માનવા લાગી. અંતે નિશ્ચય કરીને અધ્યાપૂર્વક ગૃહસ્થધર્મ પાળવાનું માથે લીધું અને જિનોક્ત તત્ત્વનો ભેદ જાણી લીધો. આમ (ગૃહસ્થ યોગ્ય) સરલ પાંચ વ્રતો અને વિધિઓ એણે પાળવા

માંડી. જે જુવાન દાસીઓએ પણ આ કથા સાંભળી હતી તેમને પણ સારી અસર થઈ અને શ્રદ્ધા અને તીર્થકરોના ઉપદેશ ઉપર ઊંડી શ્રદ્ધા તેમને યેઠી. સાધ્વીએ અને તેની સહચરીએ (નિર્દોષ) ભિક્ષા લીધી અને જોઈ જોઈને અને જાળવી જાળવીને પગલાં ભરતી જ્યાંથી આવી હતી ત્યાં એ પાછી ગઈ. તમને (સાંભળનાર અને વાંચનારને) મેં આ કથા આધ્યાત્મિક જ્ઞાન થાય એટલા માટે કહી બતાવી છે. આના શ્રવણથી સર્વ દુરિત દૂર થાઓ અને શ્રી જિનેશ્વરની ભક્તિમાં તમારું મન લીન થાઓ !

હાથપુરીય ગરુડમાં થએલા આચાર્ય વીર-ભદ્રના શિષ્ય સાધુ નેમિચન્દ્રગણિએ આ કથાનું આલેખન કર્યું છે.

॥ અગ્નિમ આશીર્વચનમ્ ॥

શિશ્વમસ્તુ સર્વજાતઃ પરહિતનિરતા ભવન્તુ ભૂતગણાઃ ।

દોષાઃ પ્રયાન્તુ નાશં, સર્વત્ર સુખી-ભવતુ લોકઃ ॥ ૧ ॥

સર્વેઽપિ સન્તુ સુખિનઃ, સર્વે સન્તુ નિરામયાઃ ।

સર્વે મદ્રાણિ પશ્યન્તુ, મો કશ્ચિત્ પાપમાચરેત્ ॥ ૨ ॥

વિશ્વત્રયમાં અખંડ શાંતિ પ્રસરે ! સમસ્ત પ્રાણી-વર્ગ પરોપકારરસિક બને ! દોષ માત્ર નિર્મૂળ થાઓ ! અને સર્વત્ર સહુ કોઈ લોકો સુખી થાઓ !

સર્વ કોઈ સુખી થાઓ ! સર્વ કોઈ રોગ-આતંક રહિત થાઓ ! સર્વ કોઈ કલ્યાણ-મંગલ પામે અને પાપાચરણ ન કરે !

